

Politički život

ISSN 2217-7000

Časopis
za analizu politike

Juni 2021

Broj
20

Ogled

Slaviša Orlović

Mediji kao instrument moći i/ili sredstvo kontrole vlasti i moći

Politički život

Ljiljana Kolarski

Predstavljenost bošnjačke nacionalne manjine u Narodnoj skupštini Republike Srbije od 1990. godine do 2020. godine

Usporedna politika

Pavle Nedić

Kohabitacija u Francuskoj kao posledica polupredsedničkog sistema

Istraživanje

Vukašin Neimarević

Yugoslav Black Wave: Partisan's ethics, "Anti-Revolution" and International context

Region

Luka Petrović

Značaj institucionalnog dizajna za upravljanje konfliktima u pluralnim društvima: primer država Zapadnog Balkana

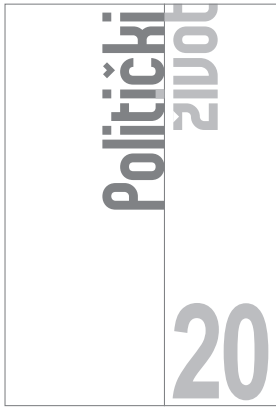
Zoran Jovović

Tranzicija u sjenci nasleđa post-totalitarizma i problemi demokratske konsolidacije: Slučaj Bugarsko društvo

Prikaz

Dušan Pavlović

Toma Piketi, *Capitalism and Ideology*

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

CENTAR ZA
DEMOKRATIJU

Politički život

Redakcija

Prof. dr Slaviša Orlović (FPN; glavni i odgovorni urednik), Prof. dr Slobodan Marković (FPN), Prof. dr Vladimir Vuletić (Filozofski fakultet), Prof. dr Predrag Bijelić (Ekonomski fakultet), dr Gazela Pudar Draško, naučna saradnica (Institut za filozofiju i društvenu teoriju), Prof. dr Dušan Spasojević (FPN), Doc. dr Milan Krstić (FPN, spoljna politika i EU), Doc. dr Despot Kovačević (FPN, Region), Doc. dr Ivana Jakšić (FPN, Političko ponašanje i kvantitativna istraživanja)

Međunarodna redakcija

Prof. dr Spiros Economidis, London School of Economics and Political Science (LSE), London, Prof. dr James Ker-Lindsay, London School of Economics and Political Science (LSE), London, Prof. dr Cirila Toplak, Fakultet društvenih nauka, Univerzitet u Ljubljani, Prof. dr Olivera Komar, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore, Prof. dr Damir Kapidžić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Programski savet

Prof. dr Vukašin Pavlović (predsednik), prof. dr Vučina Vasović, prof. dr Čedomir Čupić, prof. dr Ratko Božović, prof. dr Goran Bašić

Sekretar redakcije

Ivana Jakšić

Izdavač

Centar za demokratiju, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Za izdavača

Prof. dr Dragan Simić

Adresa

Jove Ilića 165, Beograd
e-mail: politickizivot@fjn.bg.ac.rs

Dizajn

Goran Ratković

Prelom

Olivera Tešanović

Lektura i korektura

Olivera Veličković

Tiraž

100 primeraka

Priprema i štampa

Ćigoja štampa

<https://www.fjn.bg.ac.rs/politicki-zivot>

CIP – Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
32

POLITIČKI život : časopis za analizu politike / glavni urednik Slaviša Orlović. – 2021, br. 20 (juni) – . – Beograd (Jove Ilića 165) : Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka : 2014 – (Beograd : Ćigoja štampa). – 24 cm

Dva puta godišnje.

– je nastavak: Analiza politike = ISSN 2217-6233

ISSN 2217-7000 = Politički život

COBISS.SR-ID 186943756

20

Ogled

Slaviša Orlović Mediji kao instrument moći i/ili sredstvo kontrole vlasti i moći

7

Politički život

Ljiljana Kolarski Predstavljenost bošnjačke nacionalne manjine u Narodnoj skupštini Republike Srbije od 1990. godine do 2020. godine

21

Uporedna politika

Pavle Nedić Kohabitacija u Francuskoj kao posledica polupredsedničkog sistema

35

Istraživanje

Vukašin Neimarević Yugoslav Black Wave: Partisan's ethics, "Anti-Revolution" and International context

51

Region

Luka Petrović Značaj institucionalnog dizajna za upravljanje konfliktima u pluralnim društvima: primer država Zapadnog Balkana

61

Zoran Jovović Tranzicija u sjenci nasleđa post-totalitarizma i problemi demokratske konsolidacije: Slučaj Bugarsko društvo

73

Prikaz

Dušan Pavlović Toma Piketi, *Capitalism and Ideology*

87

Essay

Slaviša Orlović Media as an instrument of power and/or
a means of controlling power and authority 7

Political life

Ljiljana Kolarski Representation of the Bosniak national minority i
n the National Assembly of the Republic of Serbia from 1990 to 2020 21

Comparative politics

Pavle Nedić Cohabitation in France as a consequence
of the semi-presidential system 35

Research

Vukašin Neimarević Yugoslav Black Wave: Partisan's ethics,
"Anti-Revolution" and International context 51

Region

Luka Petrović The importance of institutional design for conflict
management in plural societies: the example of the Western Balkans 61

Zoran Jovović Transition in the shadow of heritage
of post-totalitarianism and the democratic consolidation problems,
Case: Bulgarian Society 73

Book review

Dušan Pavlović Thomas Picketty, *Capitalism and Ideology* 87

Mediji kao instrument moći i/ili sredstvo kontrole vlasti i moći

Sažetak

U ovom tekstu bavim se pitanjem koliko su mediji sa jedne strane instrument i izvor moći, a sa druge strane sredstvo i mehanizam ograničavanja vlasti i moći. Brojni teoretičari moći ukazali su na dimenzije uveravanja, ubeđivanje, indoktrinacije, medijska manipulacije i propagande kao procesa sticanja ili ispoljavanja moći. Mediji igraju ključnu ulogu u ovim procesima. Od prvobitne uloge medija da se predstave program i kandidati i da se informišu građani, danas se pomeraju granice pa se sve više govori o „upravljanju ustiscima“, „konstrukciji stvarnosti“ i „proizvodnji pristanka“, skretanju ili odvratanju pažnje od pojedinih važnih pitanja (spinovanje). Mediji su bili i ostali značajano sredstvo u kreiranju značenja. Danas nije važno samo pitanje dostupnosti i širenja informacija, već i njihova interpretacija. Mediji su osnov kritike i kontrole vlasti, ali uvek i važna tačka oslonca svake vlasti. Mediji mogu biti i partneri u oblikovanju javnog dobra, sredstvo demokratizacije, ali istovremeno i propagande i manipulacije. Novinari su, sa jedne strane, „nadzorno telo“, „čuvari“ (*watchdog*), a sa druge strane, oni su u funkciji promocije, reklame i afirmisanja određenih političkih aktera. Od profesionalizma i etike novinarskog poziva zavisi na koju stranu će ovaj poziv prevagnuti. Mediji teško mogu delovati izvan sfere politike, a politika sve teže može delovati bez medijskog posredovanja. I političari idu tamo gde su mediji i mediji idu tamo gde su političari. Političari koriste medije a mediji političare. I jedni i drugi na putu do većine sve češće podilaze najnižim ukusima. Mediji imaju sve veću moć a sve manju odgovornost. Ako smo svesni svega ovoga, onda ćemo lakše i opreznije da koristimo mogućnosti kao konzumenti, kupci, potrošači i građani. Birači, naizgled, sve drže u svojim rukama, ali su izgubili moć. Građanima i braćima se stvara privid moći, dok se njihova uloga i moć smanjuje.

Ključne reči

mediji, moć, javnost, proizvodnja pristanka, kreiranje značenja, politika, demokratija

* Autor je redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, E-mail: slavisa.orlovic@fpn.bg.ac.rs

1. Mediji kao izvor i instrument moći

Moć je određena vrsta večne opsesije ljudi uključenih u polje politike. Jedni su opsjednuti načinom kako moć dosegnuti, steći i širiti, a za druge je važno kako moć obuzdati, ograničiti i postaviti u određene okvire i pravne norme. Čitava politička delatnost razapeta je između tajnosti i javnosti. Ovo naročito važi za pitanja vlasti i moći. Moć je oduvek obavijena mističnošću i velom tajne. Od najstarijih verovanja uvreženo je mišljenje da moć ima božansko poreklo. Iz tog razloga, moć obično prate magijska svojstva, nevidljivost, nedokučivost i nedodirljivost, ali i razne svetkovine i rituali. Manifestacioni oblici moći su komandovanje, nasilje, zastrašivanje, ubeđivanje, uveravanje, privlačenje, harizma, ugled, prestiž, glamur, slava. Jedno od nastojanja onih koji imaju vlast ili moć je da se nametne određena slika sveta, određena predstava, i da se svet prilagodi toj slici. Franc Nojman, naglašava da „...politika – a time i istorija nije puka borba grupa moći za moć, nego pokušaj da se svijet oformi prema određenoj slici, da mu se nametne vlastita namera *politika isto tako* i borba ideja i borba za moć” (Nojman, 1974:71). Za Karela Kosika, politika je „igra za moć i igra sa moći” (Kosik, 1983:10, prema Čupić, 1990:40). Strah je esencijalno vezivno tkivo vladara i podanika (Đulijano Ferero). Ljudi na vlasti su u strahu od podvlašćenih i od njihovog mnjenja.

Šta je zajednički imenitelj različitim shvatanjima i određenjima moći? Za Maksa Vebera je moć „nametanje volje” (Veber, 1976(II): 31), za Franca Nojmana „pokušaj da se svet oformi prema određenoj slici, da mu se nametne vlastita namera”, odnosno „uveravanje” (Nojman, 1974:71), za Bertranda Rasela moć je „proizvodnja nameravanih posledica (*effects*)” i „uticaj na mišljenje” preko propagande u u najširem smislu (Rasel, 1938:23), za Džona Keneta Galbrajta moć se postiže menjanjem verovanja onima koji se žele potčiniti i čin potčinjavanja ostaje nevidljiv, odnosno to je “spособnost uveravanja (ili razuveravanja) ili sposobnost pobuđivanja ili poticanja verovanja” (Galbrajt, 1987: 12). Za Roberta Dala (prvo lice moći) je

spособnost da se drugi privole da kod donošenja odluka imaju suprotne preference od početnih (Dal,1961), za Pitera Bakraka i Mortona Baraca (drugo lice moći) odnosi se na sposobnost da se onemogućí donošenje odluka, na osnovu mogućnosti da se kontroliše politički dnevni red (agenda) i koja pitanja će biti razmatrana. Bakrak i Barac prave razliku između sociološkog pristupa, po kojem je moć uvek centralizovana (elitistički pristup), dok je kod politikologa moć u velikoj meri podeljena (pluralistički pristup) (Bakrak i Barac, 2006:57-58). Za Stivena Luksa (treće lice moći) moć je kontrola mišljenja i sposobnost da se utiče na druge određujući šta će i o čemu će da misle (ubeđivanje, indoktrinacija, medijska manipulacija, propaganda) (Luks, 2006:69-119). Džozef Naj smatra da je za potrebe politike korisno ako tri lica moći (Roberta Dala, Pitera Bakraka i Mortona Baraca, kao i Stivena Liksa) sagledamo obrnutim redosledom: "Donosilac politike treba da razmotri oblikovanje preferencija i uokviravanje dnevnog reda kao resursa za uobličavanje sredine pre nego što posegne za prvim ili komandnim licem moći" (Naj, 2012:37). Za Naj je pored „tvrde moći" (*hard power*, koja se ispoljava kroz prisilu - vojnu i ekonomsku moć) i „meke moći" (*soft power*, koja podrazumeva uveravanje i pobuđivanje privlačnosti, potrebno kombinovati ove dve moći kroz „pametnu moć" (*smart power*). Pametna moć, po Naj, je sposobnost da se resursi tvrde i meke moći ukrštaju u delotvorne strategije (Naj, 2013:42). Poput bilo kog oblika moći, i meka moć se može upotrebiti za dobre ili loše ciljeve (Naj, 2012:107). Kako smatra Naj, „izvrtaenje umova nije nužno bolje od uvrtaenja ruku" (Naj, 2012:107). Reč je o etičkim sudovima koji se odnose na nameru, sredstva i posledice.

Za većinu navedenih središnjih pitanja moći važni su mediji da bi se proizvela željena posledica, kako bi se građani uverili ili razuverili, ubeđili ili privoleli, indoktrinirali ili izmanipulisali. Kako je politika nastojanje da se predvidi i utiče na budućnost, moć zavisi od sredstava kojima se može uticati na ishod. Na osnovu resursa moć se konverzuje u željeni ishod i dovodi do promene u ponašanju onoga nad kojim se moć vrši. Mediji su danas prisutni u svim fazama i nivoima političkog procesa i u sve tri dimenzije politike: Tri dimenzije politike su: procesna (*politics*), sadržajna (*policy*) i institucionalna (*polity*). Kako navodi Frank Eser, „u poređenju sa proizvodnom s tranom politike, ova prezentaciona strana više se bavi pojedincima nego kolektivima, više kratkoročnim nego dugoročnim efektima, više onom što se odvija na otvorenoj pozornici nego onim što se događa iza kulisa, više strategijom nego konkretnom politikom, višeodređivanjem prioriteta nego objektivnim potrebama, i više dobijanjem podrške nego pronalaženjem kompromisa." (Eser, 2013:205).

1.1. Proizvodnja pristanka

Bertrand de Žuvenel (Bertrand de Jouvenel) smatra da „onaj ko zna tajnu podaništva, zna i pravu prirodu političke moći" (Jouvenel 1948:27,

prema Matić i Podunavac, 1994:132). Za Rusoa „najjači nije nikada dovoljno jak da uvek bude gospodar, ako ne pretvori svoju snagu u pravo, a poslušnost u dužnost” (Ruso, 1993:30). Klasična liberalno demokratska tradicija ukazala je na značaj i važnost pristanka za legitimnu demokratsku vladavinu. Po Džonu Loku (u *Drugoj raspravi o vladi*), nema vladanja bez pristanka (*government by consent*). Kada narod u jednoj složenoj zajednici ne može sam da vlada, niko ne može vladati bez pristanka onih nad kojima se vlada. Radi se o tome da većina, naročito kada su u pitanju porezi, mora da izrazi svoj pristanak: „Istina je da vlade ne mogu da se održe bez velikog troška i da je prikladno da svako ko uživa svoj deo zaštite treba da plati od svog imetka svoj udeo radi njenog održavanja. Ali to mora da bude sa njegovom vlastitom saglasnošću, tj. sa saglasnošću većine, koju daje ili ona sama ili njeni predstavnici koje je izabrala” (Lok, 1978:81). Danas se pristanak može proizvesti. Tome je doprinela „maki-javelizacija političke komunikacije” (Lou, 2013:61).

Od prvobitne uloge medija da se predstave program i kandidati i da se informišu građani, danas se pomeraju granice pa se sve više govori o „konstrukciji stvarnosti” i „proizvodnji pristanka”. Politika prati stvarnost, ali i stvarnost može biti konstruisana. Ponekad se čini da imamo dve vrste stvarnosti „pravu” i „virtuelnu”. Političari, ako ne mogu da menjaju stvarnost, menjaju percepciju stvarnosti. U očima publike, građana i šire javnosti, politika se neretko svodi na formiranje predstave, proizvodnju pristanka, kreiranja utisaka i građenja imidža. Mediji učestvuju u procesu upravljanja percepcijama politike. Otuda je nezamislivo da se politika vodi bez uzimanja u obzir zahteve, potrebe i reakcije javnosti. U odnosu na ove obzire može se vrednovati i politika i njen oblikovanje, sprovođenje i ishodi. Zato je neophodno da se politika vodi u skladu sa javnim mnjenjem. Danas je prisutno nastojanje da se više upravlja utiscima nego državom. Upravljanje utiscima, između ostalog, ima za cilj da proizvede pristanak. To se, između ostalog, postiže i skretanjem ili odvrćanjem pažnje oko pojedinih pitanja (spinovanje).

1.2. Kreiranje značenja

Politika je, između ostalog, i borba oko značenja. Mediji učestvuju u procesu upravljanja percepcijama politike (Lou, 2013: 40). Po Manuelu Kastelsu, presudan i stabilan izvor moći u savremenom društvu predstavlja kreiranje značenja. Mediji su bili i ostali značajano sredstvo u kreiranju značenja. Danas nije važno samo pitanje dostupnosti i širenja informacija, već i njihova interpretacija. Sistem zasnovan na prisili ne može dugo da opstane. Na jednoj strani je mučenje tela (gola moć, *naked power*), a na drugoj strani je oblikovanje uma. Utoliko je važnija borba oko kreiranja značenja. Ovaj proces odvija se putem komunikacije koja je „proces razmene značenja razmenom informacija” (Kastels, 2018:24). U borbi oko značenja, građani (birači) moraju izgrađivati filtere pomoću

kojih obrađuju obilje informacija, kako bi bolje razumeli težinu događaja, njihovog značaja i značenja. Bez tog selekcijskog mehanizma gubi se suština. Mešaju se bitno i nebitno, forma i sadržaj, istina i laž. Danas postaje umetnost „čitanje između redova” i otkrivanje „šta je pesnik htelo da kaže”. Mediji ne samo da reflektuju stvarnost, već je i konstruišu. Često se mešaju dve realnosti: medijska (virtuelna) i društvena. To je najbolje ilustrirao grafit iz studentskog protesta u Srbiji 1996.: „Voleo bih da živim u Srbiji iz Drugog dnevnika RTS-a”. Činjenice su svakako važne, no sve važnije postaju interpretacije činjenica, a samim tim dobijaju na značaju i tumači (politički komentatori i analitičari). Osim kreatora politike, postaju značajni i važni njihovi promotori, interpretatori, zagovornici i glasnogovornici. Oni koji uvode nove trendove u političku debatu (*trendseteri*, *opinionmakeri*). Medijima su potrebni ljudi koji su umešni da ubeđuju svojom rečitošću. Na scenu stupaju javni intelektualci, politički analitičari i komentatori. Intelektualci učestvuju u proizvodnji odgovarajućih značenja, doprinose proizvodnji pristanka, na političke mere i sisteme uverenja vladajućih elita. Pogledi na svet nastaju, bivaju preuzimani i postaju dominantni.

1.3. Internet i transformacija moći

Internet i na njemu zasnovani društveni mediji dovode do značajne transformacije moći. Manuel Kastel svoju analizu bazira na teoriji moći predstavljenoj u svojoj knjizi *Moć komunikacija*. Transformacija odnosa moći u sadejstvu je sa transformacijom komunikacije. Društvene institucije kreiraju oni koji poseduju moć i to u skladu sa vlastitim vrednostima i interesima. Postojeći sistemi moći dovedeni su u pitanje pluralizacijom medija i demonopolizovanim komunikacionim kanalima koje je omogućio razvoj interneta i društvenih medija (mreža). Oni su doneli dve velike prednosti: 1. Oni su besplatni, i 2. Oni su teže kontrolisani. Mreže moći su povezane, bilo da je reč o globalnim finansijskim ili multimedijalnim mrežama. Te mreže finansija i medija zavise i od drugih mreža moći kao što su političke mreže, mreže kulturne produkcije, vojne i bezbednosne mreže, globalne kriminalne mreže, ali i mreže proizvodnje i primene nauke, tehnologije i upravljanja znanjem. Između ovih mreža nema spajanja, ali ima partnerstva, konkurencije i savezništva. Po Manuelu Kastelsu, „sve one imaju jedan zajednički interes: kontrolu nad kapacitetom za definisanje pravila i normi društva posredstvom političkog sistema koji prvenstveno odgovara njihovim interesima i vrednostima. Zbog toga ključnu ulogu u ukupnom umrežavanju moći ima mreža moći izgrađena oko države i političkog sistema.” (Kastels, 2018:26). U umreženom društvu, po Kastelsu, moć imaju *programeri* koji mogu da kodiraju svaku od ovih mreža od kojih zavise životi ljudi (vlada, parlament, vojni i bezbednosni establišment, finansije, mediji, naučne i tehnološke institucije, itd.); i *skretničari*, koji „upravljaju vezama između različitih mreža (medijski

moguli koji su ušli u političku klasu, finansijske elite koje finansiraju političke elite, političke elite koje spasavaju finansijske institucije, medijske korporacije povezane s finansijskim korporacijama, akademske institucije koje finansira krupni biznis, itd.)” (Kastels, 2018:26-27). U skladu sa svojom analizom, ako se moć reprodukuje i sprovodi u skladu sa programiranjem i prespajanjem mreža, kontra moć nastaje reprogramiranjem mreža oko drugačijih interesa i vrednosti artikulisanjem i preusmeravanjem mreža u pravcu otpora i društvenih promena.

2. Mediji kao sredstvo kontrole i ograničavanja vlasti i moći

Javnost, javna kritika i kontrola vlasti su jedna od brojnih načina, instrumenta i mehanizama kontrole vlasti i moći. Političari imaju odgovornost za izgovorenu reč. Oni koji vladaju ljudima žele „skršiti njihov otpor” (Kanteti, 1986:173), ali postoji i druga sklonost – „opiranje da se nad nama vlada” (Mil, 1989:49). Kontrola vlasti je elementarno pravo građana u čije ime se vlada. Ona se ne svodi na aktivnost od izbora do izbora. Reč je o stalnom angažmanu u javnom polju, kritikom, upitanošću i protestom. Po Galbrajtu, „u modernom društvu postoji veća ili manja ravnoteža između onih koji koriste moć i onih koji joj se odupiru” (Galbrajt, 1987:72). Spoznajući i imajući u vidu kvarljivu prirodu vlasti i moći, tragalo za načinima njihovog ograničavanja i kontrole (obuzdavanja ili (za)ustavljanja. Jedan od važnih momenata je transfer vlasti sa ličnosti na instituciju. U istoriji ljudskog društva i u istoriji političkih ideja evidentirano je više načina kontrole i ograničavanja vlasti: pravom (zakonima), odnosno, „vladavina zakona a ne ljudi”, podelom vlasti (na zakonodavnu, izvršnu i sudsku), jer „samo moć može ograničiti moć” (Monteskje), javnom kontrolom (građani i politička javnost), pravima i slobodama građana nezavisno od vlasti. Postoji više različitih načina kontrole i ograničavanja vlasti i moći: Ustav, pravo, vladavina prava i konstitucionalizam; Ljudska prava i slobode; Odgovornost i smenljivost vlasti; Podela vlasti (horizontalna i vertikalna); Kontrola vlasti (interna); Javnost, javna kritika i kontrola; Vremensko ograničenje vlasti (ograničenje dužine mandata i broja mandata); Opozicija; Socijalni nivo (pluralizam, interesne grupe, poliarhija); Moralna ograničenja – etički principi; Nezavisna tela (eksterna kontrola vlade); Spoljni činioci; Građanska neposlušnost i otpor (Orlović, 2019:104-117). Kako je govorio Kampanela, „jezici prethode mačevima”. Neretko, u političkoj borbi umesto razmene argumenata, razmenjuju se optužbe, uvrede i klevete. Umesto snage argumenata na delu stupaju argumenti snage. Odgovornost političara za ono što izgovore ili kako postupaju je utoliko veća jer se njihove izjave, postupci i konfrontacije direktno manifestuju na njihove sledbenike.

2.1. Javna kritika i kontrola vlasti

Slobodne i kritičke javnosti nema bez medija koji su slobodni, nezavisni ili bar autonomni u svojoj uređivačkoj politici. To nije ni lako, ni jednostavno, a pre svega zavisi od vlasničke strukture medija, ali i od oglašivača od čijeg novca može zavisiti i uređivačka politika. O značaju medija za demokratiju slikovito govori izjava Tomasa Džefersona (Džeferson, 1787): „Kada bih morao da odlučim da li je bolje imati vladu bez novina, ili novine bez vlade, ni trenutak ne bih oklevao da odaberem ovo drugo” (Kin, 1995:11). Karl Fridrih smatra da, iako su američki „očevo osnivači”, među kojima i Džeferson, verovali u slobodu štampe, ova tvrdnja je ipak „sumnjiva” (Fridrih, 1996:127). U vreme kada je ova tvrdnja izrečena, mediji su prevashodno, bili sredstvo demokratizacije. Danas, mediji su sredstvo, ali ne i garant slobodne i kritičke javnosti. Politika je postala vidljivija, ali samo onoliko koliko donosioci odluka žele da ona to bude, ili koliko se građani izbore za to. Izabrani predstavnici moraju biti odgovorni onima koji su ih izabrali, moraju biti sprečeni da postanu korumpirani i da zloupotrebe vlast (Lou, 2013, 52). Mediji su uvek važna tačka oslonca svake vlasti, ali i osnov kritike vlasti, kao i partneri i akteri u oblikovanju javnog dobra. Ako su pod kontrolom države, mediji su neretko u funkciji propagande, PR-a vlade i kontrole javnog diskursa. To se odnosi i na javne servise. Najbolji primer bio je sukob direktora BBC-ja (*British Broadcasting Corporation*) i vlade u Britaniji oko oružja za masovno uništenje kao povoda za bombardovanje Iraka. Kao ishod tog sukoba, direktor BBC-ja podneo je ostavku. To je, potencijalno očekivani ishod realnog odnosa moći vlade i javnog servisa, pa makar i jednog od najmoćnijih kao što je BBC.

Slučaj: BBC

U sudaru sa postojećim vlastima mediji i istina najčešće trpe posledice. Upečatljiv i paradigmatičan primer je sukob između jednog od najmoćnijih javnih servisa na svetu – BBC-ja i Britanske Vlade 2004. godine oko tumečenja da li je u Iraku bilo oružja za masovno uništenje što je korišćeno kao „*casus belli*” – povod za bombardovanje Iraka. Britanska vlada otkrila je da je ekspert za naoružanje dr David Kelly bio glavni izvor informacija za ovu tvrdnju. David Kelly pronađen je mrtav u jednom parku u Londonu. Sudija, Lord Brajan Haton, koji je imenovan da vodi istragu o okolnostima smrti Dejvida Kelija, savetnika britanske vlade, u svom izveštaju optužuje BBC da je kriv za materijalne greške koje su se potkrale u Giliganovom izveštaju, pa i za tragičan kraj naučnika. BBC je reagovao munjevitom i radikalno: ostavke su podneli Greg Dajk, bivši generalni direktor i glavni urednik, i Gven Dejvis, predsednik Upravnog odbora korporacije. BBC je napustio i novinar Endrju Giligan. Ako se ovo desilo, verovatno najuglednijoj državnoj radiotelevizijskoj kući na svetu,

kakva je poruka drugim medijima. Kritičari su uporno tražili odgovore na pitanje kako to da nije nađeno oružje za masovno uništenje, glavni razlog ratnog pohoda na Irak. Na sudu javnog mnjenja BBC je definitivno izašao kao pobednik, kao nacionalna institucija koja uživa izuzetno veliko poverenje javnosti. Cena toga je bila i ostavke vrha ove medijske kuće.

Sa druge strane, ako mediji nisu pod kontrolom države, oni se akteri civilnog društva (Hicks, Alexander M., Janosky, Thomas, and Schwartz Mildred A. 2005: 23). Dobra vladavina je danas razapeta između kreiranja publiciteta i zadržavanja elementarnog stepena diskrecije, između interne i eksterne komunikacije.

2.2. Novinari kao čuvari (*watchdog*) ili vratari (*gatekeepers*)

Unutar medija, važnu ulogu imaju novinari i novinarski poziv. Novinari su u simbiozi sa političarima i u nekoj vrsti međuzavisnosti. Oni su razapeti između dve uloge. Sa jedne strane, novinari su „nadzorno telo“, „čuvari“ (*watchdog*), a sa druge strane, oni su u funkciji promocije, reklame i afirmisanja određenih političkih aktera. Od profesionalizma i etike novinarskog poziva zavisi na koju stranu će ovaj poziv prevagnuti. Na principima objektivnosti, novinari treba da budu u službi javnosti kao njihovi zaštitnici, jer **novinarstvo** je po svojoj prirodi „profesija sumnje“ (Lou, 2013:19). Međutim, dešava se da novinari budi više u službi vlasti i da imaju direktne kanale u vrhu iz kojih dobijaju informacije („dojava novinarstvo“) ili u službi vlasnika kapitala, kada podležu slabostima mita i korupcije („koverta novinarstva“). Neretko imamo senzacionalističko novinarstvo i podilaženja publici željenoj zabave. Hrabri i autonomni novinari uvek mogu da otkriju neki svoj „Votergejt“. U odnosu prema vlastima moguće je kritičko, ali i udvoričko, podaničko i „voajersko novinarstvo“ (slučaj „Monika Levinski“). Ljudi koji dobijaju ekskluzivne intervjuje su ljudi koji pišu uglavnom lepe stvari i afirmativne tekstove. Posredujući između donosioca odluka i građana, novinari su kao „vratari“ (engl. *gatekeepers*), koji koji omogućavaju da određene informacije prođu a druge da se zaustavljaju.

Odnosi sa javnošću i odnosi sa medijima, prevashodno zavise od odnosa (i veza) sa novinarima. Ti odnosi su jako osetljivi i zahtevaju temeljan pristup. Svaki medij, kao i svaki novinar, ima neki svoj interes poput ekskluzivnih informacija, specijalnih vesti, ekskluzivnih intervjuja, prvih i pravih vesti, snimaka i slika. Novinari se nalaze između političara i građana-birača. Kada političari skrenu s puta, kada zaborave na data obećanja ili naprave neku grešku, tu su opozicija i novinari da ih upozore i podsete. Izabrani predstavnici moraju biti odgovorni onima koji su ih izabrali, moraju biti sprečeni da postanu korumpirani i sprečeni da zloupotrebe vlast. Novinari se fokusiraju „pre na osobe nego na situacije“ (Lou, 2013:77).

3. Političari i mediji u borbi za većinu

Kao posledica naglašene uloge medija, predstavnička demokratija doživljava promenu. Sa jedne strane raste značaj i uticaj medija. Sa druge strane, u mnogim zapadnim demokratijama beleži se smanjenje poverenja u političke partije, parlament i druge institucije. Smanjuje se izlaznost na izbore i članstvo u političkim partijama. Demokratski građani sve više se tretiraju kao „potrošačka publika“. Da bi se građani na izborima opredelili razložno, potrebno je da budu pouzdano i tačno obavesteni i informisani (Eser i Mates, 2013:234). Savremena politika traži publicitet. Demokratija i politika pretpostavljaju borbu za većinu. Mediji i politika međusobno utiču jedno na drugo. I političari i mediji učestvuju u borbi za većinu. I političari i mediji idu tamo gde je većina. Političari se bore za glasove, a mediji za konzumente medijskih sadržaja. Uspeh u politici meri se brojem osvojenih glasova. Uspeh medija meri se tiražima, piplmetrima ili lajkovima kao univerzalnim merilom uspeha (Sarcinelli, 2011:165). Građani su zagledani u televiziju a televizija u piplmetre. Nezavisno od toga da li je u pitanju javni servis, televizije sa nacionalnom frekvencijom ili komercijalne televizije. Novine, prevashodno interesuju tiraži. Tiraži i piplmetri postaju univerzalno merilo uspeha medija (Sarcinelli, 2011:165). Mediji teško mogu delovati izvan sfere politike, a politika sve teže može delovati bez medijskog posredovanja. I političari idu tamo gde su mediji i mediji idu tamo gde su političari. Političari koriste medije a mediji političare. I jedni i drugi na putu do većine sve češće podilaze najnižim ukusima. Političari su zagledani u rejting agencije, pa makar im pružala lažnu, ili ulepšanu sliku. Između medija i političara postoji razlika u dinamici prebrojavanja. Kako primećuje Đovani Sartori, „Političari idu u lov na glasove jednom u četiri godine. Televizija prebrojava svoje glasove svakoga dana“ (Sartori, 203:172). Međutim, danas, ni političari ne čekaju izbore da bi merili procenite svoje popularnosti. Neretko agencije za istraživanje javnog mnjenja služe za kreiranje mnjenja i proizvodnje efekta pobednika. Prestavljanje rezultata tih istraživanja (realnih ili fingiranih) takođe je u funkciji podizanja rejtinga političara i političkih partija. Kada nekog političara (ili partiju) napusti televizija i birači ga zaboravljaju. Gubitnici optužuju televiziju, a pobednici joj se ne zahvaljuju.

Međutim, danas, ni političari ne čekaju izbore da bi prebrojavali procenite svoje popularnosti. Prestavljanje rezultata istraživanja javnog mnjenja (realnih ili fingiranih) takođe je u funkciji podizanja rejtinga političara i političkih partija. U poslednje vreme, političari se mere i po kvotama u kladionici. Kada nekog političara (ili partiju) napusti televizija i birači ga zaboravljaju. Gubitnici optužuju televiziju, a pobednici joj se ne zahvaljuju. U politici mediji mobilisu (*„mobilization“*), mediji ubeđuju (*„persuasion“*) i oni koji kontrolišu medije uglavnom i pobeđuju.

3.1. Mediji i demokratija

Mediji su osnov kritike i kontrole vlasti, ali uvek i važna tačka oslonca svake vlasti. Mediji mogu biti i partneri u oblikovanju javnog dobra, sredstvo demokratizacije, ali istovremeno i propagande i manipulacije. Proširivanje mogućnosti učešća građana u javnoj sferi može voditi i u medijski populizam koji nije zamena za direktnu demokratiju, već je samo njen privid. Demokratija je nesavršen proces, kao i sve ljudske aktivnosti nesavršen, ali njegova snaga leži u pretpostavci da su ljudi najbolji krojači svoje sudbine. Kako ističe Rasel Dalton, „uspeh demokratije meri se učešćem javnosti u ovom procesu, poštovanjem građanskih prava i reakcijom sistema na zahteve naroda” (Dalton, 2002:2). Političkim akterima u značajnoj meri pravila ponašanja diktiraju mediji. Demokratija zavisi od medijke infrastrukture, a politička komunikacija je preduslov za demokratiju. Porast uloge medija proizilazio je iz potrebe za što većom transparentnošću u skladu sa interesima i zahtevima javnosti. Kreatori politike bili su prinuđeni da budu senzibilni za mišljenje javnosti. Pristup medija je vremenom olakšan, ali publika postaje fragmentiranija. Sve je više medija, ali je sve manje onih koji se masovno gledaju, slušaju i čitaju. Ranije je publika bila fokusirana na retke medije, danas su brojni mediji u lovu na istu publiku. Lokalni mediji imaju samo lokalnu publiku, globalni mediji imaju globalnu publiku. Sa jedne strane, svedoci smo života u otvorenom društvu u kojem svako ima onoliko informacija koliko želi, ali sa druge strane, institucije masovne komunikacije kontrolisanije su od strane vlasnika, i mediji postaju izvor i instrument moći.

Umesto trasiranja puta demokratiji, ovladavanjem medija, primenjuju se veštine manipulacije i obmane, čime se podriva demokratija (Lou, 2013:100). Medijalizovana i pi-ar -izovana (PR - *public relation*, odnosi sa javnošću) politika je igra obmane. Kako primećuje Đovani Sartori, „Publika koju je odgajila televizija jeste, u svim aspektima, visokodezinformisana i loše informisana publika. Tačno je da televizija doseže veoma široku publiku, ali njene poruke i njen *newscasting* (emisije vesti) pružaju površinu, ne suštinu informacije” (Sartori, 2003:171). Razvojem elektronskih medija, pre svega televizije, biračko telo je postalo sofisticiranije (Dalton, 2002:18). Političke veštine i resursi publike su se promenili. Televizija jeostala glavni izvor informacija. Uprkos nekim kritikama (zabava, negativni sadržaji), TV pomaže boljem razumevanju politike, omogućava uvid u skupštinske rasprave, a samim tim i pomaže diskurzivnot i deliberativnost politike. Tendencije koje unapređuju tehnike i tehnologije vođenja kampanja, kao i tehnologije vladanja, ostavljaju i brojna pitanja i proizvode određene negativne posledice. Politika mediokratije, e-demokratije i NET-okratije više se bavi formom nego sadržajem. Opasnost, koja se krije u ukusu koji nameću mediji jeste latentni populizam kao mera ukusa masovne publike. Komercijalizacija politike, ima tendenciju da naglasi formu, a da politiku isprazni od sadržaja. Filtriranje sadržaja i bitka za vrednosti ostaju u senci populizma i borbe za

većinu. Demokratija se vraća na prethodna pitanja (Aleksisa de Tokvila i Džona Stjuarta Mila) o tiraniji većine i tiraniji javnog mnjenja. U makijavelističkim smislu, po kojem „cilj opravdava sredstvo“, ili „cilj određuje sredstvo“, medijski magnati i medijski gurui se ponašaju da je dozvoljeno sve što donosi novac i glasove. Danas nije lako utvrditi granice između informisanja i dezinformisanja, između obaveštavanja i propagande, između odnosa sa javnošću i manipulacije, između istine i laži. Politička posledica dezinformisanja je ta da mediji omogućavaju i olakšavaju uspostavljanje diktatura bez otpora kao meku moć (*soft power*) (Orlović, 2021:69-88). Autoritarni režimi i vlastodršci imaju sve veće mogućnosti da kontrolišu i guše medije. Mi živimo u nametnutoj slici društva. Sve više se govori o manje važnim stvarima a sve manje o mnogo važnijim temama. Mediji imaju sve veću moć a sve manju odgovornost. Ako smo svesni svega ovoga, onda ćemo lakše i opreznije da koristimo mogućnosti kao konzumenti, kupci, potrošači, građani, birači, aktivisti, u svetu koji se svodi na „like“ (svidanja) i „lies“ (laži). Birači, naizgled sve drže u svojim rukama, ali su izgubili moć. Biračima se stvara privid moći, dok se njihova uloga i moć smanjuje.

Media as an instrument of power and/or a means of controlling power and authority

Abstract

In this text, I deal with the question of how much the media, on the one hand, are an instrument and a source of power, and on the other hand, a means and mechanism of limiting power and authority. Numerous theorists of power have pointed to the dimensions of persuasion, indoctrination, media manipulation and propaganda as processes of acquiring or manifesting power. The media play a key role in these processes. From the original role of the media to present the program and candidates and to inform the citizens, today the boundaries are shifting, so there is more and more talk about “managing the press”, “constructing reality” and “producing consent”, diverting or distracting from important issues (spinning). The media has been and remains a significant tool in creating meaning. Today, it is not only the question of availability and dissemination of information that is important, but also their interpretation. The media are the basis of criticism and control of the government, but always an important point of support for any government. The media can also be partners in shaping the public good, a means of democratization, but also propaganda and manipulation. Journalists are, on the one hand, a “supervisory body”, a “watchdog”, and on the other hand, they are in the function of promoting, advertising and affirming certain political actors. It depends on the professionalism and ethics of the journalistic vocation to which side this vocation will prevail. It is difficult for the media to operate outside the realm of politics, and it is increasingly difficult for politics to operate without media mediation. And politicians go where the media are and the media go where politicians are. Politicians use the media and the media politicians. Both of them, on the way to the majority, more and more often indulge

in the lowest tastes. The media have more and more power and less and less responsibility. If we are aware of all this, then we will find it easier and more careful to use opportunities as customers, consumers and citizens. Voters, seemingly, hold everything in their hands, but they have lost power. Citizens and voters are given the illusion of power, while their role and power is diminishing.

Key words

▼
media, power, public, production of consent, creation of meaning, politics, democracy

Literatura

- ▼
- Bakrak Piter, Barac Norton S. (2006), „Dva lica moći“, *Nova srpska politička misao*, Nova edicija, Vol. XIII (2006), No. 1-4, str. 57-58.
- Čedomir Čupić (1990), *Politika i zlo*, Nikšić, Univerzitetska riječ.
- Dahl Robert A., *Who Governs: Democracy and Power in a American City*, New Haven, CT: Yale University Press, 1961. (*Ko vlada? Demokratija i moć u američkom gradu*, 1961.)
- Dalton, Russel J. 2002. *Citizen Politics, Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies* (Third edition), Chatham House Publishers, Seven bridges press, llc, New York, London.
- Eser Frank (2013), *Medijatzacija kao izazov: medijska logika nasuprot političkoj logici*, u: Hanspeter Kriesi, Sandra Laveneks, Frank Eser, Jerg Mates, Mark Bilman, Danijel Bohsler, *Demokratija u eri glonbalizacije i medijatzacije*, Albatros Plus, Beograd, 2013.
- Eser Frank i Mates Jerg (2013), *Efeki medijatzacije na političke vesti, političke asktere, političke odluke i političku publiku*, u: Hanspeter Kriesi, Sandra Laveneks, Frank Eser, Jerg Mates, Mark Bilman, Danijel Bohsler, *Demokratija u eri glonbalizacije i medijatzacije*, Albatros Plus, Beograd, 2013.
- Fridrih Karl (1996), *Konstitucionalizam, ograničavanje i kontrola vlasti*, CID, Podgorica.
- Galbraith Džon Kenet (1987), *Anatomija moći*, Stvarnost, Zagreb.
- Hicks, Alexander M., Janosky, Thomas, and Schwartz Mildred A., *Political Sociology in the New Millennium*, u: *The Handbook of Political Sociology, States, Civil Societies, and Globalization*, ed. By Thomas Janoski, Robert Alford, Alexander Hicks, and Mildred A. Schwartz, CambridgeUniversity Press, 2005.
- Jouvenel Bertrand de (1948), *Political Power. Natural History of its Growts*. London.
- Kaneti Elijas (1984), *Masa i moć*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Kastels Manuel (2018), *Mreže revolta i nade, društveni pokreti u doba interneta*, Službeni glasnik, Beograd.
- Karel Kosik (1983), *Dijalektika krize*, Mladost, Beograd.
- Kin Džon (1995), *Mediji i demokratija*, Filip Višnjić, Beograd.
- Lok, Džon (1978), *Dve rasprave o vladi*, knjiga 1. i 2., NIP Mladost, Beograd.
- Lou Erik (2013), *Mediji i politički proces*, Fakultet političkih nauka, Beograd.
- Luks Stiven, Moć: Jedno radikalno shvatanje, *Nova srpska politička misao*, Nova edicija, vol. XIII (2006), no. 1-4, str. 69-119.
- Matić Milan i Podunavac Milan (1994), *Politički sistem*, Institut za političke studije, Beograd.

- Mil Džon Stjuart (1989), „Razmatranja o predstavničkoj vladavini”, u: *Izabrani politički spisi*, Druga sveska, Informator, Fakultet političkih nauka, Zagreb.
- Naj Džozef S. (2012), *Budućnost moći*, Arhipelag, Beograd.
- Nojman Franc (1974), *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb: „Naprijed”.
- Orlović Slaviša (2019), *Politička sociologija*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Orlović Slaviša, *Politika i demokratija u vreme dezinformacija u: Građani u vreme dezinformisanja* (2021), Zbornik radova sa međunarodne konferencije Udruženja za političke nauke Srbije održane 25-26.09.2021. u Beogradu, urednik Aleksandra Krstić, Udruženje za političke nauke Srbije i Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, str. 69-88.
- Russel Bertrand (1938), *Power: A New Social Analysis*, chapter 3, Allan and Unwin, London
- Ruso Žan Žak (1993), *Društveni ugovor*, „Filip Višnjić”, Beograd.
- Sarcinell Ulrich i (2011), *Partije i prenošenje političkih ideja: Od partijske do medijske demokratije?*, u: *Menadžment političke komunikacije, osnove i koncepti*, uredili: Ansgar Zerfaß i Miroljub Radojković, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.
- Đovani Sartori, 2003. *Uporedni ustavni inženjering*, Filip Višnjić, Beograd.
- Veber Maks (1976), *Privreda i društvo*, Beograd: „Prosveta”, II deo.

UDK 323(497.11):323.1"1990/2020"

Predstavljenost bošnjačke nacionalne manjine u Narodnoj skupštini Republike Srbije od 1990. godine do 2020. godine

Sažetak

Ovaj rad ima za cilj da ukaže na predstavljenost bošnjačke nacionalne manjine u Narodnoj skupštini Republike Srbije od prvih višestranačkih izbora 1990. godine do poslednjih parlamentarnih izbora 2020. godine. U radu će biti predstavljene sve bošnjačke političke partije koje su osnovane od uvođenja višestranačja do danas, kao i njihove izborne rezultate na svim parlamentarnim izborima. Istovremeno, ukratko će se objasniti važnost političkog predstavljanja nacionalnih manjina, uticaj izbornog sistema na stranke nacionalnih manjina i značaj izbornih rezultata bošnjačkih političkih partija.

Ključne reči

nacionalne manjine, Bošnjaci, političke partije, izbori, Narodna skupština Republike Srbije

* Autorka je istraživač pripravnik na Institutu za političke studije. E-mail adresa: ljiljana.kolarski11@gmail.com

Uvod

Političko predstavljanje nacionalnih manjina u parlamentu predstavlja važan pokazatelj demokratske zrelosti društva. Stepenn predstavljenosti ukazuju da li parlament vrši reprezentativnu funkciju svih svojih građana bez obzira na društvene razlike u pogledu pola, rase, religije, jezika, etničke pripadnosti i drugih odlika stanovništva. Adekvatnim predstavljanjem nacionalnih manjina u predstavničkim institucijama dokazuju se pluralizam i demokratičnost istih a ujedno i ravnopravnost svih građana.

Od ukupno 22 nacionalne manjine koje žive na teritoriji Republike Srbije najbrojniji su pripadnici mađarske, romske i bošnjačke nacionalne manjine (Izbori za članove Nacionalnih saveta nacionalnih manjina, 2018). Bošnjaci predstavljaju nacionalnu manjinu koja je teritorijalno koncentrisana u Raškoj oblasti (poznatoj kao Sandžak) u šest opština: Novi Pazar, Nova Varoš, Priboj, Prijepolje, Sjenica, Tutin, dok u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu čine većinu. Imajući u vidu brojnost u navedenim opštinama i udeo u ukupnom broju stanovništva razumljiva je težnja Bošnjaka ka političkoj participaciji i predstavljenosti u parlamentu. Uvođenje višepartijskog sistema 1990. godine dovelo je do osnivanja političkih stranaka nacionalnih manjina što je omogućilo Bošnjacima da na ravnopravan i letigiman način zastupaju svoje interese. Brojnost bošnjačkih političkih stranaka i njihova zastupljenost u parlamentu karakteriše dinamika koja je posledica promena izbornih parametara i promena unutar bošnjačke zajednice. Od ukupno 115 registrovanih političkih stranaka 15 su stranke bošnjačke nacionalne manjine (Registar političkih stranaka [RPS] 2021).

Rad ima za cilj da pruži sveobuhvatni pregled predstavljenosti Bošnjaka u Narodnoj skupštini Republike Srbije na svim parlamentarnim izborima od uvođenja višepartizma 1990. godine do izbora 2020. godine. Zarad boljeg razumevanja političkog predstavljanja Bošnjaka, analiziraće

se koncept političkog predstavljanja nacionalnih manjina, karakteristike izbornih parametara koje utiču na predstavljenost stranaka nacionalnih manjina u parlamentu i mere koje su preduzete radi unapređenja predstavljanje političkih stranaka nacionalnih manjina.

Političko predstavljanje nacionalnih manjina

Teorijski koncept političkog predstavljanja

Pre nego što se započne analiza političkog predstavljanja neophodno je ukratko ukazati na pojam nacionalne manjine. Pored brojnih definicija domaćih i stranih autorka se odlučila za definiciju u Zakonu o nacionalnim manjinama koja glasi: nacionalna manjina je svaka grupa državljana Republike Srbije koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna, iako predstavlja manjinu na teritoriji Republike Srbije, pripada nekoj od grupa stanovništva koje su u dugotrajnoj i čvrstvoj vezi sa teritorijom Republike Srbije i poseduje obeležja kao što su jezik, kultura, nacionalna i etnička pripadnost, poreklo ili veroispovest, po kojima se razlikuje od većine stanovništva i čiji se pripadnici odlikuju brigom da zajedno održavaju svoj zajednički identitet, uključujući kulturu, tradiciju, jezik ili religiju (Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalni manjina 2002).

Koncept političke predstavljenosti pripadnika nacionalnih manjina predmet je istraživanja mnogih autora, što dovodi do različitih tumačenja uloge i načina ostvarenja predstavljanja. Pravo na političko predstavljanje nacionalnih manjina u Republici Srbiji definiše se kao grupno pravo koje se može ostvariti osnivanjem manjinskih stranaka ili podrškom većinske stranke (Marković 2020a). Međutim, pitanje je veoma kompleksno imajući u vidu brojne faktore koji utiču na parlamentarnu reprezentaciju, poput heterogenosti političkih stranaka, izbornog sistema, pravne regulative te je iscrpan broj radova napisan na ovu temu.

Jedan od prvih koji se bavio pitanjima predstavljanja bio je John Stuart Mill. Mil, u svom delu Razmatranje o predstavničkoj vladavini, navodi da bi o pitanjima vlade trebali da odlučuju oni kojima se vlada a da granice vladavine budu u skladu sa granicama nacije (Orlović, 2008a: 23). Međutim, tako zamišljen koncept svojevrsan je izazov u pluralnim društvima koja su, prema rečima Arend Lijphart, podeljena „segmentiranim rasecima” religijske, ideološke, jezičke, regionalne, kulturne, rasne ili etničke prirode te da ne preostaje ništa drugo nego da se nužnost pretvori u vrlinu kako bi se život odvijao pod istim pravilima i zakonima (Orlović, 2008b: 39).

Posmatrajući etnički pluralizam u, političkom kontekstu, postaje jasno da je posredi pitanje političke integracije čija je uloga da približi interese većine i manjine i stvori osećaj pripadnosti zajedničkom društvu kako bi se ojačala društvena kohezija i umanjila opasnost od segregacije etničkih zajednica (Marković, 2020b: 112). Politička dimenzija integraci-

je, kao preduslov svoje potpune realizacije, pretpostavlja političko predstavljanje, tj. aktivno i ravnopravno učešće u procesu donošenja odluka i vršenja javnih funkcija. To dalje znači da je prisustvo nacionalnih manjina u predstavničkim institucijama prevashodno simboličkog efekta jer se njime eksplicitno dokazuje demokratičnost sistema i institucija (Lončar, 2020a: 376).

Profesor Orlović naglašava da parlament reprezentuje različite subjekte kao što su političke stranke, federalne jedinice, nacionalne manjine, birače određene regije, vodi računa o ravnomernoj zastupljenosti polova što potvrđuje tezu o modernoj koncepciji reprezentacije, zasnovanoj na ideji kompromisa i javnog interesa celokupnog društva kroz uvažavanje specifičnih lokalnih, nacionalnih, socijalnih i drugih interesa (Orlović, 2011c: 89). Široko je prihvaćen stav da je uloga predstavničkog tela da predstavi sve članove društva tako da preslika nacionalni sastav u celini, odnosno, da izražava različitost stanovništva kako bi se zaista smatralo reprezentativnim telom (Mesić, 2013a: 56). Pitanju reprezentativnosti u parlamentu može se prići na dva načina: prvi, da je predstavničko telo refleksija društva („mikrokosmos“) zbog čega je važno da sastav parlamenta adekvatno predstavlja socijalnu strukturu; drugi, da je još važnije zastupanje interesa preko predstavnika koje su izabrali građani (Orlović, 2011b: 41).

Poznati kanadski politički filozof Vil Kimlika (William Kymlicka) ideju predstavljanja opšte javnosti naziva idejom „predstavljanja u ogledalu“ ukoliko odražava etničke, polne ili klasne karakteristike javnosti (Kymlicka, 2002: 77). Navedenim stavovima korespondira hipoteza da će se na ovaj način ostvariti adekvatna predstavljenost, a time i vidljivost pripadnika nacionalnih manjina u predstavničkom telu, i započeti proces efektivnog unapređenja njihovih interesa. Učestalo korišćenje sintagme adekvatno predstavljanje uslovljava dalje razumevanje političkog predstavljanja relevantnim objašnjenjem. Iako kriterijumi za određenje adekvatnosti nisu naišli na jednoglasan odgovor najčešće se adekvatno odnosi na proporcionalno predstavljanje jedne grupacije shodno njenom procentualnom udelu u ukupnom broju društva. Stoga je adekvatno, odnosno proporcionalno, predstavljanje izazov izbornog sistema čiji parametri u velikoj meri utiču na strukturu parlamenta.

Prolongiranje kontinuiranog i sistemskog zanemarivanja predstavljanja neke manjine ukazuje na diskriminatorni momenat kroz njeno isključivanje iz političke zajednice što može biti okarakterisano kao „tiranija većine“ (Mesić, 2013b: 43).

Načini i faktori političkog predstavljanja nacionalnih manjina

Participaciju u političkom životu pripadnici nacionalnih manjina mogu da ostvare osnivanjem manjinskih političkih stranaka, čije će delovanje biti usmereno ka unapređenju njihovih partikularnih interesa, kao i preko

većinskih catch all stranaka. Uzimajući u obzir da je svrha političkih stranaka nacionalnih manjina predstavljanje, artikulisanje i zaštita interesa manjine razumljivo je da je manjinama lakše učešće u javnom životu ukoliko imaju svoje stranke, čime se postiže veći stepen integracije u sistem (Orlović, 2011a: 87).

Političke stranke nacionalnih manjina mogu se okarakterisati kao etničke stranke koje primarno zastupaju interese zajednice koju predstavljaju i obraćaju se samo biračima koji su njihovi sunarodnici (Horovitz 2000: Marković 2020c). Njihova posebnost pripisuje se nekolicini odlika koje ih diferenciraju u odnosu na ostale većinske stranke, a one se najčešće odnose na manji broj sledbenika, određenu etnonacionalnu pripadnost, specifične interese i drugo. Međutim, sveobuhvatniju i precizniju tipologiju političkih stranaka zasnovanu na odnosu prema nacionalnim manjinama predstavio je Florian Bieber na sledeći način: monoetničke stranke, etničke stranke sa manjinskim kandidatima, građanske stranke koje mogu biti orijentisane ka određenim etničkim grupama i multietničke stranke (Bieber, 2008a: 30). Monoetničke ukazuju na ekskluzivnost u pogledu pripadnike jedne etničke grupe što znači da mogu biti prisutne kako kod manjinskog tako i kod većinskog naroda; etničke stranke sa manjinskim kandidatima nisu usmerene ka interesima samo jedne nacionalne zajednice i neretko imaju pripadnike i simpatizere drugih nacionalnih manjina najčešće tamo gde je delovanje manjinskih stranaka zabranjeno; građanske stranke su uglavnom catch all jer nastoje da privuku pripadnike različitih grupa a posebno su karakteristične za levo orijentisane partije; multietničke partije okupljaju pripadnike različitih nacionalnih manjina te su usled ovakve orijentacije retke (Bieber, 2008b: 34).

Značajno je istaći da je definisanje političkih stranaka nacionalnih manjina prvi put zabeleženo 2003. godine u Zakonu o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika Republike Srbije, u kojem se političke stranke nacionalnih manjina i koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina definišu kao stranke čiji je osnovni cilj predstavljanje i zastupanje interesa nacionalnih manjina i zaštita i poboljšanje prava pripadnika nacionalnih manjina u skladu sa međunarodnim standardima (Orlović, 2008c: 45).

Na pitanje učešća etničkih partija, neophodno je ukazati koji su to faktori koji utiču na kandidaturu i mogućnost delotvorne participacije. Moguće je izvršiti dihotomnu podelu na spoljašnje (političko-institucionalne) i unutrašnje (kulturološko-etničke) faktore. Lončar analizira faktore kroz vizuru institucionalnih podsticaja koji određuju otvorenost političkog sistema prema manjinskim strankama i tzv. diskurzivnog oportuniteta koji se odnosi na shvatanja građanstva, nacionalnih identiteta, manjinskih prava jer oni snažno utiču na nivo mobilnosti kolektivnih manjinskih identiteta (Lončar, 2020b: 377). Kako se primećuje, neophodno je demokratski dizajnirano ustrojstvo institucija i sistema otvorenih ka uvažavanju participacije i reprezentacije manjina za čiju su realizaciju neophodni raspoloživi resursi oličeni u: finansijskoj pomoći za formiranje

političke stranke i njenih daljih aktivnosti, stepen obrazovanja predstavničkog kadra kao i njihov socijalni status, mediji na manjinskim jezicima i drugo. Lončar dodaje (Lončar, 2020v: 380) da „jača etnička identifikacija podstiče politički angažman kroz manjinske liste jer manjinske partije očekuju stabilnu podršku birača čiji se glasovi neće rasipati na građanske ili većinske partije”.

Faktori koji utiču na predstavljanje manjina karakteriše brojnost i raznolikost a shodno intenzitetu uticaja najčešće se ističu sledećih šest:

1. izborni sistem (većinski ili proporcionalni, stepen proporcionalnosti, broj i raspored izbornih jedinica, izborni cenzus, otvorene ili zatvorene izborne liste)
2. brojnost nacionalnih manjina
3. teritorijalna koncentrisanost
4. stepen integrisanosti manjine u društvu i politički sistem
5. postojanje jedne ili više manjinskih stranaka
6. glasanje nacionalnih manjina za većinske stranke (Orlović, 2008d: 29).

Iako odlučujuću ulogu u izborima imaju birači, neosporan je uticaj izbornog sistema na predstavljanje nacionalnim manjina u izbornim telima tamo gde postoje stranke nacionalnih manjina (Centar za slobodne izbore i demokratiju [CESID] 2002). Uvreženo je mišljenje da je proporcionalni izborni sistem najpogodniji za reprezentaciju nacionalnih manjina posebno ukoliko su one različito teritorijalno raspoređene, dok je za nacionalne manjine koncentrisane na jednoj teritoriji pogodniji većinski izborni sistem. Istovremeno, u cilju preveniranja neadekvatne predstavljenosti nacionalnih manjina primenjuju se različite strategije i afirmativne mere među kojima su: povoljniji uslovi za registraciju i prijavljivanje manjinskih lista, određivanje granica izbornih jedinica, kvote za stranačke kandidate, rezervisana mesta u parlamentu (Orlović, 2008e: 43). Neophodno je analitički i oprezno pristupiti svim mogućim strategijama koje su na raspolaganju, sa posebnim osvrtom na okolnosti u kojima se primenjuju.

Političke stranke bošnjačke nacionalne manjine na parlamentarnim izborima

Ponovno uspostavljanje višestranačja dočekano je sa velikim oduševljenjem među mnogima koji su smatrali da njihovi interesi nisu adekvatno ostvareni usled dominacije komunističke partije što ukazuje eksplozivni rast broja političkih stranaka. Tu priliku svesrdno su iskoristili pripadnici nacionalnih manjina jer su dobili mogućnost da osnuju svoje manjinske stranke koje će na odgovarajući način zagovarati unapređenje njihovih specifičnih interesa.

Od obnove višestranačja u Srbiji 1990. godine do 2020. godine održano je 12 parlamentarnih izbora (1990, 1992, 1993, 1997, 2000, 2003, 2007, 2008, 2012, 2014, 2016, 2020) na kojima je broj bošnjačkih poli-

tičkih stranaka bio promjenljiv (Lončar, 2020g: 378). Najveći uticaj na nepostojanje pravilnosti kada je reč o zasupljenosti manjinskih stranaka u parlamentu, a time i bošnjačkih političkih stranaka, imale su promene izbornog sistema, izbornog praga, veličine izborne jedinice, odabir formule za raspodelu mandata, brojnost nacionalne manjine kao i fragmentacija Bošnjaka u više političkih stranaka što je otežalo ispunjavanje određenih izbornih normi, poput izbornog praga, i uskratilo prisustvo u parlamentu.

Pripadnici bošnjačke nacionalne manjine su među prvima iskoristili pogodnost novog partijskog sistema te je iste godine, 29. jula 1990. godine u Novom Pazaru, došlo do osnivanja prve bošnjačke političke stranke pod nazivom Stranka demokratske akcije Sandžaka (SDA Sandžaka) sa Sulejmanom Ugljaninom na mestu predsednika stranke (Stranka demokratske akcije Sandžaka n.d.). Značajno je napomenuti da se SDA smatra centralnom političkom organizacijom Bošnjaka na tlu bivše Jugoslavije, koja će ulogu zastupnika interesa i pokretača političke aktivnosti Bošnjaka nastaviti nakon rata preko svoja dva ogranka: SDA Sandžak u Srbiji i SDA BiH u Bosni i Hercegovini.

Teritorijalna grupisanosti i uspešno dobijanje podrške većine Bošnjaka rezultiralo je ulaskom u parlament stranaka SDA i DRSM na prvim parlamentarnim izborima u Srbiji 9. decembra 1990. godine, koji su održani po dvokružnom većinskim izbornom sistemu sa 250 jednomandatnih izbornih jedinica, osvojivši 4 poslanička mesta (SDA 3, DRSM 1) (B92 n.d.). S obzirom na pravila većinskog izbornog sistema, u kojem se većina potrebnih glasova teško dostiže, brojnost bošnjačke nacionalne manjine i ostvarene podrške, može se zaključiti da su Bošnjaci ostvarili dobar

Tabela 1. Prisustvo bošnjačkih političkih stranaka/lista u NSRS 1990-2020

<i>Parlamentarni izbori</i>	Manjinska partija-lista koja je osvojila mandate	Indeks reprezentacije	Osvojeni glasovi (%)	Broj mandata	Ukupno mandata
1990.	SDA, DRSM	0,66 ¹ /	1,7 0,4	3 1	4
1992.	DRSM	0 ²	0,13	1	1
1993.	/				0
1997.	SDA koalicija	0,52	1,20	3	3
2000.	/	/			0
2003.	/	/			0

[1] U Popisu stanovništva iz 1990. godine nema podataka o Bošnjacima zbog čega su za računanje indeksa uzeti podaci iz Popisa 2002. godine.

[2] Za računanje indeksa uzeti su podaci o etničkoj strukturi stanovništva Srbije bez Kosova i Metohije, tako da mandati SRSM iz Prizrena nisu uračunati u bošnjačke mandate.

2007.	SDA koalicija	0,44	0,84	2	2
2008.	SDA koalicija	0,44	0,92	2	2
2012.	SDA Sve zajedno koalicija	0,60	0,72 0,64	2 1	3
2014.	SDA	0,59	0,98	3	3
2016.	SDA SPP	0,80	0,80 0,86	2 2	4
2020.	SPP SDA	1,39	1 0,77	4 3	7

Izvor: Lončar 2020d

Izborni rezultat jer je predstavljenost u parlamentu na ovim izborima uspešno ostvarena. Međutim, nesaglasnost Bošnjaka po pitanju identiteta, etničkog i kulturnog statusa dovela je do zategnutih odnosa unutar bošnjačke zajednice i počela da se preslikava na programe i ciljeva političkih stranaka što je, između ostalog, 1991. godine dovelo do fragmentacije SDA i osnivanja Liberalno-bošnjačke organizacije Sandžaka (Hodžić, 2017a: 37). Bez obzira na takve promene SDA ostaje dominantna politička stranka Bošnjaka sa jasnom vizijom o autonomiji Sandžaka definisanom u Memorandumu o specijalnom statusu Sandžaka čije će donošenje prethoditi referendumu 1992. godine (Hodžić, 2017b: 41). Iste godine održani su parlamentarni izbori čija se specifičnost ogledala u tome što su bili prvi izbori od raspada SFRJ i prvi izbori organizovani po proporcionalnom sistemu sa smanjenim brojem izbornih jedinica na 9 (B92, n.d.). Proporcionalni sistem omogućava podelu poslaničkih mandata između velikog broja političkih stranaka, srazmerno broju osvojenih glasova, što načelno pogoduje manjinama da lakše uđu u parlament (Pajvančić, 2014: 36). 1992. godine uveden je proporcionalni izborni sistem sa devet izbornih jedinica, 5%-nim izbornim pragom i D'Ontovom formulom za raspodelu mandata, a ista pravila biće zastupljena na narednim izborima (Jovanović 2008, 23 citirano u: Lončar 2011, 361).

Zahtevajući autonomiju, izglasanoj na referendumu 1992. godine, SDA bojkotuje parlamentarne izbore 1992. i 1993. godine i ostavlja Bošnjake bez poslanika iz svojih redova u parlamentu, dok je Demokratska reformska stranka Muslimana (DRSM) učestvovala na parlamentarnim izborima 1992. godine osvojivši 1 poslaničko mesto a 1993. godine, usled nemogućnosti prelaska cenzusa od 5%, nije uspela da uđe u parlament (Lončar, 2020d: 380). Bojkot parlamentarnih izbora 1992. godine i 1993. godine od strane SDA može se tumačiti kao pogrešno povučen potez iz dva razloga: prvo, SDA je ostala bez poslanika u parlamentu i prouzrokovala nezadovoljstvo i prelivanje jednog dela glasova svojih birača drugim stranakama ili apstinenciju istih; drugo, broj mandata Bošnjaka bi u ukupnom broju bio veći.

Uoči novih parlamentarnih izbora 1997. godine nezadovoljstvo delovanjem SDA, zbog snažnog nacionalističkog narativa, podstaklo je stvaranje novog političkog igrača Sandžačke demokratske partije (SDP) koju je predvodio Rasim Ljajić (Sandžačka demokratska partija [SDP] 2021). SDP je imao drugačiju viziju od SDA usmerenu ka prevazilaženju teritorijalnih i etničkih okvira svojih birača, afirmaciji manjinskih sloboda i prava, legitimnih prava nacionalnih zajednica i demokratizaciji (Statut Sandžačke demokratske partije 1997, čl. 7). Za SDP je karakteristično da nikada nije samostalno ostvojila mandate već je to uspevala uvek kroz koaliciju sa većinskim partijama.

Promene izbornih kriterijuma dogodile su se na izborima 21. septembra 1997. godine kada je usledilo povećanje broja izbornih jedinica sa 9 na 29 dok je visok izborni prag predstavljao nepremostivu prepreku većini manjinskih partija (Lončar 2011a). Nakon višegodišnjeg bojkota bošnjačke partije se te godine vraćaju na parlamentarnu scenu u koaliciji Lista za Sandžak – dr Sulejman Ugljanin i osvajaju 3 poslanička mesta (Bašić i Crnjanski, 2006a: 142). Peti parlamentarni izbori održani su 23. decembra 2000. godine sa promenom izbornih jedinica te je ovog puta Srbija postala jedna izborna jedinica, a bitna činjenica je da samostalne liste stranaka nacionalnih manjina potpuno nestaju iz Parlamenta (Lončar, 2011a: 102). Čini se da u petooktobarskoj atmosferi nije bila primetna zastupljenost manjina u parlamentu jer nijedna stranka nacionalnih manjina nije uspela da samostalno osvoji mandate već su to uspele preko izborne liste Demokratske opozicije Srbije (DOS) koju je činilo ukupno 18 političkih stranaka od kojih jedna bošnjačka, Sandžačka demokratska partija (Lončar, 2011b: 89).

Sledeći parlamentarni izbori održani su 28. decembra 2003. godine po istim parametrima: proporcionalni izborni sistem, jedna izborna jedinica, cenzus od 5% i čini se da su upravo oni još jednom ukazali na manjkavosti ovakvog sistema jer se nijedna manjinska stranka nije kandidovala samostalno tako da je parlament ostao bez samostalno izabranih predstavnika manjina. Ispostavilo se da je cenzus od 5% predstavljao nepremostivu prepreku čak i za udružene manjinske stranke koje su preko liste Zajedno za toleranciju, sa osvojenih 4,23% glasova pokušale da se izbore za poslanička mesta (Bursać, 2020a: 233). U odnosu na tri bošnjačke stranke koje su se kandidovale preko pomenute koalicije Lista za Sandžak je kao bolje rešenje izabrala kandidaturu preko liste većinske, opozicione Demokratske stranke što joj je donelo dva poslanička mesta (Bursać, 2020b: 234). Ipak, efekti postojećih izbornih parametara ukazali su na neophodnost donošenja mehanizma kojim bi se olakšao i podstakao veći stepen učešća manjina u parlamentarnom životu. Nakon neuspeha liste Zajedno za toleranciju usledio je dogovor političkih predstavnika Sandžačke demokratske partije i Saveza vojvođanskih Mađara sa tadašnjim premijerom u vezi uvođenja prirodnog izbornog praga za stranke nacionalnih manjina (Bašić i Crnjanski, 2006c: 30).

Nakon razmatranja mogućih opcija za poboljšanje uslova učešća stranaka nacionalnih manjina u parlamentarnom životu doneto je rešenje. Ono je poznato kao mere afirmativne akcije što je podrazumevalo ukidanje izbornog cenzusa od 5% za liste manjina, odnosno uvođenje izbornog praga, što znači da je manjinskim strankama za ulazak u Narodnu skupštinu dovoljno onoliko glasova koliko je neophodno za osvajanje jednog poslaničkog mandata, približno 0,4% glasova (Bursać, 2020c: 235). Bašić i Crnjanski ističu da merama, pak, nije regulisano smanjenje broja od 10.000 potpisa koji su neophodni za podržavanje izborne liste ali da je tu nedoslednost privremeno otklonila odluka Republičke izborne komisije na osnovu koje je strankama i koalicijama nacionalnih manjina omogućeno da na sledećim izborima učestvuju nakon što obezbede podršku najmanje 3.000 birača (Bašić i Crnjanski, 2006b: 33). Ovakav mehanizam omogućio je nacionalnim manjinama da uđu u Narodnu skupštinu na samostalnim listama na sledećim parlamentarnim izborima održanim 21. januara 2007. godine kada su Bošnjaci uspeali da preko koalicije Lista za Sandžak dr – Sulejman Ugljanin osvoje dva poslanička mesta (B92 n.d.).

Međutim, 2007. godina nije značajna samo po ulasku stranaka nacionalnih manjina u parlament na samostalnim listama već i po promenama koje su se desile unutar Islamske zajednice i posledično dovele do promene stranačke scene. Naime, te godine došlo je do rascepa u Islamskoj zajednici na Islamsku zajednicu Srbije i Islamsku zajednicu u Srbiji čiji će lider, muftija Muamer Zukorlić, svojim političkim angažmanom postati treći značajni politički lider Bošnjaka, pored Sulejmana Ugljanina i Rasima Ljajića. Nakon rascepa Islamske zajednice 2007. godine i postavljanja za muftiju Islamske zajednice u Srbiji politički angažman Muamera Zukorlića počeo je da ide uzlaznom putanjom. Na izborima za Nacionalno vijeće (Nacionalni savet) 2010. godine pobedila je Bošnjačka kulturna zajednica (BKZ) koju je predvodio. Pobeda je prethodila osnivanju političkog krila pomenute organizacije pod nazivom Bošnjačka demokratska zajednica (BDZ) i potvrdila izjavu Zukorlića da „će treća politička opcija Bošnjaka nastati ili ujedinjavanjem manjih stranaka ili nastankom sasvim nove političke stranke“ (Rolitika 2010). BDZ je preimenovana u Stranku pravde i pomirenja (SPP) 2017. godine kada Muamer Zukorlić postaje njen lider (Statut SPP 2017).

Tendencija ulaska samostalnih lista nacionalnih manjina u parlamentu nastavila se i na parlamentarnim izborima 2008. godine. Bošnjačka samostalna lista pod nazivom Bošnjačka lista za evropski Sandžak, koju su činile Stranka demokratske akcije, Socijalno-liberalna partija Sandžaka, Bošnjačka demokratska stranka Sandžaka i Reformska demokratska partija Sandžaka (SDA-SLPS-BDSS-RDPS) osvojila je dva poslanička mesta dok je SDP Rasima Ljajića ostvarila bolji izborni rezultat osvojivši četiri poslanička mesta preko izborne liste „Za evropsu Srbiju-Boris Tadić“ na kojoj je bila zajedno sa Demokratskom strankom, G17+, Srpskim pokretom obnove i Ligom socijaldemokrata Vojvodine (Hodžić, 2017c: 49). Da-

kle, Bošnjaci su na tim izborima osvojili ukupno šest poslaničkih mesta što je uspeh u odnosu na ranije ostvarene izborne rezultate.

Na parlamentarnim izborima 2012. godine Bošnjaci su ostvarili slabiji izborni rezultat. SDA Sulejmana Ugljanina osvojila je dva mandata, dok je prva multietnička manjinska koalicija, sastavljena od 5 manjinskih stranaka (Bošnjačke demokratske zajednice, Građanskog saveza Mađara Vojvodine, Demokratske zajednice Hrvata, Demokratske zajednice vojvodanskih Mađara i Slovačke stranke), čiji je nosilac bio lider BDZ Emir Elfić, osvojila jedno mesto u parlamentu (Lončar 2020c). Značajno je istaći da SDP na ovim izborima, kao i na prethodnim izborima, karakteriše kandidatura kroz koalicije sa demokratskim strankama i manjinskim strankama. Na parlamentarnim izborima 2014. godine izašla je lista SDA Sulejmana Ugljanina koja uspeva da osvoji tri poslanička mesta, dok se druga bošnjačka stranka BDZS odlučila za koaliciju sa Liberalno demokratskom partijom (LDP) Čedomira Jovanovića i Socijaldemokratskom unijom (SDU) Žarka Koraća ali bez osvojenih poslaničkih mesta (Danas 2014a). Treća bošnjačka stranka BDZ Emira Elfića stvorila je manjinsku koaliciju pod nazivom Lista nacionalnih zajednica (naslednica liste Sve zajedno iz 2012. godine) zajedno sa Građanskim savezom Mađara, Demokratskom zajednicom Hrvata, Mađarskim pokretom nade i Strankom mađarskog jedinstva ali ni ona nije uspela da osvoji poslaničke mandate. Ovi izbori ukazuju na odsustvo jedinstvenog stava o pravcu delovanja ostvarenja interesa Bošnjaka ali ujedno i potvrdu da je SDA najdominantnija Bošnjačka partija (Danas 2014b).

Međutim, SDA Sulejmana Ugljanina dobija novog rivala iz bošnjačkih redova na parlamentarnim izborima 2016. godine. Bošnjačka demokratska zajednica koju je predvodio Muamer Zukorlić uspela je da dobije dovoljnu podršku birača za ulazak u parlament što je doprinelo izjednačavanju broja poslaničkih mesta sa SDA. Obe bošnjačke stranke osvojile su dva poslanička mesta. Poslednji parlamentarni izbori održani su u vanrednom stanju prouzrokovanim korona virusom ali i bojkotom opozicije. Bez obzira na otežane okolnosti, bošnjačke stranke su ostvarile najbolji izborni rezultat do sada osvojivši ukupno sedam poslaničkih mesta. SDA Sulejmana Ugljanina je sama izašla na izbore i uspela da osvoji tri poslanička mesta dok je SPP Muamera Zukorlića izašla u koaliciji sa Demokratskom partijom Makedonaca (DPM) ali su samo predstavnici SPP osvojili četiri poslanička mandata (Lončar, 2020e: 104).

Zaključak

Bošnjačka nacionalna manjina iskoristila je pogodnost višestranačja osnivanjem manjinskih političkih stranaka koje odlikuju brojnost i diverzitet programa. Aktivnom participacijom Bošnjaci su dobili priliku da na legitiman način ukažu na specifične potrebe i probleme sa kojima se susreću. Njihova zastupljenost u parlamentu tokom tri decenije nije bila

konstantna već je varirala, što se najčešće posmatra kao posledica promena izbornih parametara. Od ukupno 12 parlamentarnih izbora koji su se organizovali u periodu od 1990. do 2020. godine Bošnjaci nisu osvojili mesta u parlamentu na izborima 1993. godine, 2000. i 2003. godine. Na prvim pomenutim izborima uticala su politička dešavanja i referendum o autonomiji dok su na sledećim pomenutim izborima presudnu ulogu imali otežavajući izborni uslovi, jedna izborna jedinica i visok cenzus od 5%. Merama afirmativne akcije kojim je za nacionalne manjine ukinut izborni cenzus od 5% i uveden izborni prag od 0,4 % broj poslanika iz bošnjačkih stranaka postepeno je počeo da se povećava. Pored SDA, kao dominantne političke stranke Bošnjaka, koja je gotovo na svim parlamentarnim izborima uspevala da osvoji poslanička mesta samostalno, primetna je pojava SPP koja je na poslednje održanim parlamentarnim izborima uspevala da osvoji više poslaničkih mesta od SDA. U tom pogledu najuspešniji su parlamentarni izbori 2020. godine kada su Bošnjaci ukupno osvojili sedam poslaničkih mesta. Navedeni pregled ukazuje da formalna komponenta političke predstavljenosti mora biti upotpunjena praktičnim merama koje garantuju reprezentaciju i delotvornu participaciju pripadnicima nacionalnih manjina. Stoga se može zaključiti da je Republika Srbija merama afirmativne akcije uspevala da modifikuje izborne uslove koji su doprineli većoj zastupljenosti bošnjačke nacionalne manjine u parlamentu.

Representation of the Bosniak national minority in the National Assembly of the Republic of Serbia from 1990 to 2020

Abstract

This paper aims to point out the representation of the Bosniak national minority in the National Assembly of the Republic of Serbia from the first multi-party elections in 1990 to the last parliamentary elections in 2020. The paper will present all Bosniak political parties that have been established since the introduction of multiparty politics until today, as well as their election results in all parliamentary elections. At the same time, the importance of the political representation of national minorities, the impact of the electoral system on national minority parties and the importance of the election results of Bosniak political parties will be briefly explained.

Key words

national minorities, Bosniaks, political parties, elections, National Assembly of the Republic of Serbia

Literatura

- B92. n.d. Sazivi parlamenta od 1990. do danas. Poslednji pristup 3. april 2020. <https://www.b92.net/info/izbori2020/parlament.php?year=1990>
- Bašić, Goran, i Katarina Crnjanski (2006). *Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Centar za istraživanje etniciteta.
- Bieber, Florian (2008). „Introduction: Minority Participation and Political Parties.” U *Political Parties and Minority Participation*, ur. Florian Bieber, 5-3. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung.
- Bursać, Dejan (2020). „Manjine u parlamentu-istorija, problemi i rešenja.” *Talas*. Poslednji pristup 4. april 2021. <https://talas.rs/2020/09/15/manjine-u-parlamentu-istorija-problemi-i-resenja/>
- Centar za slobodne izbore i demokratiju [CESID] (2002). *Izborni zakon i nacionalne manjine*. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju.
- Danas (2014). „Bošnjaci u više kolona”. Poslednji pristup 01. april 2021. <https://www.danas.rs/drustvo/bosnjaci-u-vise-kolona/>
- Hodžić, Jasmin (2017). „Političko predstavljanje nacionalnih manjina u Srbiji 1990-2015.” Master rad. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.
- Kimlika. Vil (2002). *Multikulturalno građanstvo, liberalna teorija manjinskih prava*. Novi Sad: Centar za multikulturalnost.
- Lončar, Jelena (2011). „Predstavljenost manjina i marginalizovanih grupa u parlamentu Srbije.” U *Partije i izbori u Srbiji 20 godina*, ur. Slaviša Orlović, 353-367. Beograd: Fondacija Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih studija – Centar za demokratiju.
- Marković, Ksenija (2020). „Pravo na političko predstavljanje nacionalnih manjina: međunarodni standardi i primena ovog prava u Republici Srbiji.” U *Promišljanja aktuelnih društvenih izazova: regionalni i globalni kontekst*, ur. Ivana Arsić i Vladimir Mentus, 181–207. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Mesić, Milan (2013). „Pojam nacionalne manjine i njihovo političko predstavljanje: slučaj Hrvatske.” *Politička misao* 50 (4): 107–131. Doi: 321.014: 323.1(497.5)
- Orlović, Slaviša (2008). *Politički život Srbije između partokratije i demokratije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Orlović, Slaviša (2011). „Političko predstavljanje nacionalnih manjina-Srbija komparativnoj perspektivi”. *Migracijske i etničke teme* 27 (3): 393-417. Doi: 323.15:324(497.11)
- Politika (2010). „Muftija Zukorlić-od verskog do političkog vođe.” Poslednji pristup 5.april 2021. <http://www.politika.co.rs/sr/clanak/137808/>
- Statut Sandžачke demokratske partije, Poslednji pristup 06. april 2021. godine <https://sdp.co.rs/wp-content/uploads/2019/06/STATUT-SDP.pdf>
- Statut Stranke pravde i pomirenja. 2017. Poslednji pristup 05. april 2021. http://spp.rs/?page_id=2592
- Stranka demokratske akcije Sandžaka [SDA Sandžaka]. n.d. „Osnivački akt.” Poslednji pristup 25. mart 2021. godine <https://www.sda.rs/osnivacki-akt/>
- Лончар, Јелена (2020). „Избори и представљање националних мањина у Србији 1990-2020. У *Како, кога и зашто смо бирали, избори у Србији 1990-2020. године*, ур. Милан Јовановић и Душан Вучићевић, 843–867. Београд: Институт за политичке студије.

Министарство државне управе и локалне самоуправе. Регистар политичких странака. Последњи приступ 18. март 2021.године. <http://mduls.gov.rs/registri/registar-politickih-stranaka/?script=lat>.

Пајванчић, Маријана (2014). *Уставно право*. Нови Сад: Правни факултет Универзитета у Новом Саду.

Републички завод за статистику Републике Србије, *Избори за чланове Националних савета националних мањина*, 2018, 3.

UDK 316.334.3:316.47(324)

Kohabitacija u Francuskoj kao posledica polupredsedničkog sistema**

Sažetak

Peta Francuska Republika je klasičan primer polupredsedničkog političkog sistema. Jedna od njegovih značajnijih karakteristika jeste mogućnost kohabitacije u periodima kada većinu u parlamentu ima politička opcija suprotna predsedniku. U Francuskoj se do danas ova situacija javljala tri puta. Rad će analizirati odlike kohabitacije u francuskom polupredsedničkom sistemu i specifičnosti svakog od tri perioda kohabitacije. U periodima kohabitacije, težište političke moći se prenosilo sa predsednika, njenog tradicionalnog nosioca, na premijera, koji više nije u podređenom položaju. Iako je predsednik zadržavao značajnu ulogu, političku agendu je oblikovao premijer. Sa druge strane, dužina perioda kohabitacije, potencijal za rivalitet dva aktera na budućim predsedničkim izborima i veličina većine koja podržava premijera u parlamentu su faktori koji su uticali na razlike u odnosima dvojice nosilaca izvršne vlasti u svakom od tri postojeća slučaja.

Ključne reči

Francuska, polupredsednički sistem, izvršna vlast, kohabitacija, predsednik, premijer

* Autor je istraživač pripravnik na Institutu za međunarodnu politiku i privredu. E-mail: pavle.nedic@diplomacy.bg.ac.rs

** Rad je napisan u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2021. godine”, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2021. godine.

Uvod

Ustavom iz 1958. godine Četvrta Francuska Republika je zamenjena Petom, a novostvoreni politički sistem se nakon uvođenja neposrednih predsedničkih izbora 1962. godine može okarakterisati kao klasičan primer semiprezidencijalizma. U najopštijem smislu, ovakve političke sisteme odlikuje bikefalna egzekutiva, budući da, pored predsednika koji crpi legitimitet i autoritet iz činjenice da je direktno izabran, premijer takođe ima značajnu moć, jer je odgovoran direktno izabranom parlamentu. Ovo stvara prostor za pojavu kohabitacije, kao specifične situacije u kojoj su dva nosioca izvršne vlasti politički protivnici. U francuskom slučaju, ona je postojala samo kao teorijska mogućnost sve do sredine osamdesetih godina dvadesetog veka, zahvaljujući stalnoj i ubedljivoj dominaciji konzervativnih stranaka. Međutim, od 1986. godine, pa do kraja treće, poslednje dosadašnje kohabitacije 2002. godine, Peta Republika je provela više od pola vremena u kohabitacijskom režimu. Cilj rada je da objasni kohabitaciju kao naročitu pojavu u francuskom polupredsedničkom sistemu i da kroz analizu konkretnih primera kohabitacije izdvoji njene glavne karakteristike, kao i posebnosti svakog od tri perioda kohabitacije.

Rad će se sastojati od tri poglavlja i zaključka. U prvom poglavlju će biti predstavljena teorijska razmatranja polupredsedničkog sistema. U drugom poglavlju će biti objašnjeno kako ovaj sistem funkcioniše u Francuskoj. Treće poglavlje će biti posvećeno kohabitaciji u političkom sistemu Pete Republike i biće analizirana tri postojeća slučaja. Na kraju će biti data zaključna razmatranja.

Polupredsednički sistem: određenje i karakteristike

Polupredsednički sistemi kao poseban tip političkih sistema imaju brojne pristalice i protivnike među politikolozima. Ovaj kontroverzni pojam

dobio je na značaju prvenstveno kroz radove Morisa Diveržea (Maurice Duverger), francuskog političkog teoretičara koji ga je prvi definisao i odredio na osnovu francuskog sistema, otvarajući prostor za brojne buduće radove koji su se dalje bavili semiprezidencijalizmom. Diveržeoova uticajna definicija polupredsednički sistem određuje kao onaj koji u ustavu kombinuje tri elementa:

1. predsednik je izabran na opštim izborima;
2. ima značajna ovlašćenja;
3. nasuprot njega postoje premijer i ministri koji imaju izvšnu moć i ostaju na položajima samo ako se parlament tome ne protivi (Duverger, 1980: 166).

Diverže pored Francuske identifikuje još šest država čiji politički sistemi odgovaraju njegovoj definiciji semiprezidencijalizma. To su Austrija, Finska, Irska, Island, Portugal i Vajmarska Republika, koja je postojala između dva svetska rata. On smatra da je Francuska država sa moćnim predsednikom, čija ovlašćenja u praksi daleko prevazilaze ona koja su mu ustavom propisana. Sa druge strane, Austrija, Irska i Island su države sa predsednikom kao figurom, koje iako ustavnim odredbama predsedniku predviđaju značajnu ulogu, politička praksa ih približava parlamentarnim sistemima. Na kraju, u slučaju Vajmarske Republike, Finske i Portugala postoji ravnoteža između predsednika i vlade, a dualizam izvršne vlasti se ogleda i u praksi. Ovakve razlike i varijabilnost u ispoljavanju semiprezidencijalizma, smatra Diverže, posledica su odnosa četiri varijable: sadržaj ustava, kombinacija tradicije i okolnosti, sastav parlamentarne većine i odnos predsednika sa tom većinom (Duverger, 1980: 177).

Naslanjajući se na Diveržeoov rad, brojni autori su dalje razrađivali koncept polupredsedničkog sistema, baveći se pokušajima da odrede semiprezidencijalne režime u odnosu na parlamentarne i predsedničke. Tako Metju Šugart (Matthew Shugart) i Džon Keri (John M. Carey) prave razliku između premijersko-predsedničkih i predsedničko-parlamentarnih sistema. Praveći poređenje sa predsedničkim sistemom, za Šugarta i Kerija premijersko-predsednički režim ima dve karakteristike. Prva jeste popularno izabrani predsednik, ali koji nije nužno glava egzekutive, već koegzistira sa premijerom. Druga se odnosi na činjenicu da predsednik mora imati izvšnu političku moć. Međutim, za razliku od prezidencijalizma, ovde ta moć ne mora nužno biti legislativna (Shugart and Carey, 1992: 23). Dakle, premijersko-predsednički sistem je suštinski najsličniji klasičnom Diveržeoovom određenju semiprezidencijalizma, što i sami autori napominju (Shugart and Carey, 1992: 23). Pored ovog, postoji i predsedničko-parlamentarni sistem, koji karakterišu:

1. opšti izbor predsednika;
2. predsednik postavlja i smenjuje ministre;
3. ministri zavise od poverenja parlamenta;
4. predsednik ima moć da raspusti parlament ili ima zakonodavna ovlašćenja, ili oba (Shugart and Carey, 1992: 24).

Dakle, u predsedničkim i premijersko-predsedničkim sistemima i predsednik i parlament mogu imati ulogu u izboru ministara, ali samo jedan od ovih organa ministre može smenjivati. Nasuprot tome, u predsedničko-premijerskim sistemima, to ovlašćenje imaju i predsednik i parlament (Shugart and Carey, 1992: 24-25).

Sa druge strane, Petra Šlajter (Petra Schleiter) i Edvard Morgan-Džouns (Edward Morgan-Jones) primenjuju teoriju principala i agenta na semiprezidencijalizam. Ova teorija pokušava da objasni delegiranje autoriteta u demokratskim društvima. Osnovni nosilac autoriteta jeste narod, glavni principal koji zarad sprovođenja praktične vlasti i donošenja odluka taj autoritet prenosi na svog agenta ili agente, predsednika i/ili parlament, kroz izbore. U zavisnosti od tipa političkog sistema, ovi agenti takođe mogu delovati kao principal u odnosu na vladu, kao njihovog sopstvenog agenta. U slučaju polupredsedničkih sistema, objašnjavaju autori, građani delegiraju autoritet i predsedniku i parlamentu, a ključna karakteristika jeste da nad vladom oba agenta imaju određeni nivo autoriteta i kontrole (Schleiter and Morgan-Jones, 2009: 876).

Diverzeove ideje i koncept semiprezidencijalizma bile su često meta kritika i osporavanja. Neke od najčešćih kritika na račun Diverzeove definije se odnose na činjenicu da ona kombinuje institucionalne (prvi i treći) i bihevioralne kriterijume (drugi) (Schleiter and Morgan-Jones, 2009: 873). Jedno od mogućih rešenja ponudio je Robert Eldži (Robert Elgie). Crpeći inspiraciju iz Diverzeove definicije, ali oslanjajući se samo na insitucionalne faktore, on daje sledeće određenje polupredsedničkih režima „...situacija gde predsednik izabran opštim izborima na utvrđen mandat postoji zajedno sa premijerom i vladom koji su odgovorni parlamentu” (Elgie, 1999: 13). Tako ova definicija izostavlja pitanje predsednikovih ovlašćenja, kriterijum koji se može različito tumačiti u zavisnosti da li se posmatra ustav ili politička praksa, što posledično omogućava jasniju klasifikaciju konkretnih političkih sistema.

Mirjana Kasapović predstavlja tri pravca kritika polupredsedničkog sistema kao *sui generis*. Ovi kritičari smatraju da on predstavlja samo kombinaciju elemenata predsedničkih i parlamentarnih sistema i da nema svoja specifična obeležja. Prvi, poput Vinfrida Stefanija (Winfried Steffani), mišljenja su da je u pitanju modifikovani predsednički sistem, dok ga drugi, na primer Karl Ditrh Braher (Karl Dietrich Bracher), svrstavaju pod predsedničke sisteme. Treća grupa kritičara, kojoj pripada Arent Lajphart (Arendt Lijphart), govori o dinamičkim tipovima i konstantoj fluktuaciji od prezidencijalizacije ka parlamentarizaciji (Kasapović, 2006: 29-32). Sa druge strane, neki autori su smatrali da sam termin polupredsednički sistem nije adekvatan. Alan Siarof (Alan Siaroff) nudi klasifikaciju za koju smatra da bolje oslikava različite manifestacije odnosa predsednika, vlade i parlamenta. On određuje četiri tipa sistema: predsednički, parlamentarni sa predsedničkom dominacijom, parlamentarni sa predsedničkom korektivom i parlamentarni sa predsednikom kao figurom (Siaroff, 2003: 287).

Istorijski gledano, zastupljenost polupredsedničkih sistema dugo nije bila na visokom nivou. Prve države koja su ga usvojila su bile Finska i Vajmarska Republika 1919. godine, a čak ni činjenica da ga je Francuska prihvatila 1962. godine nije odmah doprinela njegovoj proliferaciji (Elgie, 2011: 6). Iako je u pitanju period dekolonijalizacije, većina francuskih kolonija je nezavisnost dobila nešto ranije, krajem 50-ih i početkom 60-ih godina dvadesetog veka. To je još uvek vreme Četvrte Republike, tipičnog parlamentarnog sistema, a koji je logično bio uzor i inspiracija ovim novonastalim državama u Africi i Aziji (Elgie, 2011: 10). Do velike ekspanzije semiprezidencijalizma dolazi za vreme talasa demokratizacije početkom 90-ih godina. Tada ga usvajaju brojne nekadašnje francuske kolonije, kako bi se jasnije povezale sa bivšom metropolom i njenom tadašnjom spoljnom politikom fokusiranom na asistenciju u procesu demokratizacije u frankofonoj Africi. Dodatno, bivše portugalske kolonije u ovom periodu ulaze u proces demokratizacije i ugledaju se na polupredsednički sistem Portugala. Na kraju, raspad Sovjetskog Saveza i Jugoslavije pokreće talas usvajanja novih ustava u novonastajućim republikama, koje se masovno opredeljuju za polupredsednički model (Elgie, 2011: 10-11). Međutim, pored geografskog i kulturnog faktora, politički kontekst isto igra značajnu ulogu. Tako se za semiprezidencijalizam kao kompromisno rešenje odlučuju države koje žele da nađu balans između struja koje zagovaraju predsednički, odnosno parlamentarni model. Polupredsednički sistem se uvodi i u državama koje žele da istaknu svoj demokratski status, bilo da raskrščaju sa ranijim autoritarnim praksama ili da su u pitanju autokratski lideri koji žele da uspostave demokratsku fasadu. Ovom modelu se pribegava i kada se prelaskom sa parlamentarnog modela želi postići stabilnost jačanjem uloge predsednika, ili obrnutno, kada je cilj ograničiti predsednička ovlašćenja ukidanjem prezidencijalizma (Elgie, 2011: 13-14). Takođe, u brojnim državama koje su se opredelile za semiprezidencijalizam, kohabitacija se neretko javljala, na primer u Poljskoj, Sloveniji, Bugarskoj, Rumuniji, Hrvatskoj i Severnoj Makedoniji (Pejić, 2007: 53).

Na primeru Srbije, Milan Jovanović pokazuje konstantnu tendenciju ka prezidencijalizaciji političkog sistema koji autor klasifikuje kao parlamentarni, uprkos neposrednom izboru predsednika (Jovanović, 2018: 9). Međutim, predsednički izbori su najvažniji izbori i pravilo je, a ne izuzetak, raspisivanje vanrednih parlamentarnih izbora kako bi koincidirali sa predsedničkim. Ovo vodi „...liderskim kampanjama u kojima su predsednički kandidati nastojali da nešto od svog rejtinga prenesu izbornim listama čiji su bili nosioci” (Jovanović, 2018: 10). Autor dalje objašnjava da ni proporcionalni izborni sistem koji bi po pravilu trebalo da neutrališe prezidencijalizaciju to ne uspeva, zahvaljujući apsolutnoj dominaciji partijskih lidera u političkom životu. Prilazeći ovom pitanju sa druge strane, Slaviša Orlović se posebno bavi prezidencijalizacijom partija kao posledicom polupredsedničkog sistema. Analizirajući primere iz Srbije i regiona, autor ukazuje da „kada su predsednici republika istovremeno

bili i predsednici partija, oni su bili jaki predsednici” (Orlović, 2017: 11). Sa druge strane, kad je partija predsednika u poziciji da sastavlja vladu, ona obično daje slabije premijere (Orlović, 2017: 9).

Polupredsednički sistem u Francuskoj

Ustav Pete Francuske Republike iz 1958. godine u potpunosti menja politički sistem države, a nakon ustavnog amandmana iz 1962. godine on se može okarakterizirati kao polupredsednički. Sadržaj novog Ustava je oblikovan specifičnim istorijskim i političkim kontekstom, a vodeći cilj ustavotvoraca je bio da otklone nestabilnost izvršne vlasti, glavnu karakteristiku Četvrte Republike. Ipak, buran period nepopularne Četvrte Republike doneo je, pored stalnih smena vlada, i izvesne značajne rezultate, poput ekonomskog oporavka države nakon Drugog svetskog rata i ključnu ulogu Francuske u stvaranju Evropskih zajednica, prvo Evropske zajednice za uglj i čelik Ugovorom iz Pariza 1951. godine, a potom i Evropske ekonomske zajednice i Evropske zajednice za atomsku energiju Rimskim ugovorima 1957. godine. Sa druge strane, to je i period dekolonizacije i nastanka novih država u Indokini i frankofonoj Africi. Upravo je rat i situacija u Alžiru dovela do kraja Četvrte Republike (Knapp and Wright, 2006: 50-51). General Šarl de Gol (Charles de Gaulle), istaknuti ratni heroj, pozvan je da formira vladu kako bi državu izveo iz krize koju je alžirski konflikt prouzrokovao. General pristaje, ali uz insistiranje da mu se dozvoli da sastavi novi ustav. Ovaj novi ustav, čiji je glavni pisac bio istaknuti degolista Mišel Debre (Michel Debré), uveo je korenite promene u francuski politički sistem, a koje su oslikavale stavove, prioritete i glavne ideje Šarla de Gola (Knapp and Wright, 2006: 53).

Kako bi sprečio nestabilnost egzekutive, koja je proizlazila iz fragmentiranosti partijskog sistema i čestih izglasavanja nepoverenja vladama u parlamentu, funkcija predsednika, na koju je 1958. godine izabran de Gol, znatno je ojačana. Članom 5. Ustava predviđeno je da predsednik svojom arbitražom garantuje funkcionisanje javnih vlasti i kontinuitet države, nadgleda sprovođenje Ustava, garantuje nezavisnost, teritorijalni integritet i poštovanje sporazuma (Stevens, 2003: 72). Na ovaj način njegova uloga je da bude iznad politike, neutralni arbitar koji će se starati o ključnim javnim i nacionalnim interesima Francuske i njenih građana. Drugi ključni član Ustava jeste 16. Njime je predsedniku data mogućnost korišćenja vanrednih ovlašćenja i upravljanja dekretima u slučaju da su institucije Republike, nezavisnost nacije ili teritorijalni integritet ugroženi, a on ova vanredna ovlašćenja može preuzeti nakon konsultacija sa premijerom, Ustavnim savetom (Conseil constitutionnel) i oba doma Parlamenta (Stevens, 2003: 72). U praksi, ona su korišćena samo jednom, i to 1961. godine nakon ustanka generala koji su bili protiv francuskog pristajanja na nezavisnost Alžira.

Francuska dualna egzekutiva primarnu ulogu dodeljuje predsedniku. On imenuje premijera, uzimajući u obzir odnos snaga u donjem domu Parlamenta – Narodnoj skupštini (Assemblée nationale), budući da vladu mora potvrditi legislativna grana vlasti, i imenuje ministre na premijerov predlog. Predsednik predsedava sastancima Saveta ministara (Conseil des ministres) i potpisuje uredbe i dekrete donete na ovim sastanicama. U odnosu sa Skupštinom, predsednik ne može prisustvovati njenim sednicama već se ovom telu obraća putem poruka, a iako nema pravo veta, može vratiti zakon na ponovo razmatranje. Ipak, Skupštinu ništa ne sprečava da ponovo izglasa istovetan predlog. Predsednikov glavni instrument uticaja na Skupštinu jeste mogućnost njenog raspuštanja, najviše jednom u 12 meseci (Knapp and Wright, 2006: 88-89). Ovo predsedniku daje mogućnost da, nakon dolaska na vlast, a ukoliko je nezadovoljan odnosom snaga u Narodnoj skupštini, izazove vanredne parlamentarne izbore sa idejom da će pod uticajem predsedničkih izbora birači slično glasati i na izborima za poslanike, te tako omogućiti predsedniku apsolutnu kontrolu procesa donošenja odluka. Predsednik ima pravo raspisivanja referenduma u vezi sa međunarodnim ugovorima i organizacijom državne uprave, a od 1995. godine amandmanom je ovo ovlašćenje prošireno i na oblasti socijalne politike, ekonomije i javnih službi (Knapp and Wright, 2006: 88). On takođe imenuje tri člana Ustavnog saveta, uključujući Predsednika Ustavnog saveta, kao i brojne više administrativne službenike, vrši pomilovanja, predstavlja državu u inostranstvu i potpisuje međunarodne ugovore (Stevens, 2003: 71-74).

Drugi nosilac egzekutivne vlasti, koji se u praksi najčešće nalazi u podređenom položaju, jeste premijer. Ipak, zahvaljujući ubeđenom parlamentaristi Debreu, premijerska ovlašćenja su u poređenju sa onima koja su posedovali premijeri Četvrte Republike Ustavom iz 1958. godine znatno ojačana, posebno u odnosu prema skupštini (Knapp and Wright, 2006: 53). Premijer predlaže strukturu Vlade, broj ministarstava i resore. Vlada kreira i usmerava politiku nacije, a odgovorna je skupštini. U legislativnom pogledu, Parlament ima Ustavom jasno definisane oblasti u kojima donosi zakone, dok Vlada u svim ostalim upravlja dekretima. Dodatno, premijer ima pravo zakonodavne inicijative, sazivanja vanrednih sednica Skupštine. Dodatno, za određivanje agende skupštinskih sednica nije zaduženo ovo telo, već Vlada. Premijer može i povezati bilo koji zakon sa pitanjem poverenja Vladi. Zakon će biti automatski usvojen ukoliko Narodna skupština ne izglasa da je Vlada izgubila njeno poverenje. Ova procedura je korišćena preko 70 puta, uvek uspešno (Sodaro et al., 2007: 475-476). To je između ostalog i posledica postupka za izglasavanje nepoverenja Vladi koji je izuzetno restriktivan, kako bi se sprečila situacija iz perioda Četvrte Republike. Naime, glasanje o poverenju Vladi mora pokrenuti najmanje 10% poslanika, a glasa se nakon 48-časovnog perioda koji služi da se situacija primiri. Potrebna je apsolutna većina glasova poslanika (Elgie, 1991: 64). Ovako ustavno regulisan odnos Vla-

de i Skupštine daje premijeru značajnu kontrolu nad usvajanjem zakona i dosta autonomije u odnosu na zakonodavnu granu vlasti.

U odnosu na predsednika, premijer raspolaže ovlašćenjem premapotpisa za sve predsedničke odluke, osim nekih značajnih izuzetaka poput raspisivanja referenduma, imenovanja premijera, raspuštanja Narodne skupštine ili preuzimanja vanrednih ovlašćenja (Stevens, 2003: 67-68). Pored toga, pod njegovom kontrolom se nalazi ogroman administrativni Vladin aparat sa sedištem u Palati Matinjon, koji je ključan za sprovođenje izvršne vlasti, a koji je daleko brojniji i razvijeniji od predsednikove administracije iz Jelisejske palate (Elgie, 1991: 68). Ova znatna ovlašćenja pokazuju da, konstitucionalno, premijer nije od sekundarnog značaja u odnosu na predsednika. Međutim, politička praksa govori drugačije.

Onoga trenutka kada se opredelio da preuzme poziciju predsednika i sa nje kroji francusku politiku, de Gol je svojim autoritetom i nastupom uspostavio obrazac koji će centar moći trajno povezati sa ovom funkcijom. Dodatni faktor je ustavni amandman iz 1962, koji su građani izglasali na referendumu, a koji uvodi neposredne izbore za predsednika Republike kroz dvokružni izborni sistem (Knapp and Wright, 2006: 55). Na ovaj način je de Gol sebi obezbedio legitimitet za donošenje ključnih odluka i nakon završetka Alžirske krize, a koji je nastavio da se prenosi na njegove naslednike na funkciji predsednika. Predsednikov primat u francuskoj politici je čak doveo do karakterizacije premijera kao njegovog „šefa kabineta“ (Stevens, 2003: 67). Iako je ova ocena preterana, činjenica jeste da je premijer u podređenoj ulozi. Iako mu Ustavom direktno nije dodeljeno to ovlašćenje, de Gol je Debrea smenio sa funkcije premijera i postavio Žorža Pompidua (Georges Pompidou), time uspostavljajući praksu koju će primenjivati i kasniji predsednici. Takođe, predsednik poseduje svoj „rezervisani domen“ (domaine réservé), koji obuhvata spoljnu i evropsku politiku, odnose sa frankofonom Afrikom i odbranu, a u koji se premijer po pravilu ne meša (Stevens, 2003: 83). Dalje, predsednik premijera može u praksi zaobići direktnim kontaktom sa ministrima, kojima dobri odnosi sa predsednikom mogu doneti prevaгу u slučaju eventualnih neslaganja sa premijerom. Predsednicima nije bilo strano ni aktivno uključivanje i predvođenje inicijativa u unutrašnjoj politici koje su smatrali posebno važnim, poput velikih arhitektonskih projekata Fransoa Miterana (François Mitterrand) (Elgie, 1991: 75). Međutim, situacija se menja u slučaju kohabitacije, kada na parlamentarnim izborima većinu poslaničkih mesta u Narodnoj skupštini ne osvoji politička opcija naklonjena predsedniku, već ona koja mu predstavlja opoziciju.

Kohabitacija u francuskom polupredsedničkom sistemu

Kohabitacija stvara svojevrsni paradoks u francuskom političkom sistemu, jer se baš u ovim vanrednim situacijama svi politički akteri najdirektnije pridržavaju svojih ovlašćenja predviđenih Ustavom. Premijer,

budući da tada nije politički podređen predsedniku, ima mnogo veću slobodu u izboru sopstvenih ministara i formulisanju programa Vlade. Predsednik zadržava izvestan stepen uticaja u izboru ministara spoljnih poslova i odbrane, ali ne i ostalih članova vlade. Kohabitacija obojicu nosilaca izvršne vlasti podstiče da maksimalno koriste neredovna ovlašćenja i sredstva koja su im dodeljena Ustavom, a koja bi trebalo da budu izuzeci, ne pravila (Elgie, 2002: 302). Tako se premijer oslanja na ubrzavanje zakonodavne procedure, prvenstveno kroz učestalo povezivanje određenih zakona sa pitanjem poverenja Vladi. Doslednim sprovođenjem političkog programa i uspešnim reformama premijeri su težili da steknu legitimitet za predsedničku kandidaturu, što je često stvaralo dodatnu tačku rivaliteta sa predsednikom. Sa druge strane, predsednik usporava zakonodavnu proceduru odbijanjem da potpiše zakone ili Vladine uredbe i dekrete, te se generalno distancira od Vladine politike i kritikuje je u javnim nastupima. Ipak, budući da su prinuđeni da se oslanjaju jedan na drugog, primarno kroz obavezu premapotpisa za brojne odluke, predsednici i premijeri, iako politički protivnici, i u periodima kohabitacije su pokazivali otvorenost za saradnju u cilju normalnog funkcionisanja političkog sistema.

Jedan od glavnih uzroka dosadašnjih kohabitacija su bili različiti vremenski intervali predsedničkih i parlamentarnih izbora, što je bila posledica različitog trajanja mandata predsednika (sedam godina) i Skupštine (pet godina) tokom većeg dela istorije Pete Republike (Elgie, 2001: 113-114). Ustavnim amandmanom iz 2000. godine, a počevši od 2002. godine, predsednički mandat je skraćen na pet godina, između ostalog i sa ciljem da se smanji mogućnost kohabitacije, što se do sada pokazalo kao uspešno. Održavanje predsedničkih i parlamentarnih izbora u istoj godini sa razmakom od nekoliko meseci kao rezultat ima prelivanje rezultata i pobedu iste političke opcije i na jednim i na drugim (Elgie, 2001: 114). Međutim, ranije se dešavalo da termin redovnih predsedničkih izbora bude na sredini mandata Skupštine ili obrnuto, da se parlamentarni izbori održavaju na pola predsedničkog mandata. U prvom slučaju, novi predsednik lako može sprečiti kohabitaciju raspuštanjem Skupštine ukoliko trenutno većinu ima njemu suprotstavljena politička opcija, računajući da će se rezultati predsedničkih izbora preneti i na nove vanredne parlamentarne izbore. Ovo se u praksi ispostavljalo kao tačno. Miteran je ovu taktiku uspešno primenio oba puta nakon pobede na predsedničkim izborima, 1981. i 1988. godine (Pierce, 1991: 274). Međutim, u drugom slučaju, predsednik je suočen sa obavezom da za premijera imenuje političara iz njemu opozicione struje ukoliko ona pobedi na parlamentarnim izborima. To se dogodilo tri puta i stvorilo tri slučaja kohabitacije: Miteran - Širak (od 1986. do 1988. godine), Miteran - Baladur (od 1993. do 1995. godine) i Širak - Žospen (od 1997. do 2002. godine). Sva tri slučaja su imala brojne specifičnosti, ali i određene zajedničke karakteristike.

Prvi slučaj kohabitacije je bio presedan i uspostavio je u nekim aspektima obrazac za preostala dva. Budući da je ovakva situacija postojala

samo hipotetički tokom prvih 20 godina trajanja Ustava koji ju je omogućio, prvaj kohabitaciji je prethodila rasprava da li se u takav politički aranžman uopšte upuštati. Naime, pre i nakon očekivane pobjede desnice na parlamentarnim izborima 1986. postojala su različita mišljenja da li bi lider RPR (*Rassemblement pour la République*) i budući premijer Žak Širak (*Jacques Chirac*) trebalo da saraduje sa predsednikom Miteranom, kako mu je predlagao njegov blizak saradnik Eduar Baladur (*Édouard Balladur*), ili da kroz odbijanje Vlade da upravlja primora predsednika na ostavku, za šta se zalagao lider koalicione partije UDF (*Union pour la démocratie française*) i bivši premijer Rejmon Bare (*Raymond Barre*) (Pierce, 1991: 275). Širak se priklonio prvom pravcu razmišljanja i tako je počela prva od tri kohabitacije u Petoj Republici. Nju je obeležilo nekoliko specifičnih okolnosti. Znalo se da će trajati maksimalno dve godine zbog predstojećih redovnih predsedničkih izbora 1988, na kojima su oba nosioca izvršne vlasti planirala da učestvuju. Zahvaljujući Miteranovoj zameni dvokružnog većinskog izbornog sistema proporcionalnim na parlamentarnim izborima 1986. godine, poraz Socijalističke partije (*Parti socialiste*) je bio ublažen i konzervativne stranke su imale većinu od samo tri poslanička mesta (Knapp and Wright, 2006: 127). Posledično, premijer je bio prinuđen na pažljivo balansiranje i gotovo se može reći da je funkcionisao u sistemu duple kohabitacije, ne samo sa predsednikom, već i sa koalicionim partnerima, posebno UDF i Bareom, koji je takođe gajio predsedničke ambicije (Lazardeux, 2015: 54). Ovi faktori su primorali Širaka da pokuša da u kratkom vremenskom periodu postigne konkretne i značajne političke rezultate.

Međutim, već pri formiranju Vlade se suočio sa poteškoćama. Miteran je stavio veto na njegove predloge za ministre iz predsednikovog rezervisanog domena, a vodeće ličnosti UDF nisu želele da prihvate ključne ministarske pozicije kako bi zadržali distancu od vlade (Lazardeux, 2015: 50). Tokom dvogodišnje kohabitacije Širak je pokušao da dosledno sprovede svoj politički program i pritom se značajno oslanjao na usvajanje zakonodavnih predloga po hitnoj proceduri (60 puta), povezivanje glasanja o zakonima sa poverenjem vladi (osam puta), i to vrlo rano u debati, a pokušao je i da upravlja dekretima u čemu ga je Miteran tri puta sprečio odbijajući da stavi svoj potpis na njih. Time je primorao Širaka da se vrati u Narodnu skupštinu i mere kao što su privatizacije kojima je poništio brojne nacionalizacije prethodne socijalističke vlade ili povratak na većinski izborni sistem na parlamentarnim izborima usvoji kroz zakonodavnu proceduru (Pierce, 1991: 280-281). Dakle, predsednik je uspešno otežavao i odlagao, ali ne i sprečavao usvajanje odluka kojima se protivio. Ipak, konstantim kritikovanjem Vlade u tradicionalnim javnim obraćanjima pred Novu godinu, za Dan Bastilje i nakon redovnih sastanaka Saveta ministara uspešno se pozicionirao kao kritičar vladinih mera i neutralni arbitar koji ima na umu primarno opšte francuske interese (Lazardeux, 2015: 59). Miteran je poljuljanu popularnost povratio

do izbora 1988. i u drugom krugu trijumfovaio nad Širakom, otvorivši prostor za drugu kohabitaciju pet godina kasnije.

Druga kohabitacija (1993 - 1995) je nastala u sličnim uslovima kao prva, ali joj je po mnogo čemu bila sušta suprotnost. Novi premijer Baladur je dobio priliku da u praksi primeni svoje ideje o funkcionalnoj kohabitaciji koje je iznosio osamdesetih. Baladur je karijeru osvario kao javni službenik i direktor nekoliko kompanija, te nije bio preterano posvećen i uključen u unutarpartijsku politiku. To ga je činilo pogodnijim za bolji odnos sa Miteranom, a bio je otvoren i za savez sa UDF koji je u njemu čak video sopstvenog potencijalnog predsedničkog kandidata koji bi bio takmac Širaku i alternativni kandidat desnice (Lazardeux, 2015: 63). Dodatno, ogromna većina poslaničkih mesta koju su stranke desnice zajedno osvojile na izborima 1993. godine, 473 mesta od 577, bila je najveća konzervativna većina u istoriji Pete Republike do tad. Sa druge strane, Miteran više nije imao tako snažnu kontolu nad Socijalističkom partijom, znao je da neće učestvovati na sledećim predsedničkim izborima, pa u Baladuru nije video direktnog izazivača i dodatno je bio oslabljen lošim zdravstvenim stanjem (Knapp and Wright, 2006: 128). Svi ovi faktori su drugu kohabitaciju učinili manje burnom od prve, mada su povremeni sukobi između dva nosioca egzekutivne vlasti i dalje postojali.

Kao bliski Širakov saradnik i svedok svih izazova iz prve kohabitacije, Baladur se tokom svog premijerskog mandata izuzetno trudio da primeni naučeno i izbegne sličnu situaciju. Zbog toga nije insistirao na većini važnih pitanja koja su mogla da izazovu Miteranovu negativnu reakciju i suprotstavljanje. Tako je odustao od refome Er Fransa (Air France) i uvođenja prelimiranih stranačkih izbora koji bi prethodili predsedničkim izborima (Lazardeux, 2015: 70). Nedostatak ambicioznih i odlučnih reformi je dodatno podstaknut očekivanom pobedom desnice 1995. na predsedničkim izborima, kao i eventualnim potonjim parlamentarnim. Ogromna većina u skupštini je konzervativcima davala samopouzdanje da će većinu u skupštini zadržati čak i ako kandidat leve postane predsednik, što se nakon zamora posle dva Miteranova mandata i brojnih optužni za korupciju na račun socijalista činilo malo verovatnim (Lazardeux, 2015: 68-69).

Ipak, neki obrasci političkog delovanja karakteristični za prvu, ponovili su se i u drugoj kohabitaciji. Kako bi izgradio dobru reputaciju do predsedničkih izbora, Baladur je, kao i Širak, pribegavao čestim stavljanjem zakona na hitnu proceduru (više od 40 puta). Predsednik je ponovo redovno koristio priliku da kritikuje Vladu, na primer povodom reformi Francuske banke i izbora državnih preduzeća koja će biti privatizovana. Uspešno se nametnuo kao glavni francuski predstavnik na G7 samitima i odbranio moratorijum na testiranje nuklearnog oružja kojem se Baladur protivio (Elgie, 2001: 120). Ipak, uzimajući sve ovo u obzir, drugu kohabitaciju je karakterisao daleko bolji odnos predsednika i premijera.

Treća kohabitacija trajala je od 1997. do 2002. godine, a ovakva situacija je do tad od presedana i nepoznanice već postala normalizovan

politički obrazac u Francuskoj. Tadašnji predsjednik Žak Širak, pobjednik predsjedničkih izbora 1995. godine, raspustio je Narodnu skupštinu godinu dana pre kraja njenog mandata i okončao vrlo nepopularnu Vladu Alana Žipea (Alain Juppé). Međutim, na izborima je ubedljivu pobjedu odnela Socijalistička partija, koja je zajedno sa drugim strankama levice, prvenstveno komunistima i zelenima, formirala ubedljivu većinu (Lazareux, 2015: 76). Budući da su parlamentarni izbori nastupili nakon samo dve godine predsjedničkog mandata, ovakvim izbornim rezultatima nastali su uslovi za prvu kohabitaciju koja je trajala pun petogodišnji mandat Skupštine. Kao posledica ove vrlo loše procene i neslavnog poraza njegovog RPR, bilo je malo verovatno da bi Širak rizikovao potpuno samouništenje sopstvene političke karijere još jednim vanrednim parlamentarnim izborima. Novonastala situacija je premijeru Lionelu Žospenu (Lionel Jospin) dala mogućnost za sprovođenje nekoliko značajnih reformi, ali kojima je pristupao temeljno i strpljivo, bez obaveze da žuri. Među najuticajnijima su bile smanjene radne nedelje sa 39 na 35 radnih sati, univerzalno zdravstveno osiguranje i državnim subvencijama podržani poslovi za nezaposlenu omladinu (Lazareux, 2015: 81). Premijer je ipak imao značajnu opoziciju za neke od njih, i to u gornjem domu parlamenta – Senatu (Sénat), u kojem desnica tradicionalno ima većinu. Protivljenje Senata se najviše manifestovalo prilikom usvajanja građanskog pakta o solidarnosti (Pacte civil de solidarité – PACS), ugovora koji uređuje zajednički život parova, ali je manje obavezujući od braka. Između ostalog, cilj PACS-a je bio da se ovakvim rešenjem omoguće izvesna prava istopolnim parovima. Naklonjenost Senata predsjedniku, a ne premijeru, zasnovana na njihovim ideološkim razlikama, je jedna specifičnost treće kohabitacije (Elgie, 2002: 300).

Odnos dvojice lidera egzekutive je u početku bio dosta pod uticajem Širakove nepopularnosti i oslabljenog uticaja u sopstvenoj partiji nakon pogrešne kalkulacije po pitanju parlamentarnih izbora. On je bio u određenom položaju, nije se protivio Žospenovim predlozima za ministre, uključujući i kandidate za ministre spoljnih poslova i odbane. Međutim, predsjednikova popularnost je postepeno rasla, naročito nakon što je Francuska kao domaćin osvojila Svetsko prvenstvo u fudbalu 1998, a tokom kojeg se Širak uspešno nametnuo kao lider nacije (Elgie, 2002: 306). Sa njenim rastom su učestalije postajale i kritike na račun Vlade politike, naročito ekonomskih mera. Kako bi predsjednika sprečio da iskoristi eventualne sukobe u izvršnoj vlasti u svoju političku korist, Žospen je odustao od reforme Skupštine prekomorske teritorije Francuske Polinezije i od reformi fiskalnih službi kojima se Širak protivio (Lazareux, 2015: 81). Premijerova pasivnost i rastuća predsjednikova popularnost su se odrazili i na rezultate izbora 2002. godine, koji su Širaku doneli još jedan mandat, ovoga puta petogodišnji.

Na kraju, jedna oblast koja ostavlja dosta prostora za konflikt predsjednika i premijera prilikom kohabitacije jeste spoljna i bezbednosna politika. Iako je tradicionalno deo predsjednikovih nadležnosti, za vreme

kohabitacije rezervisani domen postaje, prema Baladurovim rečima, deljeni domen (Knapp and Wright, 2006: 126). Kao verovatni budući predsednički kandidat, premijer ima snažan podsticaj da se nametne u ovoj uticajnoj oblasti, ali ne i da ulogu predsednika svede na puku ceremonijalnu, jer mu nije cilj da položaj koji želi da zauzme liši moći i uticaja. Sa druge strane, predsednik ne može dozvoliti da bude od drugorazrednog značaja u oblasti u kojoj je njegova dominacija tradicionalno neosporna. Ipak, praksa je pokazala da je spoljna i odbrambena politika u sva tri slučaja kohabitacije bila znatno manje prostor za sukobe nego što bi se očekivalo. Razlog jeste što je priroda ovih politika takva da disonantne poruke i otvoren sukob u okviru izvršne vlasti drugim državama šalju loše signale i utisak slabosti. Slično je i u pogledu sopstvenog stanovništva, koje bi to tumačilo kao znak amaterizma i zanemarivanja nacionalnih interesa zarad partikularnih. Pored toga, Francusku odlikuje visok stepen konsenzusa povodom ključnih spoljnopolitičkih pitanja, što olakšava kompromis predsednika i premijera, nezavisno od njihovih ideoloških pozicija (Knapp and Wright, 2006: 126). U spoljnoj i odbrambenoj politici oba aktera se trude da deluju usaglašeno kroz pažljivo usklađivanje i političko manevrisanje. Posledično, Francuska je i za vreme kohabitacije zadržala jedinstven glas na međunarodnom nivou.

Zaključak

Generalno, kohabitacija donosi premeštanje težišta političke moći iz Jelsejske palate u Palatu Matinjon. Ipak, predsednik zadržava značajnu ulogu, posebno u oblastima spoljne politike i odbrane, a na raspolaganju ima i brojne mogućnosti da utiče na političku agendu, iako je glavna uloga prebačena na premijera. Zetegnuti odnosi su postojali i odražavali se na politički proces kroz kritike i sukobe oko određenih odluka, ali su predsednik i premijer nalazili načine da ih prevaziđu. Na primer, u pogledu postavljanje različitih funkcionera, za šta je uglavnom potreban potpis obojice, predsednik je pristajao na političke smene i imenovanje premijerovih kandidata, ali je za uzvrat obezbeđivao da smenjeni funkcioneri dobiju nove pozicije slične važnosti i ranga. U periodima kohabitacije odnos između dva nosioca egzekutivne vlasti se kreće od prinudne saradnje i kompromisa do otvorenog sukoba. Ipak, kohabitacija nikada nije blokirala politički proces i pokazala se kao funkcionalan modalitet koji, iako može usporiti donošenje odluka i sprovođenje reformi, u francuski politički sistem unosi određeni stepen međusobne kontrole u izvršnu vlast koji je u periodima apsolutne predsednikove dominacije odsutan.

Cohabitation in France as a consequence of the semi-presidential system

Abstract

The French Fifth Republic is a classic example of a semi-presidential political system. One of its main characteristics is the possibility of cohabitation in times when the parliamentary majority belongs to the political option opposing the president. In France, this situation emerged three times. The article analyzes features of cohabitation in the French semi-presidential system and the specifics of each of the three cohabitation cases. In the periods of cohabitation, the center of the political power transfers from the president, its traditional bearer, to the prime minister, who rises from his subordinate position. Although the president keeps his significant role, the political agenda is shaped by the prime minister. On the other hand, the length of the cohabitation period, a potential rivalry of the two actors in the upcoming presidential elections and the size of the parliamentary majority supporting the prime minister are factors that cause differences in relations between the two leaders of the executive in each of the three cohabitation cases.

Key words

France, semi-presidential system, executive government, cohabitation, president, prime minister

Literatura

- Duverger, Maurice. "A New Political System Model: Semi-Presidential Government." *European Journal of Political Research* Vol. 8 No. 2 (1980), pp. 165-187. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00569.x>
- Elgie, Robert (1999). "France." In *Semi-Presidentialism in Europe*, edited by Robert Elgie, pp. 67-85. New York: Oxford University Press.
- Elgie, Robert (2001). "Cohabitation: Divided Government French-Style." In *Divided Government in Comparative Perspective*, edited by Robert Elgie, pp. 106-126. New York: Oxford University Press.
- Elgie Robert. "La Cohabitation de Longue Durée: Studying the 1997-2002 Experience." *Modern & Contemporary France* Vol. 10 No. 3 (2002), pp. 297-311. <https://doi.org/10.1080/09639480220151136>.
- Elgie, Robert (2011). "Semi-Presidentialism: An Increasingly Common Constitutional Choice." In *Semi-Presidentialism and Democracy*, edited by Robert Elgie, Moestrup Sophia and Yu-Shan Wu, pp. 1-20. London: Palgrave Macmillan UK.
- Elgie, Robert, and Machin Howard. "France: The Limits to Prime-ministerial Government in a Semi-presidential System." *West European Politics* Vol. 14 No. 2 (1991), pp. 62-78. <https://doi.org/10.1080/01402389108424845>.

- Jovanović, Milan (2018). „Izborni i partijski sistem u funkciji prezidencijalizacije parlamen-
tarizma u Srbiji.” U *Parlamentarizam u Srbiji*, str. 1-18. Sarajevo: Fondacija Centar za
javno pravo.
- Kasapović, Mirjana. “Komparativna istraživanja polupredsjedničkih sustava u srednjoj i istoč-
noj europi: problemi konceptijske rastezljivosti, selekcijske pristranosti, tipologiziranja
i denominiranja.” *Anali Hrvatskog politološkog društva* Vol. 3 Br. 1 (2006), str. 27-54.
<https://hrcak.srce.hr/38262>
- Knapp, Andrew and Wright Vincent (2006). *The Government and Politics of France*. 5. ed.
London: Routledge.
- Lazardeux, Sébastien G. (2015). *Cohabitation and Conflicting Politics in French Policymaking*.
London: Palgrave Macmillan UK.
- Orlović, Slaviša. „Prezidencijalizacija partija u Srbiji.” *Politički život* Br. 14 (2017), str. 7-25.
- Pejić, Irena. „Polupredsednički sistem i mogućnost kohabitacije”. *Teme* Vol. 31 Br. 1 (2007),
str. 43-60.
- Pierce, Roy. “The Executive Divided Against Itself: Cohabitation in France, 1986–1988.” *Go-
vernance: An International Journal of Policy and Administration* Vol. 4 No. 3 (1991), pp.
270-294. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.1991.tb00016.x>
- Schleiter, Petra and Morgan-Jones Edward. “Citizens, Presidents and Assemblies: The Study
of Semi-Presidentialism beyond Duverger and Linz.” *British Journal of Political Science*
Vol. 39 No. 4 (2009), pp. 871–892. <https://doi.org/10.1017/S0007123409990159>
- Shugart, Matthew Soberg and Carey John M. (1992). *Presidents and Assemblies: Constitutio-
nal Design and Electoral Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siaroff, Alan. “Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, Semi-Presiden-
tial and Parliamentary Distinction.” *European Journal of Political Research* Vol. 42 No. 3
(2003), pp. 287–312. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.00084>
- Sodaro, Michael J., Collinwood Dean W., Dickson Bruce J., Klesner Joseph L. and Sisk Timot-
hy D. (2007). *Comparative Politics: A Global Introduction*. 3. ed. New York: McGraw-Hill
Higher Education.
- Stevens, Anne (2003). *Government and Politics of France*. London: Macmillan Education UK.

UDK 7(1/9):791(32)

Yugoslav Black Wave: Partisan's ethics, “Anti-Revolution” and International context

Abstract

The Black Wave phenomena occurred in Yugoslav cinema during the 1960s and early 1970s. This new wave represents a non-traditional form of Yugoslav filmmaking in which, for the first time since the end of the World War II, communist rule and new Yugoslav society were questioned and criticized. This period represents one of the most creative years of film experimenting in Yugoslavia that opened many debates and discussions about state society and culture. This paper tries to answer on questions how this movement influenced and shaped Yugoslav society and how these movies questioned state ideology and partisan's ethics. Moreover, in an attempt to provide wider frame to phenomena, the paper introduces international context and how foreign countries reacted to the evolution of Yugoslav cinematography. The core of the paper is the interview conducted with professor Predrag Bajčetić, who was a director and professor at the Faculty of Dramatic Arts in Belgrade. Professor Bajčetić played a significant role in Black Wave movement, and was one of the rare academicians that defended his colleagues who were supposed to be suspended because of their involvement in it. Hence, this paper will be divided in two. The first part will contain the analysis of Black Wave in Yugoslavia. The second part will give a broader image of this whole movement and how its ideas could be transplanted from one Eastern European country to another.

Key words

Black Wave, Yugoslavia, cinematography, partisan's ethics, Eastern Europe, state society

* The author is MA in Comparative History, Central European University. E-mail: v.neimarevic@gmail.com

Introduction

The Black Wave phenomenon represents a non-traditional form of Yugoslav filmmaking that had started in the 1960s and early 1970s. For the first time since the end of World War II, Yugoslav movies questioned and criticized communist rule and society that was reforged after the war by the one-party dictatorship. Moreover, this period represents one of the most creative years of film experimenting in Yugoslavia that opened many debates and discussions about state society and culture. The Black Wave movement was a part of wider cultural phenomena that begun in the Western Europe and that had later spread in Yugoslavia and the Eastern Europe. Likewise, it was a part of counter-culture phenomena that means alternative to the communist regime and Marxist's ideology. Besides cinema, the Black Wave was developed in Yugoslav literature as well. It was a wider cultural movement that influenced and challenged not only Yugoslav society but state ideology and partisan's ethics.

The primary sources that will be used in the paper are archive materials that could be found in the Open Society Archives (OSA) in Budapest. OSA contains a vast number of Yugoslav newspaper articles and analyses, as well as critics of Black Wave movies and debates on them within Yugoslav society. Furthermore, there are several other documents in OSA that contain a valuable piece of information about partisan's ethics and how foreign countries saw Yugoslav phenomenon. The most important part of the paper is an interview with professor Predrag Bajčetić, who was a director and a faculty-member at the Faculty of Dramatic Arts in Belgrade. Besides the fact that he was a professor to many students that had a significant role in Black Wave movement, professor Bajčetić was one of the rare academicians that defended his colleagues who were supposed to be suspended because of their involvement in the movement. He had later criticized commission of the most prominent Yugoslav cinema companies *Dunav Film* for forbidding the movies such as *Plastic*

Jesus in which he voted against such anti-democratic policy. His interview is of extraordinary value to the paper since he provided his views on Black Wave phenomenon, which are a unique piece of information that has been impossible to find in the archive material or secondary literature.

The secondary literature contributed significantly in understanding an international context of Black Wave movement. Mainly the book of Daniel J. Goulding *Liberated Cinema* in which one could find a suitable revision of Yugoslav movie making examples and experience between 1945 and 2001. Besides, a good analysis of Eastern European cinema could be found in another book edited by Aniko Imre. The latter provides an opportunity to compare Yugoslav experience with other Eastern European and ex-communist counterparts. Finally, the book titled *In the Shadow of Yalta: art and the avant-garde in Eastern Europe* written by Piotr Piotrowski, compares various examples and experience of Eastern Europe with the Yugoslav case.

Therefore, this paper is divided in two. The first part contains the analysis of Black Wave artists and movies in Yugoslavia. The second part gives a deep analysis of the movement and how its ideas could be compared from one Eastern European country to another.

New Yugoslav film

Yugoslavia promoted neutrality and balance between the main Cold War protagonists. The country was seen as a leader state of the non-alignment movement that had an important role in shaping the International community between the East and the West. The good geopolitical position gave Yugoslavia an ideal opportunity to cooperate with the both sides of the Cold War, which later shaped Yugoslav society as well as people mindset. Although Yugoslavia was, without discussion, a communist state, one could say that there are many differences between Tito's Yugoslavia and all other ex-communist Soviet satellites in Europe. One of the particular aspects of that difference was a Yugoslav openness to the West and new ideas that emerged from other side of the Iron Curtain, which later heavily influenced Yugoslav cinema.

The results were democratization and decentralization of the Yugoslav cinema in the 1960s (Goulding, 2002: 62). It shifted toward greater republican autonomy, which allowed more free expressions from the artist and film directors. Moreover, this period was considered as a part of "second revolution process" in Yugoslavia, the aftermath of the socialist revolution (Ibid.). The artists, who considered themselves core promoters of this new movement, favored humanistic ideals, democratic socialism that was opposite to Stalinism. They felt free to express their own will, as well as to criticize what they considered as wrong in the Yugoslav society and even regime's ideology.

However, one should not be confused. These artists did not represent the first “democratic opposition” in Yugoslavia. Professor Bajčetić stated that “at that time there was no ‘democratic opposition’. After Milan Grol, a prominent member of the Democratic Party, who was arrested in 1946 for openly opposing the Communist Party, no one was openly against it. There were only opponents of the regime who were against the CPY before and after the war. They were called ‘Reaction’” (a part of the interview with professor Predrag Bajčetić, 2016). Furthermore, he stated that “a democratic opposition emerged during the breakup of Socialism. The majority of members of the Black Wave movement did not try to become the democratic opposition. On the contrary, they attempted to copy the communism based on Italian and French models” (Ibid.).

Nevertheless, the Black Wave movement criticized Yugoslav society as well as the ideology of the regime. One of the things that were reviewed by directors was partisan’s ethic. Before this movement, Yugoslav cinema tried to represent Tito’s partisans as invincible, bravest and the most purely moral and ethical freedom fighters in comparison to other Yugoslav collaborationists. On the other hand, in a new film look at the partisans, one could notice a partisan major that is visiting a brothel or a girl that is trying to find a priest in the village, but with no luck since all priest were executed by partisans (Mosley, 1967).

Professor Bajčetić is giving more examples: “One of the films that were not enthusiastically received by the Party was *Alone*, directed by Vladimir Pogačić, in which he tried to present a story of three partisans who are surrendering themselves to the Germans. We also have one of the best war films *Three*, from the director Aleksandar Petrović, who was received with mixed criticism in public, regardless of the scenario, and outstanding acting performance. Any criticism of Partisan’s morality at that time meant a sharp reaction from the regime censors. The best example of that was a theater play *When the Pumpkins Blossomed* which, in the words of writer Dragoslav Mihailovic, was banned by the former president Josip Broz Tito (Bajčetić, 2016). “In other words”, professor noted, “the main thing that should be underlined during this period was a clear division between ‘us’ and ‘them’. We are correct and moral, and they are not (Ibid.).

Film critiques tried to accuse new filmmakers of denial of Revolution and people’s struggle for socialism. Radoje Radojević and Džavid Husić, both newspaper journalists and literary critics, wrote several articles in the state newspaper *Borba*, in which they criticized several movies from the Black Wave movement. The main point was to accuse the directors of counterrevolution and denial of the true effort of the partisan movement. One of the good examples was the movie *Morning* that was under the harsh critique of those two mentioned critics, who tried to explain to the audience that this movie was a Reactionary one (Радојевић and Хусић, 1967). Similar was told by professor Bajčetić, who said that “the embodiments of the Black Wave were seen not as revolutionary, but

somehow more as counterrevolutionary one. Poetic partisan approach to the war theme in films directed by Puriša Djordjević, *Girl, San, Morning*, and *Floor* were more than walking on the edge. However, there was no clear criticism of the society and the regime. Messages were, one could say, between the lines. Black Wave opposed the socialist aesthetics. The success, prosperity and idealized reality were brought under suspicion" (Bajčetić, 2016).

One of the rare movies that openly criticize the regime and communist ideology was *Plastic Jesus*. His director, Lazar Stojanović, was sentenced to three years rigorous imprisonment, as it was told by Yugoslav agency Tanjug, for showing the communist regime as equally totalitarian as the fascist one and that this film cannot possibly be defended by citing the freedom of creative art (Tanjug, 1973). Interesting point is added by Professor Bajčetić, who claims that "Professor Aleksandar Petrovic, who gave this movie a passing grade, was expelled from the position as a professor at the Faculty of Dramatic Arts in Belgrade. The film was a real minor artistic quality, but it succeeded through its montage connotations to spark a political storm and to prevent the movie screening" (Bajčetić, 2016).

Of course, some directors were expelled from the party. That was the case of Dušan Makajev, because of his movie *Mystery of Organism*. It could be seen from the Party newspaper *Borba* how important was this decision to remove Makajev from the CPY. Not only that Makajev, as well as the communist party, committed "mistake" for allowing this movie to be screened but also Makajev was guilty of giving an interview to the Western media, particularly French newspapers, in which he "insulted partisan ethics, which means Yugoslav state and its people, as well as partisan struggle for freedom of our people" (Borba, 1973). His and every other movie from Black Wave movement was seen in the Yugoslav newspapers as the "false movies that creates false conscious to the Yugoslav people" (Milošević, 1973).

The state tried to counter this movement by filming epic battles of partisan fighters on the rivers Neretva and Sutjeska. Films, *Battle of Neretva* and *Battle of Sutjeska*, represented quite opposite to Black Wave phenomenon. Partisans were presented as heroes against all other nationalistic Ustaša forces of Croatia, their ideological enemies the Chetniks, and Germans. A huge amount of resources and finances was invested to these movies. A good example of that was the assignment of Richard Burton, who acted as Marshal Tito in the *Battle of Sutjeska* (Goulding, 2002: 83). Another example could be found in the movie *Battle of Neretva* that was even nominated for Oscar.

Finally, one could ask about nationalistic elements in Black Wave movies. Even if nationalism were one of the causes of the Yugoslav dissolution, the roots of nationalism could not be found in embodiments during Black Wave period. On the other hand, Black Wave tried to open Pandora box and to criticize what was forbidden until then. Professor

Bajčetić is adding that “you were not allowed to speak out against Tito, the Communist Party, Marxism, and ‘Brotherhood and Unity of nations and nationalities’. In particular, it was really hard to be a nationalist at all. Nationalism, therefore, could not be screened. The film is an industry which, because of its importance and influence, was always under the control of the regime. Some sparks of nationalism could be found in literary works or even theatrical performances, but not in the film industry” (Bajčetić, 2016). Furthermore, professor Bajčetić is stating how “Yugoslavia did not break apart because of nationalism. No, it collapsed because of communism. Nationalism was a measure necessary for the breakup. The mass had to be guided by ideology, and that was communism, with all its faults from the beginnings. What contributed to this break-up was precisely the unresolved national question during communist rule in Yugoslavia” (Ibid.).

Europe and the Black Wave

The Black Wave movement was not alone and unique Yugoslav phenomenon. It was influenced by the West, and Yugoslav position between the East and the West contributed for the seeds to be planted. As it was mentioned earlier, Yugoslavia was opened for the flowing of ideas that came from the both sides of the Iron Curtain. Therefore, one should not be surprised for this Yugoslav change in filmmaking. However, it would be interesting to analyze who particularly influenced Yugoslav directors during the 1960s and 1970s to make the movies that did not please Tito’s regime. Besides that, Yugoslav Black Wave later influenced Eastern European artists, since there were many similarities between Yugoslav artists and its Eastern communist neighbors.

As it was mentioned earlier in the paper, most directors from Yugoslavia during the Black Wave tried to replicate the communist ideas from Italy and France. Furthermore, Yugoslav cinema was under the heavy influence of Italian and French *New film*. What was interesting for Yugoslavians was this new aesthetic approach and new thematic ideas. That was confirmed by professor Bajčetić, who said that “Black Wave had direct relations with Italian and especially French *New film*. The *New film* was interesting because of its themes and aesthetic procedures, which contributed to Yugoslav authors to change some of its viewing angles and thoughts” (Bajčetić, 2016).

The flowing of these ideas went further from Yugoslavia to the East (and vice versa) in a similar way how it went from the West to the Yugoslavia. Although, Yugoslavia was one of the countries in which tolerance towards modern culture was rather extensive (Piotrowski, 2009: 107), there were always those brave men and women who tried to counter the regime in many cultural and artistic ways in other communist countries. Professor Bajčetić mentioned some of them: “There could be no par-

allels between Yugoslavia and the other countries of the Eastern Bloc, mainly because we were less burdened than they were. Yet the Academy in Prague, in which many of our artists were educated and particularly Russian cinema with Andrej Tarkovsky or Polish with the inevitable Andrzej Wajda, had a significant aesthetic impact on the Yugoslav film and its directors" (Bajčetić, 2016).

What is interesting, one of the main roles of Eastern Europe during this Black Wave phenomenon was to screen Yugoslav movies during censorship in Yugoslavia. For example, in Czechoslovakia, gifted Yugoslav directors had a significant place and role between 1969 and 1973 and their movies were presented to the Prague audience (Goulding, 2002: 83). Black Wave films success in Europe was even bigger surprise for many of the prominent party members in Yugoslavia or state journalists. For example, state newspaper *Politika* had an article that questioned why Black Wave movies succeed abroad and how that happened (Čolić, 1969).

In the rest of the Eastern Europe, self-reflection, as well as poststructuralism, took the place in filmmaking as it was the case of Hungary (Body, 2005: 156). It was a copy of the French model and French art similar as it was in Yugoslavia. However, it came after the Black wave in Yugoslavia, which means during the mid-1970s (Ibid.). Romania had also developed a new wave in cinema, but during the 1980s towards the end of Nicolae Ceaușescu's government. Before the 1980s, Nicolae Ceaușescu regime and even Ceaușescu himself tried to control Romanian film scene. During the Yugoslav Black Wave, he had a meeting with the film directors, in which he suggested them how to make movies, to screen the story of Romanian past with communist revolution connotations (Radio Liberty Report, 1980s). On the other hand, Polish, Czechoslovakian, and Hungarian cinematography had more success in presenting their movies abroad, but from the 1970s and 1980s Romanian world reputation began to grow (Ibid.).

Nevertheless, one should be aware of Czechoslovakian example and their new film wave before Prague spring that went together with Yugoslav Black Wave during the 1960s. As it was presented, the rest of the Eastern Europe was influenced later, in Poland and Hungary earlier during the 1970s and in Romania during the 1980s. One could say that Yugoslav Black Wave was also a phenomenon that was romanticized later in the West. For the Westerns, it was interesting to see how criticism could work under the communist rule. However, if there were difficulties, obstacles and censorship for directors and artists in the most "liberal" socialist country, what could one expect in the rest of the Eastern Bloc? Consequently, the Romanian or Hungarian Black Wave developed much slower. In other words, real self-criticism cinema movement in Eastern Europe couldn't be fully established until the collapse of the communism in 1989.

Conclusion

The Black Wave phenomenon in Yugoslav cinema during the 1960s and 1970s was an unexpected turn of events for CPY. Partisan freedom fighters were presented in a different way, in which directors showed partisan's war crimes, moral decadence, and non-ethical behavior. Furthermore, regime criticism went so far in some of the movies, such as *Plastic Jesus*, in which not only socialist revolution was questioned but also the regime was presented as totalitarian one. Regime response was to ban these movies, to interrogate and torture the directors and to sentence some of them to jail. The state also tried to counter these artists by filming epic war movies about the most famous battles during World War II in Yugoslavia.

One could notice that Black Wave was not an isolated "anomaly" within Yugoslavia. It was a European wave that originated from France and Italy, which later spread throughout Eastern Europe. There was no direct connection between the Yugoslav Black Wave and other Eastern European cinemas since changes in Eastern European cinematography happened under the influence of Western Europe. However, some indirect connection existed, in which changes in Yugoslav cinema did not go unnoticed. Hungarian, Romanian, Polish and Czechoslovakian cinema was encouraged by Yugoslav example, and many directors, such as above mentioned Andrej Tarkovsky and Andrzej Wajda, filmed many movies in a similar context to Yugoslav Black Wave thematic.

Finally, the Black Wave was a typical example of the Yugoslav counter-culture. It was later continued in literature until the collapse of Yugoslavia. These movies became part of the Yugoslav history and will be remembered as an attempt of criticizing socialist society and Tito's regime. As it was stated by professor Bajčetić, "it must, as a conclusion, be noted that most of the films from that period were not movies that you can watch for the second or third time. Their importance had remained in time and space in which they occurred" (Bajčetić, 2016).

Jugoslovenski Crni talas: Partizanska etika, kontra-revolucija i međunarodni kontekst

Apstrakt

Pojava Crnog talasa na jugoslovenskoj političkoj i kulturnoj sceni vezuje se za period šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka. Novi pravac najpre je zaživeo u jugoslovenskoj kinematografiji, a svoj put je kasnije nastavio u književnosti. Crni talas u jugoslovenskoj kinematografiji obeležile su prve oštre kritike na filmskom platnu, uperene prema komunističkom režimu, partizanskoj etici i moralu. Posledice ovakvog vida stvaralaštva bile su zabrane

većine filmova, progon pojedinih profesora i reditelja sa katedri na FDU, pretnje, hapšenja i suđenja. U ovom radu, istražuje se uticaj tog pravca na oblikovanje i demokratizaciju jugoslovenskog društva, kao i na koji način je u filmovima preispitavana do tada bezgrešna partizanska etika. On obuhvata i analizu međunarodnog konteksta, poređenjem Jugoslavije sa drugim istočnoevropskim zemljama. Posebnu notu celokupnom radu daje intervju vođen sa jednim od savremenika tih događaja sa Fakulteta dramskih umetnosti, profesora i reditelja Predraga Bajčetića.

Ključne reči

Crni talas, Jugoslavija, film, kinematografija, KPJ, komunizam, Istočna Evropa

Bibliography

- "Ceaușescu Tells Film Makers How to Make Films". In *Radio Liberty Report*. Open Society Archives, HU OSA 300-60-1, Romanian Subject Files, Archival Boxes #105
- "Morning Stars on Rumanian Films". In *Radio Liberty Report*. Open Society Archives, HU OSA 300-60-1, Romanian Subject Files, Archival Boxes #105
- Body, Gabor (2005). "A Precursor of the Digital Age". In *East European Cinemas*. London: Routledge
- Borba (1973, February, 24). "Makajev isključen iz SK". In *Borba Newspaper*. Open Society Archives, HU OSA 300-10-2 Yugoslav Subject Files I, Archival Boxes #159
- Goulding, Daniel J. (2002). *Liberated Cinema*. Indianapolis: Indiana University Press
- Milošević, Mića (1973, March 09). "Lažni filmovi kao lažna svijest". In *Borba Newspaper*. Open Society Archives, HU OSA 300-10-2 Yugoslav Subject Files I, Archival Boxes #159
- Mosley, Ray (1967). "Yugoslav Film Takes a New Look at the Partisans". In *Radio Liberty Report*. Open Society Archives, HU OSA 300-10-2 Yugoslav Subject Files I, Archival Boxes #158
- Neimarević, Vukašin (2016, March 05). *Interview with professor Predrag Bajčetić*. Belgrade
- Piotrowski, Piotr (2009). *In the shadow of Yalta: art and the avant-garde in Eastern Europe*. London: Reaktion books
- Tanjug (1973, December 19). "Yugoslav Filmmaker Gets Higher Sentence". In *Radio Liberty Report*. Open Society Archives, HU OSA 300-10-2 Yugoslav Subject Files I, Archival Boxes #159
- Радојевић, Радоје and Хусић, Давид (1967, November 12). "Порицање смисла револуционарне борбе". In *Борба Newspaper*. Open Society Archives, HU OSA 300-10-2 Yugoslav Subject Files I, Archival Boxes #158
- Чолић, Милутин (1969, July 05). "Филм Рани Радови примљени нормално". In *Политика Newspaper*. Open Society Archives, HU OSA 300-10-2 Yugoslav Subject Files I, Archival Boxes #158

UDK 32:321.7(316.48)

Značaj institucionalnog dizajna za upravljanje konfliktima u pluralnim društvima: primer država Zapadnog Balkana

Apstrakt

Osnovna odlika pluralnih društava su duboke podele po etničkim, verskim, jezičkim ili ideološkim linijama. Usled takve društvene strukture, i u pojedinim slučajevima ratne istorije, prilično je teško uspostaviti mir i demokratski poredak. U tekstu se analizira učinak konsocijalnog modela demokratije na prostoru Zapadnog Balkana. Autor zastupa tezu da je konsocijacija uspešna, s obzirom na to da je cilj konsocijalnih aranžmana uspostavljanje i održanje mira u društvima zahvaćenim sukobima. Iako postoje određene mane, inherentne konsocijalnoj demokratiji, bilo kakvo radikalnije odstupanje od postojećeg modela može voditi obnavljanju ratnih sukoba.

Ključne reči

konsocijalna demokratija, pluralna društva, upravljanje konfliktima, Zapadni Balkan

* Luka Petrović je student doktorskih studija na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju i istraživač-pripravnik na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju. E-mail: pluka194@gmail.com

Uvod

Nacionalni, verski i jezički identiteti često predstavljaju osnovnu liniju političkih podela u pojedinim društvima. Nevolja sa tako zasnovanim podelama je što mogu voditi žestokim sukobima, nakon čega je prilično teško uspostaviti mir i demokratske institucije. Zbog toga je važno proučavati na koji način dizajn političkih institucija može poslužiti uspostavljanju mira i demokratskog suživota sukobljenih strana. Pretpostavka je da većinski model demokratije nije odgovarajuć za duboko podeljena društva zato što bi vodio stvaranju stalnih većina i manjina. Ukoliko jedna etnička skupina čini više od polovine stanovništva države, verovatno će stalno pobeđivati ostale na izborima ukoliko se primeni princip „jedan čovek, jedan glas“. Kako bi se rešio problem, osmišljeni su nešto drugačiji modeli demokratije. Konsocijalni pristup usmeren je ka podeli vlasti između različitih društvenih grupa koje žive u jednoj državi (Lijphart, 1977, 2008, 2012; O’Leary and McGerry, 1993, 2006), a alternativa konsocijalnom modelu je centripetalni pristup koji se trudi da institucionalnim mehanizmima pospeši predizbornu saradnju umerenih opcija i omogućujući delovanje stranačkih aktera koji bi uključili više različitih zajednica (Horowitz, 1993, 2003, 2014; Reilly and Reynolds, 1999). Reč je o ne toliko novom sukobu između zastupnika konsocijalnog modela i liberala (Kasapović, 2005: 6), po pitanju adekvatnih institucionalnih rešenja za duboko podeljena društva.

U ovom radu ću analizirati uspešnost konsocijalnog modela demokratije u upravljanju sukobima u etnički podeljenim društvima na Zapadnom Balkanu. Zastupaću tezu da su institucionalni aranžmani konsocijalne demokratije na Zapadnom Balkanu implementirani radi uspostavljanja i očuvanja mira i da je to njihova osnovna funkcija u balkanskom kontekstu. Utoliko je i pored niza manjkavosti i čestog kritičkog preispitivanja, konsocijalna demokratija uspešna u Bosni i Hercegovini (BiH) i Severnoj Makedoniji. Naravno, ovako postavljene konsocijalne institucije često

idu na uštrb efikanosti donošenja odluka, što je cena koju je ponekad potrebno platiti radi održanja mira i održivog upravljanja konfliktima.

Pluralna društva i konsocijalna demokratija

Prema Arendu Lajphartu (Arend Lijphart), „[p]luralno društvo je društvo koje je oštro podeljeno po religijskim, ideološkim, lingvističkim, kulturnim, etničkim ili rasnim linijama u doslovno odvojena pod-društva sa sopstvenim političkim partijama, interesnim grupama, i medijima komunikacije” (Lijphart, 2008: 67). Ne samo da je neophodno puko statističko razlikovanje jednog društva na osnovu različitih identiteta, već je potrebno i da društveni segmenti izgrade sopstvene političke, kulturne i ekonomske institucije.

Pluralna društvena struktura otežava uspostavljanje i konsolidaciju demokratije zato što među segmentima ne postoji želja za međusobnom saradnjom, niti su građani iz jednog segmenta spremni da podrže političku opciju iz drugog. Pripadnici podeljenih zajednica se uglavnom odlučuju za opcije koje isključivo predstavljaju njihovu etničku, versku ili jezičku skupinu, pa rezultati izbora gotovo da predstavljaju preslikane popise stanovništva. Dovoljno je samo osvrnuti se na partijski sistem BiH, Belgije ili Severne Irske kako bi se uvidele političke posledice dubokih podela u pluralnim društvima. Dodatno, ukoliko su određene zajednice trajno onemogućene da upravljaju sopstvenim poslovima, i ukoliko ne bi bile pitane o stvarima od državnog značaja, nije nerealno očekivati pojavu separatističkih težnji. „U političkim sistemima sa jasno odvojenim i potencijalno neprijateljskim segmentima stanovništva, gotovo sve odluke su percipirane kao visoki uloz i striktno većinsko pravilo bi predstavljalo opasnost za jedinstvo i mir sistema” (Lijphart, 1977: 28). S obzirom na to da građani u pluralnim društvima uglavnom podržavaju partije koje predstavljaju njihove zajednice, manjinska grupa, ili više njih ne bi imale nikakve šanse da se domognu vlasti. Samim tim opseg institucionalnog dizajna dobrim delom zavisi od društvene strukture i rascepa koji su dominantni u jednom društvu. Teritorijalna koncentracija, brojnost i istorija međusobnih odnosa različitih grupa su veoma važni za definisanje pravila političkog života.

Lajphart je sedamdesetih godina dvadesetog veka definisao model konsocijalne demokratije, imajući u vidu upravo pluralistički karakter pojedinih evropskih društava (Lijphart, 1977). Sam koncept ima korene u ranijim vremenima, pre svega u radovima Johana Altuzija (Johannes Althusius) iz XVI i XVII veka (Orlović, 2015: 30), te kasnijih radova austro-marksista Karla Renera (Karl Renner) i Ota Bauera (Otto Bauer) u kojima su razmatrana pitanja kolektivnih prava u okviru Austrougarske monarhije (npr. Bauer, 2000). Oslanjajući se na institucionalno iskustvo Holandije, Belgije, Švajcarske i Austrije, Lajphart je ponudio alternativu većinskom modelu demokratije. Bilo bi pretenciozno reći da se određuje

nim institucionalnim dizajnom mogu u potpunosti razrešiti svi sukobi. Političke institucije nisu svemoguće, niti je opravdano očekivati da to budu. Ipak, s obzirom na to da je izuzetno teško pronaći savršenu formulu za rešavanje takvih sukoba, deluje da konsocijalni model nudi održivije rešenje od konkurenata. Konsocijalne demokrate polaze od toga da je ključna saradnja političkih elita u pluralnim društvima i postojanje minimuma volje za suživotom. Četiri su institucionalna mehanizma koji su osnova konsocijalne demokratije:

1. podela vlasti unutar velike koalicije
2. uzajamni veto
3. proporcionalnost
4. segmentarna autonomija i federalizam (Lijphart, 1977).

Velika koalicija je najznačajniji institucionalni element. Ključnu ulogu igraju političke elite koje uživaju relativno stabilnu podršku svojih zajednica, a institucionalni okvir za njihovu saradnju trebalo bi da bude velika koalicija (Lijphart, 1977: 25). Ona narušava uobičajeno pravilo parlamentarnog sistema da vlada proizilazi iz parlamentarne većine koja pruža stalnu podršku predloženim zakonima. Mesta unutar velike koalicije su garantovana akterima koji predstavljaju različite segmente. S obzirom na to da su ulozi u pluralnim društvima izuzetno visoki, za funkcionisanje demokratije delotvornije je proporcionalno brojnosti uključiti sve relevantne aktere u izvršnu vlast.

Drugo institucionalno pravilo tiče se uzajamnog veta (Lijphart, 1977: 36), odnosno „negativne manjinske moći” (Lijphart, 2008: 127). Uzajamno i (ne)formalno veto je sredstvo pomoću kojeg je svakom segmentu unutar velike koalicije garantovano da neće biti stalno preglasavan i da će biti pitan o najvažnijim temama. Svaki predstavljeni segment u vladajućoj koaliciji može da blokira neku odluku, pa je oko svake odluke potrebno postići saglasnost svih uključenih strana. Pravom veta se suštinski omogućava učešće svake strane u donošenju odluka.

Proporcionalnost je važna zato što, shodno brojnosti svake zajednice, raspodeljuje mesta u javnoj upravi, i isto to radi sa resursima u rukama države (Lijphart, 1977: 38-39). Svaka zajednica bi trebalo da ima garantovanu proporcionalnu predstavljenost, pre svega u izvršnoj vlasti, a nakon toga i u svim drugim političkim institucijama. Iz toga sledi i da je proporcionalni izborni sistem bolje rešenje.

Četvrti element konsocijalne demokratije jesu federalizam i segmentarna autonomija (Lijphart, 1977: 41) i posebno je važan ukoliko su identitetski zasnovane zajednice teritorijalno koncentrisane u jednoj državi. Federalizam omogućava manjini samoupravu u stvarima koje su isključivo njihova briga. Isto tako, omogućava suodlučivanje po pitanju ključnih državnih politika na osnovu predstavljenosti u gornjem domu parlamenta (Lijphart, 1977: 42). Pored teritorijalno zasnovane autonomije, često se praktikuje i kulturna autonomija, posebno u državama gde nema teritorijalne koncentracije segmenata. Kulturnom autonomijom se obično garantuje pravo na korišćenje sopstvenog jezika, definisanje sopstvenog

školskog programa i slično. Dakle, samouprava segmenata na nivou federalne jedinice sa jedne strane i zajedničko odlučivanje o stvarima od državnog značaja, sa druge, ključne su odlike federalizma. To je garantovano pisanim i teško promenjivim ustavom, te postojanjem Ustavnog sude koji je arbitar u sporovima između centralnog nivoa vlasti i federalnih jedinica (Galligan, 2006: 271).

Džon MekGeri (John McGarry) i Brendan O'Liri (Brandan O'Leary) su „kritički podržavaoci” (McGarry and O'Leary, 2006: 45) Lajphartovog modela i nude dodatne institucionalne predloge imajući u vidu severno-irsko iskustvo. Od njihovih osam predloženih modifikacija, za ovaj rad, su posebno važni spoljašni akteri koji su odigrali su značajnu ulogu u potpisivanju sporazuma u Severnoj Irskoj i proporcionalna predstavljenost u drugim domenima, posebno u aparatima sile kako bi se izbegla zloupotreba državne sile u korist jednog od segmenta (McGarry and O'Leary, 2006: 45-59). Spoljašnji akteri su odigrali važnu ulogu u uspostavljanju konsocijalne demokratije i na Zapadnom Balkanu. Pored Srbije i Hrvatske, čija je uloga izuzetno značajna za politički život BiH, međunarodni akteri kao što su Evropska unija i Sjedinjene Američke Države bili su ključni za potpisivanje oba sporazuma. Posebno se obraćala pažnja i na ulogu lokalnih policijskih snaga i prisustva manjina unutar njih. U slučaju Severne Makedonije garantovana je većinska prisutnost Albanaca u policijskim snagama u opštinama gde su većina (Framework Agreement, 2001: 2), dok u BiH entitet Republika Srpska ima sopstveno ministarstvo unutrašnjih poslova, kao i deset kantona u okviru Federacije Bosna i Hercegovina (fBiH).

Konsocijalna demokratija i Zapadni Balkan

Kao što je već navedeno, koncept konsocijalne demokratije razvijen je po uzoru na iskustvo Austrije, Holandije, Belgije i Švajcarske u rešavanju problema dubokih društvenih podela (Lijphart, 1977). Sve navedene države su primeri mirnog rešavanja političkih sporova i relativno dugotrajnog suživota u izrazito multikulturalnom okruženju. Svakako da više faktora igra ulogu u objašnjenju, jer je reč o bogatim i visokorazvijenim državama Evropske unije. Ipak, da konsocijalna demokratija nije savršena ni na evropskom nivou, svedoči primer Belgije koja drži svetski rekord od 589 dana bez federalne vlade, nakon sprovedenih izbora u junu 2010. godine (Moens and van Dorpe, 2020).

Iako se BiH i Severna Makedonija često percipiraju kao nefunkcionalni politički sistemi, konsocijacija ipak uspešna jer je uspela u onome što je njen glavni cilj u postkonfliktnim društvima na ovom području – održanje mira. Iskustvo ratova sa kraja dvadesetog i početka dvadeset prvog veka pokazalo je koliko je mir malo vrednovan u trenucima kada deluje da ratni sukobi nisu mogući. Sama činjenica da se više od dvadeset godina po završetku sukoba i dalje vidi uticaj ratnih dešavanja

u političkom životu pokazuje da je identitetske podele danas nemoguće ostaviti po strani. U oba slučaja osnovna namera kreatora političkih institucija bilo je uspostavljanje mira – konsocijalni aranžmani na Balkanu proistekli su iz ratnog okruženja. Deluje da bi bez međunarodnog uticaja teško došlo do zaustavljanja sukoba, pa se može reći da su konsocijalni aranžmani ne samo uspostavljeni radi uspostavljanja mira, već i da su neodvojivi deo širih međunarodnih mirovnih planova (Bieber 2013: 312; Bieber and Keil, 2009: 345-346). Sa druge strane, na balkanske primere se može primeniti uobičajena kritika iz ugla centripetalnog pristupa koja se tiče zamrzavanja identiteta (Horowitz, 2014: 12; Reilly and Reynolds, 1999: 31). Ukoliko konsocijalne institucije opstaju duži vremenski period, različiti segmentu će se toliko navići da podržavaju isključivo svoju partiju da će biti gotovo nemoguće prevazići identitetske podele u određenom trenutku. Ipak, deluje da je reifikacija etničkih identiteta pre posledica pluralne društvene strukture, a ne konsocijalnih institucionalnih aranžmana.

Oba konsocijalna rešenja kao osnovno obeležje imaju (ne)formalnu podelu vlasti unutar velike koalicije i proporcionalni izborni sistem, dok je BiH federalna država sa jasno izraženom teritorijalnom autonomijom. Dejtonskim sporazumom su definisani odnosi između tri konstitutivna naroda. U osnovi sporazuma su podela vlasti, pravo veta i teritorijalna autonomija. Federalizam sa izrazito decentralizovanim sistemom je jedan od ključnih karakteristika konsocijacije u BiH (Bieber and Keil, 2009: 345). Dejtonski sporazum je zaustavio rat, što je bio veliki uspeh u tom trenutku i danas je teško zamisliti da bi bilo kakve radikalnije izmene sporazuma opstale bez ugrožavanja mira u toj zemlji. „Oktroisani“ mirovni sporazum (Kasapović, 2005: 15) uredio je BiH kao konsocijalnu demokratiju. Entitet Republika Srpska je jedinstvena teritorijalna celina sa autonomijom u odnosu na centralni nivo vlasti i čini 49% državne teritorije, dok je veći entitet fBiH primer kantonalizacije. Deset kantona ima samostalnost u definisanju obrazovnih, kulturnih, medijskih, socijalnih i politika stanovanja uz sopstvene policijske snage, pa čak i pojedine nadležnosti u oblasti ekonomske politika, snabdevanja strujom i turizma (Kasapović, 2005: 4). Ovakvo rešenje je primenjeno zbog etničke strukture stanovništva i teritorijalne koncentracije hrvatskog i bošnjačkog naroda. Jedino bi podelom na kantone, „male političke jedinice od kojih svaka uživa mini-suverenitet“ (McGarry and O’Leary, 1993: 31), bila omogućena samouprava narodima u okviru ovog entiteta. U Republici Srpskoj za time nije bilo potrebe, usled homogene etničke strukture.

BiH je primer nedostataka konsocijalnog modela, jer elite ovde ne saraduju i nemaju nikakvog podsticaja da to čine (Orlović, 2015: 46-47), a nisu retke ni ozlojeđenosti zbog upotrebe manjinskog veta, što je još jedna od kritika iz ugla centripetalista (Horowitz, 2014: 12). Partije su polarizovane po etničkim linijama i gotovo da ne postoje slučajevi glasanja van sopstvene etničke zajednice. Kolektivno Predsedništvo čine jedan Bošnjak i jedan Hrvat, od kojih se svaki bira direktno sa teritorije fBiH,

te jedan Srbin koji se bira direktno sa teritorije Republike Srpske (Dejtonski mirovni sporazum, 1995: 40). Da je moguće osmisliti kreativne načine za zaobilazanje institucionalnih pravila jasno pokazuje slučaj „hrvatskog“ člana Predsedništva koji je često izabran od strane bošnjačkog naroda, zbog čega neretko protestuje Hrvatska demokratska zajednica BiH. Predsedavajući tročlanog Predsedništva, sastavljenog od po jednog člana svakog konstitutivnog naroda rotira se u redovnim intervalima.

Pored podela vlasti unutar velike koalicije, postoji i pravilo uzajamnog veta, dok je i parlamentarno predstavljanje deo sistema kvota. U federalnim predstavničkim telima svaki konstitutivni narod ima garantovana mesta i uključen je u donošenje odluka. Blokade sastavni deo političkog sistema BiH, pa je donošenje najvažnijih odluka ponekad prilično usporeno. Uključenost u donošenje odluka često ide nauštrb efikasnosti, jer je odlučivanje višestepeno i komplikovano. Gornji dom parlamenta BiH, Dom naroda, pruža jednaku zastupljenost za sve tri zajednice i svaka ima po 5 poslanika, dok Predstavnički dom čini 42 člana, od kojih je dve trećine neposredno izabrano sa teritorije fBiH, a jedna trećina iz Republike Srpske (Dejtonski mirovni sporazum, 1995: 39). Delegate iz fBiH biraju bošnjački, odnosno hrvatski predstavnici u Domu naroda fBiH, dok delegate iz Republike Srpske bira Narodna skupština Republike Srpske. Kada je reč o čestim blokadama donošenja odluka, one su posledica dva oblika prava veta: entitetskog veta i veta od strane konstitutivnih naroda, što u praksi znači da svi zakoni zahtevaju podršku najmanje jedne trećine poslanika iz svakog entiteta u oba doma parlamenta i podršku većine sva tri konstitutivna naroda u gornjem domu (Bieber, 2013: 317).

Deo kritika konsocijacije tiče se izbornog sistema i navodi se kao glavna mana bosanskohercegovačkog rešenja. Proporcionalni izborni sistem u BiH podstiče etničke tenzije, jer sve partije jasno zastupaju nacionalne interese (Bieber and Keil, 2009: 348; Reilly and Reynolds, 1999: 30). Zbog toga je alternativno glasanje je jedan od najpopularnijih alternativnih mehanizama među centripetalistima, jer stvara najveći podsticaj za interetničko glasanje (Horowitz, 2003: 122-123; Reilly and Reynolds, 1999: 31). Upitno je koliko je toliko komplikovan sistem glasanja adekvatan kao rešenje za ovdašnje prilike. Takođe, teško je reći da je u pitanju posledica isključivo izbornog sistema. Unutaretničko takmičenje postoji u oba entiteta i kod dva najveća konstitutivna naroda. Slično kao i u Belgiji, deluje da različite zajednice nisu spremne da daju podršku „tuđim“ partijama i da je pre reč o posledici koja proističe iz pluralne društvene strukture, a manje iz institucionalnog rešenja. Čak je i Socijaldemokratska partija BiH neprihvatljiva za većinu Srbe, zato što se zalaže za građansku državu i „afirmira i ističe vrijednost zajedničkog bosanskohercegovačkog građanskog i državnog identiteta“ (SDP, 2015: 7). Kao što bi svako rešenje, koje bi ugrozilo teritorijalni integritet države, najverovatnije vodilo obnavljanju ratnih sukoba, verovatno bi i rešenja koja bi bila usmerena ka unitarizaciji države i promovisanju građanskog političkog identiteta vodila sličnom ishodu. BiH je međunarodni projekat

i tako će ostati, pa su svi pokušaji da se promeni postojeće stanje ne samo „beskorisni i besmisleni“ (Kasapović, 2005: 19), već i pretnja po održanje mira u regionu.

U ferbruaru 2001. počeo je sukob između albanske Oslobođilačke nacionalne armije (ONA) i makedonskih bezbednosnih snaga na severozapadu države. Okršaji su trajali do sredine avgusta, kada je potpisan Ohridski sporazum. Prema određenim tumačenjima, priroda sukoba u Makedoniji, kao i glavni ciljevi ONA-e, nisu se ticali uspostavljanja autonomne albanske regije u Makedoniji, već su zahtevali priznanje albanskog naroda kao drugog zvaničnog konstitutivnog naroda, te jezička i obrazovna prava za albansku manjinu (Bieber and Keil, 2009: 345). Posredovale su velike sile, Evropska unija i SAD, čiju su predstavnici, takođe, potpisali sporazum. Sporazumom su potvrđeni suverenost, teritorijalni integritet i unitarno državno uređenje, pa je eksplicitno je navedeno na nema „teritorijalnih rešenja za etničke probleme“ (Framework Agreement, 2001: 1). Uz to, navedeno je da multietnički karakter makedonskog društva mora biti sačuvan i reflektovan u javnom životu, a sporazumom je definisano da su jezici naroda koji imaju više od 20% stanovništvo, takođe zvanični i da predstavnike lokalne policije biraju opštinski saveti, na predlog Ministarstva unutrašnjih poslova (Framework Agreement, 2001: 1-3). Suštinski, su Albanci ovim sporazumom priznati kao konstitutivni narod. Njihov jezik se koristi u javnosti, zvaničnim prilikama, visokoškolskim institucijama, a predviđeno je i formiranje novih opština sa albanskom većinom (Bieber and Keil, 2009: 356; Framework Agreement 2001: 9; Orlović, 2015: 36). Makedonski primer pokazuje da u određenim situacijama nije neophodno uspostavljati teritorijalnu autonomiju, već da manjine mogu biti zadovoljne kulturnim pravima. Posebno su važni slobodno korišćenje sopstvenog jezika i nacionalnih simbola uz autonomiju u okviru obrazovnih politika. Severna Makedonija je isuviše mala teritorijalno da bi se uvodilo federalno državno uređenje, a albanska manjina nije toliko brojna da bi zahtevi za teritorijalnom samoupravom mogli da budu opravdani.

Sporazumom nije definisana obaveza stvaranja velike koalicije. Za time možda i nije bilo potrebe zato što su još od prvih višestranačkih izbora iz 1990. godine, stranke koje predstavljaju albansku zajednicu bile su uključene u izvršnu vlast. Ključna razlika između Makedonije i BiH je priroda izgradnje vladine koalicije, koja se delimično može povezati sa razlikom između neformalne tradicije velikih koalicija u odnosu na formalne zahteve (Bieber, 2004: 238). Za formalizacijom velike koalicije nije bilo potrebe, ona se u Severnoj Makedoniji podrazumeva. Najznačajnije sredstvo formalne podele vlasti bilo je uvođenje prava veta. U slučaju ustavnih promena i drugih ključnih zakona, neophodne su dvotrećinske većine, čime albanske partije postaju nezaobilazne u donošenju najvažnijih državnih odluka. To se tiče i pitanja od posebnog značaja za albansku i druge zajednice, te pojedinih delova Ustava i zakona o opštinama gde je potrebna saglasnost ukupne većine poslanika i većine poslanika koji

su izabrani iz manjinskih zajednica (Bieber, 2013: 318; Bieber and Keil, 2009: 353). Albancima je pravo veta garantovano i prilikom odlučivanja o pitanjima od velike važnosti za njih kao što su kultura, obrazovanje, korišćenje jezika i lokalna samouprava. Prava na veto osiguravaju da predstavnici manjinskog stanovništva ne mogu biti skrajnuti u svim onim oblastima koje se direktno tiču njihovog identiteta i statusa u državi (Orlović, 2015: 42). Za razliku od BiH, makedonski politički sistem se ne suočava sa toliko poteškoća prilikom donošenja odluka - nema toliko čestih blokada usled ulaganja veta. Objašnjenje leži u tome što dvonacionalna priroda Makedonije smanjuje broj veto igrača u odnosu na trinacionalnu bosansku državu, jer u BiH ne postoje samo stroža prava veta, već i više veto igrača (Bieber and Keil, 2009: 354-355). Dodatno, među albanskim i među makedonskim partijama postoji više opcija, pa ne postoji jedan, ekskluzivni, politički predstavnik jednog dva segmenta, a ni intenzitet sukoba nije bio toliko izražen kao u slučaju BiH. Kada dolazi i do zastoja u političkom životu ove države, oni se ne ispoljavaju primarno po etničkim linijama. U Severnoj Makedoniji dolazi do rotacija partija koje predstavljaju različite segmente, što je važno jer se time onemogućava formiranje partija koje imaju „ekskluzivno pravo“ na zastupanje nacionalnih interesa jednog od dva naroda, što se ne može reći za BiH.

Kada je reč o izbornom sistemu, i ovde je primenjen proporcionalni izborni sistem. Makedonska skupština bira se u šest dvadesetomandatnih izbornih jedinica po proporcionalnom sistemu, a albanska manjina vidno je zastupljena u tri izborne jedinice (Bochsler, 2018: 20). S obzirom na to da je najveći deo Albanaca koncentrisan u severozapadnom delu države, omogućeno je ne samo pravedno predstavljanje albanske zajednice, već i unutaretničko takmičenje među Albancima. Proporcionalnost je umanjena kreiranjem više izbornih jedinica, pa deluje da je u makedonskom primeru delom usvojena primedba da je potrebno obratiti pažnju na specifičnosti država i društava kako bi se model prilagodio konkretnom društvu (Reilly and Reynolds, 1999: 6-7). Veći broj izbornih jedinica ide u prilog uključivanju albanske zajednice u politički život. Nakon parlamentarnih izbora 2016. čak četiri albanske partije ušle su u makedonski parlament (Sobranie, 2020). Imajući u vidu demografske trendove i političku situaciju u regionu, teško je zamisliti da bi drugačija institucionalna rešenja ponudila bolji okvir za relativno uspešno i relativno demokratsko funkcionisanje političkog sistema uz održivo garantovanje mira. Makedonski primer pokazuje da konsocijacija na Balkanu može biti funkcionalna, ali i da su moguće promene među vladajućim partijama iz različitih segmenata.

Zaključak

Konsocijalni model demokratije ima dugu istoriju primene i često je podržavan od velikog broja politikologa i sociologa. Osnovna ideja je usmeriti

političke elite segmenata ka postizbornoj saradnji. Institucionalni aranžmani koje nudi, u vidu velike koalicije, uzajamnog veta, proporcionalnog izbornog sistema i segmentarne autonomije pokazali su se kao uspešni u okončavanju nasilnih sukoba u podeljenim društvima. Da je nemoguće doći do savršenih političkih institucija svedoči niz primera kao što su blokada političkog sistema, usled široko korišćenog prava veta od strane pojedinih partija. Pokazalo se da u pojedinim primerima političke elite namerno zaoštravaju sukobe kako bi se bolje kotirale na predstojećim izborima, što je suprotno duhu i namerama konsocijalne demokratije.

Primeri iz balkanskog konteksta idu u prilog tezi da je konsocijacije najuspešnija u zaustavljanju sukoba. Konsocijalni aranžmani na Balkanu su direktna posledica oružanih sukoba i u prvom trenutku odigrali su važnu ulogu u zaustavljanju rata. Konsocijalna demokratija je na Zapadnom Balkanu uspeła u svom primarnom zadatku. Uspostavljen je održiv mir i politički sistemi relativno uspešno funkcionišu. Dakle, potvrdilo se da konsocijacija radi dobar posao kada je reč o zaustavljanju ratnih sukoba i uspostavljanju mira. Međutim, problem može nastati u trenutku kada je potrebno uspostaviti efikasan demokratski poredak koji je sposoban da svakodnevno donosi političke odluke. Ponekad je donošenje odluka izuzetno sporo. Ipak, sudbina BiH teško da se može odvojiti od konsocijalnih ustanova i deluje da bi svako rešenje koja bi bilo usmereno ka unitarizaciji ili sa druge strane secesiji ugrozilo mir u ovoj državi. Slično važi i za primer Severne Makedonije. Pravo veta za albanske predstavnike i iscrtavanje opštinskih granica koje omogućuju kulturnu autonomiju albanske zajednice deluju kao održivo rešenje. Isto tako, pokazuje se da institucije nisu svemoguće i da je teško odvojiti ih od političkog konteksta obeleženog ratnim sukobima, masovnim transferima stanovništva i vojnom intervencijom.

Deluje da primeri balkanskih država, i pored svih nedostataka idu u prilog konsocijalnoj demokratiji. Na pitanja šta je alternativa ovom modelu na Balkanu ima malo produktivnih odgovora. Deluje da je brzinu donošenja odluka, pa i funkcionalnost političkih sistema ponekad potrebno staviti u drugi plan zarad održanja mira. U tome konsocijalni pristup ima malo ravnopravnih konkurenata.

The importance of institutional design for conflict management in plural societies: the example of the Western Balkans

Abstract

The basic characteristics of plural societies are deep divisions along ethnic, religious, linguistic or ideological lines. Due to such a social structure, and in some cases of war history, it is quite difficult to establish a functional and democratic order. The paper analyzes the effect of the consociational model of democracy in the Western Balkans. The author argues that

consociation is successful, given that the goal of consocial arrangements is to establish and maintain peace in societies affected by conflict. Although there are certain flaws inherent in consociational democracy, any more radical deflection from the existing model can lead to a resumption of war conflicts.

Keywords

consocial democracy, plural societies, conflict management, Western Balkans

Literatura

- Bauer, Otto (2000). *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press
- Bieber, Florian (2013). "The Balkans: The promotion of power sharing by outsiders", in: McEvoy, Joanne and O'Leary, Brendan, (eds.) *Power Sharing in Deeply Divided Places*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Bieber, Florian and Keil, Sören, Power-Sharing Revisited: Lessons Learned in the Balkans?. *Review of Central and East European Law*, Vol. 34, No 4 (Jan., 2009), pp. 337-360.
- Bieber, Florian (2004). "Power Sharing as Ethnic Representation in Postconflict Societies: The Cases of Bosnia, Macedonia, and Kosovo", in: Mungiu-Pippidi, Alina and Krastev, Ivan (eds.) *Nationalism after Communism. Lessons Learned*. Budapest: CEU Press
- Bochsler, Danijel (2018). *Izborna takmičenje ili etničko predstavljanje? Političke stranke i etničke podele u Centralnoj i Istočnoj Evropi*. Beograd: Institut za političke studije „Dejtonski mirovni sporazum“, 1995. <http://ndcsarajevo.org/Dokumenti/Dejtonski-mirovni-sporazum.pdf> (Datum posete: 16.02.2020.)
- "Framework Agreement", 2001. <https://www.osce.org/skopje/100622?download=true> (Datum posete: 26.02.2020.)
- Galligan, Brian (2006). "Comparative Federalism", in: Rhodes, Roderick Arthur William, Binder Sarah and Rockman, Bert (eds.) *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford: Oxford University Press Inc.
- Horowitz, David, Electoral Systems: A Primer for Decision Makers. *Journal of Democracy*, Vol. 14, No 4 (Oct., 2003), pp. 115-127.
- Horowitz, David, Ethnic Power Sharing: Three Big Problems. *Journal of Democracy*, Vol. 25, No 2 (Apr., 2014), pp. 5-20.
- Horowitz, David, The Challenge of Ethnic Conflict: Democracy in Divided Societies. *Journal of Democracy* Vol. 4, No 4 (Oct., 1993), pp. 18-38.
- Kasapović, Mirjana, Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?. *Politička misao*, Vol. 42, No 5 (Dec., 2005), pp. 3-30.
- Lijphart, Arend (1977). *Democracy in Plural Societies*. New Haven & London: Yale University Press
- Lijphart, Arend (2008). *Thinking About Democracy*. London & New York: Routledge
- Lijphart, Arend (2012). *Patterns of Democracy: Government forms and performance in thirty-six countries*. New Haven & London: Yale University Press

- McGarry, John and O'Leary, Brendan, Consociational Theory, Northern Ireland's Conflict, and its Agreement. Part 1: What Consociationalists Can Learn from Northern Ireland. *Government and Opposition*, 41, No 1 (Jan., 2006), pp. 43-63.
- McGarry, John and O'Leary Brendan (1993). "Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict", in: McGarry John and O'Leary Brendan (eds.) *The politics od ethnic conflict regulation*. London: Routledge
- Moens, Barbara and van Dorpe, Simon, 19.2.2015. „7 ways the king can solve Belgium's political deadlock”, *Politico*, <https://www.politico.eu/article/7-ways-the-king-can-solve-belgiums-political-deadlock-king-philippe-koen-geens-bart-de-wever/> (Datum posete: 18.02.2020)
- Orlović, Slaviša, Consociational experiments in the Western Balkans: Bosnia and Herzegovina and Macedonia. *New Balkan Politics*, No 17, (2015), pp. 29-50.
- „Program Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine”, Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine, 2015, <http://www.sdp.ba/datoteke/uploads/PROGRAM-SDP-BIH.pdf> (Datum posete: 6.4.2020.)
- Reilly, Ben and Reynolds, Andrew (1999). *Electoral Systems and Conflict in Divided Societies*. Washington D.C.: National Academy Press
- Sobranie, 2020, <https://www.sobranie.mk/current-structure.nspix> (Datum posete 03.05.2020.)

UDK 321.7(316.344.42):329

Tranzicija u sjenci nasljeđa post-totalitarizma i problemi demokratske konsolidacije Slučaj: Bugarsko društvo

Sažetak

Demokratska tranzicija u bugarskom društvu na samom početku predstavljala je „paradoks.“ Iz razloga što postojeća vladajuća garnitura nije dozvolila etnicitetu, odnosno njihovoj politici da prosperira. Tranzicija iz nedemokratskog u demokratski režim u Bugarskoj, u odnosu na druge tranzicije u Istočnoj Evropi, Poljskoj, Čehoslovačkoj i Mađarskoj jeste bila transparentna, ali s druge strane proces demokratske konsolidacije, koji je po prirodi stvari kompleksan bio je problematičan a s tim i dug. U prvom dijelu rada, u skladu sa pomenutim razmatramo političke elite u procesu demokratske tranzicije i konsolidacije, a u drugom dijelu usresređeni smo na tranziciju iz nedemokratskog u demokratski režim u Bugarskoj. U zaključku navodimo ključne nalaze do kojih smo došli razmatranjem pomenutog problema.

Ključne reči

političke elite, političke partije, demokratska tranzicija, stranački sistem, demokratska konsolidacija, Bugarska.

* Autor je magistar socioloških nauka i pred odbranom je doktorske disertacije. Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet. E-mail: joviczoran70@gmail.com; zoran.jovic@ums.gov.me

Uvod

Demokratska tranzicija u bugarskom društvu, prema mnogim istraživačima tranzitologije (na primjer: H. Linc i A. Stepan, 1998; I. Berend, 2001; S. Hantington, 2004) na samom početku predstavljala je „paradoks.“ Iz razloga što postojeća vladajuća garnitura nije dozvolila etnicitetu, odnosno njihovoj politici da prosperira. Tranzicija iz nedemokratskog u demokratski režim u Bugarskoj, u odnosu na druge tranzicije u Istočnoj Evropi, Poljskoj, Čehoslovačkoj i Mađarskoj jeste bila transparentna, ali s druge strane proces demokratske konsolidacije, koji je po prirodi stvari kompleksan bio je problematičan a s tim i dug. Iz razloga što je imidž Balkana, prema pomenutim istraživačima nazadan.

Kompleksan proces demokratske tranzicije u bugarskom društvu otpočeo je postojeći posttotalitarni režim. I ne samo što je otpočeo, on je i nastavio taj proces da kontroliše. Održavanjem prvih izbora, politički lideri posttotalitarnog režima uspjeli su osvojiti najveći broj glasova, a s tim i sebi direktno obezbijedili ponovno pravo na vlast. U poređenju sa mađarskim i čehoslovačkim društvom, u kojima smo imali moćne pokrete kao što su Reforma iznutra i Povelja 77, a koja su 1988/1989. godine već bila prevazišla totalitarnu fazu, (jugo)istočnoevropsko bugarsko društvo (i pored određenih društveno-političkih snaga, to jest pokreta) 1988/1989. bilo je još uvijek u totalitarnoj fazi. (H. Linc & A. Stepan, 1998)

Političke elite u procesu demokratske tranzicije i konsolidacije

Oni koji imaju bitan položaj i ulogu u otpočinjanju demokratske tranzicije u društvu, njenom pravcu i na kraju njenom završetku, pored dugih društveno-političkih činioca jesu političke elite prethodnog nedemokratskog režima. Društveno-političke elite kreiraju tranzicijski „ples,“ oblikuju

nove institucije i trebalo bi da ih ispunjavaju demokratskim sadržajem.

(A. Milardović, 2006) Postoje četiri tipa političkih elita i to:

- 1) Hijerarhijska vojna elita - viši oficiri,
- 2) Vojno-nehijerarhijska elita - niži oficiri,
- 3) Civilna elita i
- 4) Sultanistička elita.

(H. Linc & A. Stepan, 1998: 88-93)

1) *Hijerarhijska vojna elita*. Ova elita, koju čine viši oficiri formira se i uspješno djeluje isključivo u autoritarnim režimima. Šta ovu elitu, u odnosu na ostale elite čini posebnom? Čini je njena politika, koja sa la-koćom uspjeva da sa akribičnim društvenim vrijednostima viješto manipuliše, pa i da „isključuje mogućnost izbora vrednosti. Najčešće se jedno i drugo kombinuju - prema potrebama vladajuće grupe ili pojedinca (...) Takva politika često zloupotrebljava univerzalne vrednosti i koristi ih za parcijalne svrhe i ciljeve. Kao što se zloupotrebom posebnih vrednosti (korist, uspešnost) mogu suspendovati sloboda, pravda, dobro. Ili kad u ime nacionalnih, ratnih (...) klasnih vrednosti u unutrašnjem životu zajednice suspenduje sve druge vrednosti. Kada je o **spoljnim neprijateljima** reč, takva politika **problem** obično **rešava - ratom**.” (Podvukao: Z.J.) (Č. Čupić, 2001: 25) Prema H. Lincu i A. Stepanu (1998), vojno-hijerarhijska elita, koju čine viši oficiri i koja se razlikuje od svih ostalih elita, i pored politike koju primjenjuje, ne posmatra se kao neka naročita prepreka u procesu demokratske tranzicije. Ona je čak i povoljna za isti proces. Pripadnici ove elite, posmatraju sebe kao „dio državnog aparata” (isto, s. 88); oni imaju, kao i svi ostali i interese i potrebe, a imaju i uloge, koje nijesu privremene već su stalne. Te i takve uloge „prevazilaze interese tekućih vlada” (isto). Šta to znači? „(...) Znači da uvek postoji mogućnost da vojni (hijerarhijski) vrh, shvaćen kao institucija, odluči da je cena direktnog angažovanja u nedemokratskoj vlasti veća nego cena izlaženja iz ovakvih nevolja. (...) Vojska shvaćena kao institucija ima interesa za stabilnost države, a to, opet, zahteva vladu. To često znači: ako je demokratski režim alternativa vladajuće formule u državi, vojska će možda odlučiti da svoje unutrašnje organizacione probleme i potrebu za odgovarajućom vladom reši tako što će predati vlast civilima.” (isto, s. 88-89) Ako prije otpočinjanja procesa demokratske tranzicije, vojno-hijerarhijska elita - viši oficiri - upravlja samom sobom, kao jednom kompleksnom organizacijom i simultano upravlja i državom, kao najsavršenijom organizacijom, pri čemu je to upravljanje neposrednije, onda se može očekivati da će u samom procesu demokratske tranzicije upravljanje vojske, kao cjelokupne organizacije biti uspješno i demokratsko, a samim tim i rješavanje problema po pitanju demokratske tranzicije, a naročito po pitanju demokratske konsolidacije¹ efikasno. Isto tako, ova

[1] Kada se završe složeni procesi liberalizacije i demokratske tranzicije svi društveni i politički (unutrašnji) akteri se fokusiraju na proces postepenog učvršćivanja demokratije. Sociološko-politikoški pojam *demokratska konsolidacija*, najčešće

elita uvijek ima rezervisane domene. Ako ih u toku demokratske tranzicije i demokratske konsolidacije, zbog postojanja određenih problema ili zaoštrenih odnosa nametne novoj, izabranoj izvršnoj vlasti, to jest vladi, onda se uspjeh i demokratske tranzicije, a naročito demokratske konsolidacije dovodi u pitanje, tačnije – stopira se i jedan i drugi proces.

2) *Vojna nehijerarhijska elita* se sastoji od nižih oficira. Ova elita se ne posmatra kao neka naročita prijetnja u uspješnom odvijanju procesa demokratske tranzicije i demokratske konsolidacije. Prema Lincu i Stepanu (isto), ako se pripadnici vojne vlade, koja je smijenjena posmatraju kao neko suvišno, strano tijelo u hijerarhiji, koja je apsolutno vojnog karaktera, kao tijelo, koje je prekršilo osnovna pravila te hijerarhije – svakako da su onda veće mogućnosti da će vojska, kao institucija (cjelokupna organizacija) biti trpeljiva, kada je u pitanju održavanje suđenja i ako se održava, a ne održava se, određivanje sankcije. „Slično tome, ako su pukovnici (na vlasti) uspostavili paradržavnu policijsku tajnu službu koja se shvata kao pretnja čak i organizovanoj vojsci, vojna hijerarhija je daleko više spremna da pristane (pa čak i da na tome insistira) da njena vlast u domenima koje je do tada držala bude eliminisana.“ (H. Linc & A. Stepan, 1998: 90)

3) *Civilne elite* – za razliku od vojnih i sultanističkih elita imaju veće kapacitete kada je u pitanju sam tok demokratske tranzicije. One sebe vide kao ubjedljivog pobjednika na prvim demokratskim izborima, kao i izuzetne političare u novom, dinamičnom demokratskom društvu. Takođe, ne usporavaju proces demokratskog učvršćivanja. Naprotiv, one ga ubrzavaju. Elite koje su pripadale prethodnom, nedemokratskom, autoritarnom ili totalitarnom režimu, posle „poraza na slobodnim i otvorenim izborima, i dalje će se nalaziti na mnogim značajnim pozicijama u državnom aparatu, a naročito u državnim preduzećima. Kroz svoju mrežu među direktorima, u upravi i, čak, u tajnoj policijskoj službi, pripadnici nomenklature mogu sebi obezbediti privilegovani položaj u kapitalistič-

se koristi da bi se rasvjetlili izazovi na koje odmah trebaju da odgovore savremena demokratska društva, a sve sa jednim ciljem – zaštita svih demokratskih dostignuća od autoritarnih, totalitarnih, posttotalitarnih i sultanističkih intencija. Epilog demokratske konsolidacije jeste društveno-politička „realnost“ po kojoj je demokratija jedina igra u društvu. To, prije svega, znači da nepostoji nijedna socijalna i politička skupina u demokratskoj zajednici, koja bi svojim djelovanjem mogla da dovede u pitanje postojanost demokratije. (D. Vučićević, 2012) Da se izrazimo riječima najrelevantnijih istraživača demokratske tranzicije i demokratske konsolidacije Huana Linc i Alfreda Stepana (1998: 18-19): „U ustavnom smislu, pak, demokratski režim je konsolidovan ukoliko se i državne i nedržavne snage na čitavoj teritoriji države, iz čvrsto ustaljene navike, potčinjavaju metodi rješavanja sukoba u okviru konkretnih zakona, postupaka i institucija, ustanovljenih novim demokratskim procesom.“ Dakle, demokratska konsolidacija je složen proces u kome demokratski zakoni, demokratske institucije i razvijena participativna (demokratska) politička kultura – u kojoj različiti pojedinci sebe doživljavaju kao aktivnog, nikako pasivnog, činioca u oblikovanju vlasti – čine jedan okvir, prevashodno legalan, u kome se dolazi do vlasti, u kome se vrši vlast i redovno obnavlja ista. Takođe, ona podrazumijeva apsolutno „poštovanje demokratskog ustava od strane demokratski izabраних predstavnika.“ (S. Orlović, 2011: 58) I ne samo od strane njih, već i od strane pojedinaca-građana. (S. Orlović, 2011)

koj privredi koja nastaje, a time i znatan politički uticaj.” (isto, s. 91–92) Upravo se ovo desilo u društvima Istočne i Jugoistočne, postkomunističke Evrope. Mnogi pojedinci, koji su bili politički funkcioneri u komunističkom sistemu, dakle bivši, aktivni komunisti uspjeli su zauzeti bitne položaje i uloge u novom društvu. I ne samo u radnim organizacijama, već i u ministarstvima, upravama i slično. „U većini postkomunističkih zemalja bivši funkcioneri ne pokušavaju da zbace ili direktno dovedu u pitanje novi režim, već samo da profitiraju od njega. U nekim slučajevima, a naročito u bivšem Sovjetskom Savezu, to je dovelo do zbrke između javnog i privatnog, a time i do stvaranja širokog prostora za korupciju.” (H. Linc & A. Stepan, 1998: 92) Stvaranjem tog prostora, korupcija je postepeno postala jedan od glavnih društvenih problema, što je za posljedicu imalo stagnaciju u raznim segmentima sistema.²

4) *Sultanistička elita*. Elita je po svojim karakteristikama dosta specifična. Riječ je o sultanističkom režimu ili, posmatrano sa šireg aspekta, sistemu. Sultan (ili kalif) personalizuje izvršnu vlast i cijeli politički režim. On prožima simultano i državu, kao najsloženiju i najsavršeniju organizaciju i cijeli širi društveni sistem, a u okviru njega i političko i građansko društvo. U sultanizmu je inkorporirano i vojno i civilno i privatna i javna sfera. Ako se sultanizam sruši ili ključna figura – sultan ili kalif umre prirodnim putem ili bude pogubljen (što je bio slučaj u Rumuniji – Čaušesku), potom se izbjegne konstituisanje prelazne vlade i donese odluka o održavanju prvih slobodnih (demokratskih) izbora, onda je moguće dalje djelovanje u pravcu apsolutnog zatvaranja procesa demokratske tranzicije i djelovanje u pravcu konsolidacije demokratije.

[2] U vrijeme dok je komunistički režim bio u snazi političke stranke, koje su postojale, nastale su kao „izborni štabovi” (Kasapović, cit. preuzet iz: S. Orlović, 2002: 47), onih pojedinaca–političara koji su se kandidovali za funkciju predsjednika. U **društvima Istočne Evrope**, u periodu pluralizacije, na samom početku prvo „embrionalne”, zatim „protostranke”, ističe S. Orlović (2002), vršile su izmjene u društvenoj strukturi, a zatim su one mijenjale i sebe. Taj početni period **demokratske tranzicije** bio je obilježen čestim održavanjem izbora, kako parlamentarnih, tako i predsjedničkih. S obzirom na često održavanje izbora i strategija postojećih političkih stranaka bila je usresređena na izbore, tako da je sve to vršilo uticaj na frakcionisanje i fuzionisanje političkih stranaka. Izborni sistemi, rascjepi, okolnosti – sve je to uticalo na oblikovanje političkih stranaka i stranačkog sistema. Političke stranke, ističe Orlović (isto, s. 47–48), indentifikovale su se sa demokratijom, nacionalnim društvom, Evropom, a ne, kao na samom početku, sa socijalnim klasama i slojevima. Njihov početni cilj, što i podrazumijeva tranzicija, bio je smjena starog političkog režima i konstituisanje novog. Mnoge od tih političkih stranaka nijesu bile utemeljene, a ni strukturirane tako da su neke jednostavno nestale, a neke su nastale, dok su s druge strane samo neke uspjele da se održe. Oblikovane, utemeljene, strukturirane političke stranke oblikuju institucije vlasti, pa i samu državu. One uspijevaju da političku moć distribuiraju. U parlamentarnoj demokratiji političke stranke mogu biti na vlasti (politička pozicija), a mogu i biti u opoziciji. Da bi se demokratizovala politička vlast neophodna je dosta jaka politička opozicija, koja će da kritikuje i istovremeno vrši kontrolu vlasti, da teži vlasti, da nudi kvalitetnije političke programe. U sistemima sa dominantnom političkom strankom ili hegemonijskom političkom strankom politička opozicija dobija određeni dio vlasti, ali ne i one najbitnije poluge vlasti, jer se time osigurava pozicija same vlasti u društvu. (S. Orlović, 2002: 51–52)

Beym (u: A. Milardović, 2006) govori o cirkulaciji političkih elita u društvima Istočne i Jugoistočne Evrope. Opis kontinuiteta političkih elita i smjene istih sadržan je u tabeli jedan (1).

Tabela 1: Cirkulacija političkih elita

Kontinuitet elita			Smjena elita	
Kolaps starog režima	Više elite koje su se neznatno promijenile	Srednje elite s malim promjenama	Iznutra	Izvana
	Rumunjska; Bugarska (do 1992); Albanija	Rusija pod Jeljcinom	Čehoslovačka	Istočna Njemačka
Erozija starog režima	Brojne države nastale raspadom SSSR-a	Slovenija	Poljska; Mađarska	(Povratak emigranata u svim zemljama; bez velikog utjecaja)

Izvor: Beyme, Klaus von (1994) *Systemwechsel in Osteuropa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, s. 182. u A. Milardović, 2006, s. 118.

U procesu demokratske tranzicije, postojeće više ili niže elite nedemokratskog režima (autoritarnog, totalitarnog i dr.), koji se nalazi u fazi erozije ili kolapsa, pretežno, teže transformaciji. One ili neki njeni pripadnici, ako se transformišu u poludemokratsku ili demokratsku elitu hoće legalno da participiraju u novouspostavljenoj strukturi vlasti. Takođe, ne mora da dođe do transformacije. Nedemokratske elite mogu imati rezervisane domene i larvirano, putem različitih metoda, na primjer ucjena – interesi – korupcija, vršiti uticaj na novoformiranu vladajuću „demokratsku“ ili „poludemokratsku“ garnituru koja usmjerava složen, ponekad turbulentan, brz ili spor, proces potpunije promjene političkog režima.

Bugarska: problemi demokratske tranzicije i konsolidacije

Osnovne karakteristike političkog režima i rađanja političke opozicije u bugarskom društvu, prema H. Lincu i A. Stepanu (1998: 407–408), suptilno je opisao *Dejan Kjuranov*, koji je bio jedan od dominantnijih vođa najveće i najuticajnije opozicione snage u Bugarskoj. Riječ je o skupini *Ekoglasnost*. Prema ovom vođi i ujedno autoru u bugarskom društvu prije 1988. godine postojale su određene manje društvene i političke snage, koje su davale otpor, ali, na žalost bez nekog većeg uspjeha. Nešto ozbiljnija grupa bila je skupina koja je bila usmjerena na zaštitu ljudskih prava i sloboda, a čiji je osnivač bio E. Genov, koji je zbog sukoba i svojih političkih stavova dugo bio u pritvoru. Grupa nije puno egzistirala, iz razloga što su svi njeni pripadnici, zajedno sa njenim osnivačem morali napustiti Bugarsku, to jest bili su protjerani. Zbog ovakvog poteza od strane vlasti mnogi pojedinci u bugarskom društvu su se pobunili, počele su da nastaju

određene grupe, međutim njihovo djelovanje bilo je potpuno ograničeno. S druge strane, zahvaljujući određenim medijima, koji su ih podržavali za razliku od pripadnika prve grupe, čiji su pripadnici bili protjerani iz zemlje, glas pripadnika ovih drugih grupa nadaleko se čuo. U vrijeme kada je prva grupa, koja je bila usmjerena na zaštitu ljudskih prava i sloboda ugušena, kada su njeni pripadnici protjerani, određen broj pojedinaca u mjestu Ruse oformio je grupu za zaštitu životne sredine, koja je nakon svih ovih nemilih događaja počela davati bespoštednu podršku svim ovim grupama (i prvoj i drugim grupama). Imala je oko trista članova, ali prema riječima Linca i Stepana, koji parafraziraju Kjuranova, ova grupa nakon sastanka, koji je bio organizovan u čast njenog osnivanja, još sa tim brojem članova prosto je nestala sa društvene pozornice. U Sofiji je jedan određeni broj grupa ljudi imao priliku da odgleda film o protestima u mjestu Ruse, tako da je oko trideset javnih ličnosti, među njima je bilo i pripadnika KP (Komunističke partije) oformilo udruženje, čiji je osnovni cilj bio da se pruži podrška Ruseu. Udruženje je postojalo samo jedan dan. Sve javne ličnosti, koje su participirale u formiranju udruženja bile su izvedene pred sud i osuđene. Zvanično- „*stvaraju strukture paralelne već postojećim.*” (Kiuranov, cit. prema: H. Linc & A. Stepan, 1998: 408) Dakle, nikakve strukture pored postojećih nijesu bile dozvoljene, a ako su i pokušale da postoje, jednostavno su bile ugušene. „Tirani prema građanima gaje potpuno nepoverenje i zbog toga su spremni da ih zlostavljaju. Pribegavaju progonu (...) Na njihovom udaru su najistaknutiji i najbolji ljudi.” (Č. Čupić, 2002: 150)

Upravo se po ovome može vidjeti da je bugarsko društvo 1988/1989. godine još uvijek bilo u totalitarnoj fazi. U bugarskom društvu situacija se mijenja nakon pojave samostalne grupe *Ekoglasnost*. Ova skupina uspjela je da sve svoje proteste strogo politički kontroliše. Bila je veoma obazriva iz razloga što je znala da se, kao i prethodne grupe, nalazi u velikoj opasnosti. Nakon što je Todor Hristov Živkov, koji je bio na čelu KP (Komunističke partije), novembra 1989. godine smijenjen, Kjuranov³ (koji je imao jednu od najbitnijih uloga u *Ekoglasnosti*) dao je izjavu da je „totalitarni” režim do kraja 1989. godine strogo kontrolisao sve segmente bugarskog društva. Postojao je i pokret koji je bio usmjeren na zaštitu prava radnika, a jedan od vođa ovog pokreta dao je izjavu: „Desetog novembra 1989. došlo je do državnog udara u okviru same partije. Tokom novembra i do pretkraj decembra partija je još uvek imala punu kontrolu u zemlji. Mi smo uputili svoj prvi javni poziv za štrajk tek mesec dana posle tog puča.” (Intervju Alfreda Stepana s Bojkom Projčevim, 1992, citat preuzet iz: H. Linc & A. Stepan, 1998: 410) Petar Mladenov, jedan od inicijatora puča protiv Todora Hristova Živkova, postao je najprije sekretar KP, da bi kasnije vršio funkciju predsjednika Bugarske. Mladenov, u periodu od 1989. (sredina decembra) do sredine februara 1990. godine, započeo je sa procesom libe-

[3] Kiuranov, “Political Establishment of the Bulgarian Opposition”, 7. U: Huan Linc & Alfred Stepan, DEMOKRATSKA TRANZICIJA I KONSOLIDACIJA, 1998, s. 409.

ralizacije i uspio je ukinuti član jedan iz ustava Bugarske, po kome se KP (Komunističkoj partiji) garantuje vodeća uloga u društvu, to jest u društveno-političkom životu Bugarske. Glavnu ulogu u organizaciji sastanaka, prije Okruglog stola, imao je Andrej Lukanov, koji je, takođe kao i Petar Mladenov bio jedan od glavnih lidera, koji su participirali u smjeni Todora Hristova Živkova. S druge strane umjesto da politička opozicija jača, ona je sve više slabila. Brojni aktivisti opozicionih snaga dobrovoljno su pristupili Komunističkoj partiji, tako da su se za bugarskim okruglim stolom 1990. godine našli, velikim dijelom, samo pripadnici KP. Aleksandar Lilov izabran je za lidera Komunističke partije. On je držao vlast u svojim rukama i činio je one ustupke koji su se posmatrali kao dokaz postojanja demokratizacije. „(...) Svemu tome bio je dat veliki publicitet' (Kolarova i Dimitrov). Bugarska komunistička partija, pošto je imala kontrolu u parlamentu, bila je u stanju i da odredi datum izbora (jun 1990.) ranije no što je to odgovaralo tek 'izleženoj' opoziciji. U još jednu pobjedu Bugarske komunističke partije treba ubrojiti i činjenicu da je mnoge potencijalne glasače uspela da ubedi kako je Živkov, a ne Komunistička partija (...), bio glavni krivac za bugarske nevolje.” (H. Linc & A. Stepan, 1998: 413)

U bugarskom društvu, vladajuća KP (Komunistička partija) uspjela je da promijeni „ime u Socijalistička partija” (BSP) i da uspostavi „kontrolu nad velikom narodnom skupštinom.” (S. Hantington, 2004: 143) Ona je uspjela da svali svu krivicu na Todora Hristova Živkova (bivšeg generalnog sekretara Bugarske Komunističke partije i bivšeg predsjednika Državnog savjeta Narodne Republike Bugarske), takođe da samu sebe posmatra kao ključnog faktora, koji je sa lakoćom srušio jednu diktaturu; da sebe proglasi i pored neorganizovane političke opozicije (a ona je za to kriva) za zaštitnika demokratske tranzicije; da svojim cjelokupnim djelovanjem učini da se Sovjetski Savez ne posmatra kao neprijatelj i, na kraju da pošteno i pored „strukturnih prednosti” (H. Linc & A. Stepan, 1998: 413), ubjedljivo pobijedi na izborima za veliku narodnu skupštinu. (S. Hantington, 2004)

Nakon što je Socijalistička partija pobijedila (1990. godine), mislilo se da će se nastaviti sa reformama u društvu, međutim - desilo se ono što se nije očekivalo - reforme su stale. Nadalje, politička opozicija je postala nešto dinamičnija, pojavili su se dosta mladi demonstranti, a u skupštini Bugarske najmilitantnije krilo napuštalo je sjednice, prevashodno, da bi se spriječilo da nekadašnje pristalice ili obožavaoci ideologije prethodnog komunističkog režima (bivši aktivni komunisti), a koji su u skupštini, učestvuju u izradi novog demokratskog ustava. S druge strane, pored raznih problema u parlamentu i van parlamenta, demokratski politički sistem u Bugarskoj ipak je funkcionisao (up. H. Linc & A. Stepan, 1998: 416), iako je na samom početku, prema Hantingtonu, proces demokratizacije bio spor. (S. Hantington, 2004) Kada je riječ o reformama u bugarskom društvu, treba istaći da se sa istim (reformama) nastavilo 1992. godine. Cijene za sve proizvode apsolutno su liberalizovane kao i vanjska trgovina, što je omogućilo da sam proces marketizacije bude čvršći i brži. Takođe, država

nije više imala potpunu kontrolu nad spoljnom trgovinom, a često adaptiranje cijena vanjskom tržištu rezultiralo je znatnim povećanjem inflacije, tako da je njena stopa od samog početka reformi u sferi ekonomije iznosila 1400 posto. Doneseni su novi zakoni, pa su i oni znatno ubrzali proces privatizacije, tako da je bugarsko društvo, iako ne svojom voljom, prihvatilo određene oštrije mjere, pa je, na primjer, „restitucijski zakon garantovao vraćanje prethodnim vlasnicima rezidencijalne, industrijske, komercijalne i zemljišne imovine koja je bila nacionalizovana ili konfiskovana posle 1947. (...) Godine 1993. prihvaćena je neka vrsta plana vaučerske privatizacije, kao i da se proda pet stotina kompanija građanima starijim od dvadeset godina koji su imali pravo na dobijanje državnog kredita i zajma i pravo da se priključe jednom od deset postojećih državnih investicionih fondova. Kao rezultat žurbe vlade Ljubena Berova da se obavi privatizacija procentualni udeo privatnog sektora u Bugarskoj privredi dostigao je četrdeset posto sredinom 1994, što je uglavnom bio rezultat privatizacije, korenite i male privatizacije.” (I. Berend, 2001: 383)

Svaka reforma podrazumijeva gubitke i dobitke. Tako je bilo u Bugarskoj. Promjene u sferi ekonomije, kao i u svakoj sferi društva, naročito ako one impliciraju intenciju ka nekom boljem sistemu, (koji će u prvi plan stavljati pojedinca sa svim njegovim različitim pravima i dužnostima), zahtijevaju sve prekide sa ideologijom (prethodnog) nedemokratskog režima i uspostavljanje novih pravila, koja će svi poštovati, (koja će se posmatrati kao osnova zajedničkog integriteta i prosperiteta), a država s druge strane neće imati monopol i neće se izjednačavati sa društvom (što je osobina totalitarizma)⁴, već će biti čuvar sistema i njegovih liberalnih institucija, što je na kraju i predviđeno demokratskim ustavom.

Demokratska tranzicija u bugarskom društvu esencijalno se razlikuje od demokratske tranzicije u poljskom, čehoslovačkom i mađarskom društvu. „Djelimično” transformisanoj komunističkoj eliti u Bugarskoj (KP-BSP), na početku se niko nije mogao suprotstaviti, a politička opozicija jeste postojala, ali je (1990.) bila dosta slaba, nije bila organizovana i, možemo reći, nije imala stav. Takođe, nije se ni djelovalo, a i nije se moglo u pravcu da se nacionalizam okrene u anti-sovjetskom smjeru. Razlog je što mnogi građani bugarskog društva nijesu uspjeli da zabiorave da je postojanje Bugarske države posljedica 1878. godine, kada su Rusi uspjeli da poraze moćne Osmanlije. Stara Komunistička partija (KP), to jest Bugarska socijalistička partija (BSP) jeste pobijedila na izborima 1990. godine, da bi na parlamentarnim izborima 1991. godine bila poražena od strane UDF (Unije demokratskih snaga). 1994. godine uspjela je da ponovo osvoji vlast, da bi nakon najveće ekonomske krize

[4] Savremena država, liberalna je država i ona kao takva se nalazi u odnosu međuzavisnosti sa demokratskom državom- „u pravcu koji ide od liberalizma ka demokratiji međuzavisne su u tom smislu da su potrebne izvesne slobode za pravilno vršenje demokratske vlasti i u suprotnom pravcu, koji ide od demokratije ka liberalizmu, u tom smislu da je neophodna demokratska vlast u cilju obezbeđivanja postojanja i trajanja osnovnih sloboda.” (N. Bobio, BUDUĆNOST DEMOKRATIJE, 1990, s. 17)

koja je zadesila bugarsko društvo u njegovoj historiji (1996–1997. godine), kada su održani vanredni parlamentarni izbori, pretrpjela veliki poraz (isto). Otpočinjanje procesa demokratske tranzicije u bugarskom društvu ne može se čvrsto vezati za 1989. godinu kada se odigrala i „revolucija odozgo“ (Munk i Lef, 1997: 356 u Dž. Dražek i L. T. Holms, 2003: 201), a ne „samo državni udar“, ali se njen završetak može povezati sa 1994. godinom, iz razloga što su održani izbori bili „slobodni“ i „pošteni“ (S. Hantington, 2004) i iz razloga što se Socijalistička partija (nekadašnja Komunistička partija) izmijenila, to jest „korigovala“ je svoje cjelokupno političko djelovanje.

Demokratsku tranziciju u bugarskom društvu, to jest njen početak Rossi (2012/10: 5) definiše na sljedeći način: „Prelazak na demokratiju u Bugarskoj se uglavnom definiše kao državni udar koji je izvela elita Bugarske Komunističke Partije (BKP) protiv dugogodišnjeg diktatora Todora Živkova (Linz and Stepan, 1997: 338–339). Uloga mobilizacije prije državnog udara je bila irelevantna i gotovo nepostojeća, sa izuzetkom sukoba sa turskom manjinom (Spirova, 2010: 403). Kako Dimitrov (2001: 35) navodi: ‘Prelazak Bugarske na demokratiju nije započeo kao rezultat unutrašnje evolucije, već kao dio pokušaja pojedinih Živkovih saradnika da sačuvaju svoju moć u vrijeme kada se komunistički blok rušio oko njih’. Drugim riječima, ključna karakteristika tranzicije bio je pad SSSR-a i način kako je ovo uticalo na Bugarsku.” (Rossi, 2012/10: 5)

Bugarsko društvo izbjeglo je etničke sukobe za razliku od društava u okruženju. Do sredine 1990-ih godina funkcioneri u Bugarskoj posjedovali su dosta dokaza da mogu da kažu, da djeluju u pravcu politike koja je demokratska i koja je pod direktnom vladavinom jednog demokratskog ustava, koji je donesen na svečanoj sjednici parlamenta Bugarske 1991. godine. Velika ekonomska kriza iz 1997. godine posmatrana je kao veliko iskušenje za bugarsku demokratiju, a ne sukobi između etničkih grupa što se, na primjer, desilo na prostoru bivše Jugoslavije. Na vanrednim parlamentarnim izborima 1997. godine pobijedila je politička koalicija, predvođena Unijom demokratskih snaga, pa je nova konstituisana vlada, na čelu sa Ivanom Kostovim u cilju prevazilaženja teške ekonomske krize otpočela proces ozbiljnijih promjena u sferi ekonomije i to na način što su cijene liberalizovane, a sam proces privatizacije znatno ubrzan. (Dž. S. Dražek & L. T. Holms, 2003) Izbori se redovno održavaju, stranački sistem je utemeljen, transfer vlasti je uobičajena stvar, što znači da pored nekih problema u društvu, što je i normalna stvar da oni postoje, i da se na adekvatan način nastoje riješiti, demokratski politički sistem u bugarskom društvenom sistemu, tokom 1990-ih i samim početkom 2000-ih, ipak je uspješno funkcionisao.

Novi demokratski ustav, koji je donesen na svečanoj sjednici parlamenta Bugarske 1991. godine, nakon održavanja prvih „poštenih izbora“ (S. Hantington, 2004: 27) za narodnu skupštinu (1990. godine), uvažavali su apsolutno svi bugarski političari, iako je isti na početku kada je donesen bio „osporavan.“ Ovo opet esencijalno razlikuje Bugarsku od Slovačke,

Rumunije i Rusije u kojima su političari dali sebi previše slobode i prava da mogu da „zloupotrebjavaju“ pojedine članove ustava, kao najvišeg pravno akta. Kako i kad njima to odgovara. U bugarskom društvu, novim ustavom 1991. konstituisan je novi Ustavni sud. Zahvaljujući ovoj samostalnoj instituciji transparentna podjela vlasti na izvršnu, zakonodavnu i sudsku postoji i apsolutno se poštuje, a politika etničkih grupa pod rigidnom je kontrolom. Takođe, konstituisanje i slobodno djelovanje MRF (Pokret za prava i slobode) predstavljalo je jednu dobru etničku provjeru za novo bugarsko društvo, pošto je po novom ustavu, po članu 11., postojanje političkih stranaka na etničkoj osnovi onemogućeno. MRF (Pokret za prava i slobode) je taj, koji omogućava manjinskim grupama u društvu, to jest turskoj manjini u Bugarskoj da izrazi svoje nezadovoljstvo i da čuva svoja diferencirana prava. Ovim se stvaraju esencijalni uslovi, koji omogućavaju širenje tolerancije između većine (Bugari) i manjine (Turci), a Pokret za prava i slobode, koji pretežno osvaja od šest do osam posto glasova na parlamentarnim izborima par puta je imao glavnu ulogu u onim situacijama kada je potrebno dati podršku nekom od političkih subjekata, pa je tako 1992. godine značajno pomogao postavljanju vlade Berova, na način što je „odigrao“ glavnu ulogu u redukovanju glasova, a samim tim i neizglasavanje povjerenja vladi Dimitrova (Unije demokratskih snaga).⁵

Na parlamentarnim izborima održanim 2001. godine, na kojima je izašlo 66,77 posto birača uspio je pobijediti „Nacionalni pokret Simeon II“. Dobio je 42,74 posto birača, to jest glasova. „Ujedinjene demokratske snage“ dobile su 18,17 posto glasova, „Koalicija za Bugarsku“ dobila je 17,15 posto, a „Liberalna unija“ 7,45 posto birača. Na izborima održanim 2005. godine, pobijedila je „Koalicija za Bugarsku“. Uspjela je dobiti 34,2 posto glasova. Slijede – „Nacionalni pokret Simeon II (21,9%), Ujedinjene demokratske snage (8,4%), Demokracija za jaku Bugarsku (7%), Bugarska narodna partija (5,7%) i ostali.“ (A. Milardović, 2006: 153–154) MRF je dobio nešto manje glasova u odnosu na sve prethodne izbore. Oko pet posto. Ove političke stranke, a naročito prve dvije dominirale su bugarskom politikom do 2010. godine.

[5] Dž. Drajzek i L. T. Holms (2003) ističu da demokratija u bugarskom društvu 1990-ih nije bila lišena „nedostataka. Korupcija je bila veliki problem. U birokratiji su sprovedene stalne čistke što ukazuje na pokušaje svake vlade od 1989, pa nadalje, da postavi svoje ljude na visokim i srednjim pozicijama u administraciji. Ovo je u početku bila reakcija na ubacivanje ljudi iz bivših državnih i partijskih prokomunističkih struktura, što je učinilo da ilustracija izgleda primamljivo kao način da se osigura da administracija bude odvojena od struktura koje je bivša komunistička partija osnovala (...) Do sada je promena vlade uvek donosila novu metlu kojom su članovi i simpatizeri poražene partije očišćeni sa administrativnih pozicija, čak i na nivoima na kojima ne bi imali nikakve političke funkcije (vidjeti Kolarova, 1999, str. 159). Ovo je često vodilo do paralize u procesu donošenja odluka, do opstrukcije u primeni zakona i, uopšte, do sprečavanja razvoja efektivne birokratije, što je jedan od glavnih uslova za uspešno konsolidovanje demokratije (videti Linc, Stepan, 1996, str. 7, 11). Uprkos ovim nedostacima, bugarski uspeh u rešavanju problema, nastalih iz etničkih podela tako i iz ekonomskog kolapsa, na ustavnim osnovama ne može se osporiti.“ (Dž. Drajzek & L. T. Holms, POST KOMUNISTIČKA DEMOKRATIZACIJA, 2003, s. 203–204)

Zaključak

Demokratska tranzicija u Bugarskoj, završena je 1994. godine, nakon održavanja slobodnih i poštenih izbora. Socijalistička partija (nekadašnja Komunistička partija), korigovala je svoje cjelokupno političko djelovanje i kao takva je pobijedila. Tada je, prema nezaobilaznim istraživačima tranzitologije (H. Linc & A. Stepan, 1998: 15), „postignuta dovoljna saglasnost o političkim postupcima za dolaženje do jedne izabrane vlade (...) Vlada dolazi na vlast neposredno na osnovu slobodnih i sveopštih izbora (...) Vlada ima faktičku vlast da stvara novu politiku (...) Izvršna, zakonodavna i sudska vlast koju je stvorila nova demokratija ne mora de jure da deli vlast sa drugim organima.”

Postojanje MRF-a (Pokreta za prava i slobode) i demokratskih (autonomnih) institucija, znači da je Bugarska ispunjena demokratskim „sadržajem,” a da li će se demokratija apsolutno konsolidovati, zavisi od pojedinaca koji su na vlasti (političkih lidera u Bugarskoj), ali i s druge strane od cjelokupne ekonomske situacije u društvu, kao i od manjina koje se kao i u nekim drugim društvima šire i teže većim pravima koja prevazilaze ona koja su im zagarantovana demokratskim ustavom. Danas je Unitarna parlamentarna Republika Bugarska, kao i mnoge države u Jugoistočnoj i Istočnoj Evropi, punopravni član Evropske unije i NATO-a.

Transition in the shadow of heritage of post-totalitarianism and the democratic consolidation problems Case: BULGARIAN SOCIETY

Abstract

The democratic transition in Bulgarian society at the very beginning was a “paradox.” Because the existing ruling set did not allow ethnicity, that is, their politics, to prosper. The transition from the non-democratic to the democratic regime in Bulgaria, compared to other transitions in Eastern Europe (Poland, Czechoslovakia and Hungary), was transparent, but on the other hand, the process of democratic consolidation, which by its very nature was complex, was problematic and thus a long one. In accordance with the above, in the first part of the paper, we discuss the political elites in the process of democratic transition and consolidation, and in the second part we focus on the latter problem: the transition from non-democratic to democratic regime in Bulgaria. In conclusion, we indicate the key findings that have come over by considering this problem.

Key words

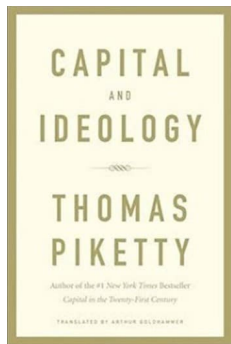
Political elite, political parties, democratic transition, party system, democratic consolidation, Bulgaria.

Literatura

- Almond, G., Verba, S. (2000). *Civilna kultura*. Podgorica: CID.
- Bobio, N. (1990). *Budućnost demokratije - Odabrana pravila igre*. Beograd: Filip Višnjić.
- Boban, D. (2007). „Ustavni modeli polupredsjedničkih sustava vlasti u Rusiji i Poljskoj”. U: *Anali Hrvatskog politološkog društva*. Zagreb: Hrvatsko politološko društvo.
- Berend, I. (2001). *Centralna i Istočna Evropa - 1944-1993: Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*. Podgorica: CID.
- Cipek, T. (2007). „Poredak, konstitucionalizam, demokracija”. U: *Anali Hrvatskog politološkog društva*. Zagreb: Hrvatsko politološko društvo.
- Čupić, Č. (2002). *Politika i poziv*. Beograd: Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa.
- Čupić, Č. (2001). *Politika i zlo*. Beograd: Čigoja štampa, Fakultet političkih nauka.
- Čupić, Č. (2010). *Politika i odgovornost*. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije, Čigoja štampa.
- Dal, R. (1999). *Demokratija i njeni kritičari*. Podgorica: CID.
- Darmanović, S. (2002). *Demokratske tranzicije i konsolidacije u Južnoj i Istočnoj Evropi* (doktorska disertacija). Podgorica: Pravni fakultet.
- Drajzek S. Dž., Holms T. L. (2003). *Post komunistička demokratizacija: politički diskursi u trinaest zemelja*. Niš: Istraživačko-analički centar, GIP Punta.
- Đukanović, B., Bešić, M. (2000). *Svjetovi vrijednosti: preobražaj društvene svijesti u Crnoj Gori*. Podgorica: CID - SoCen.
- Golubović, Z. (1999). *Stranputice demokratizacije u postsocijalizmu*. Beograd: Beogradski krug - Biblioteka krug.
- Hantington, P. S. (2004). *Treći talas: demokratizacija na izmaku dvadesetog veka*. Zagreb: Politička kultura, Podgorica: CID.
- Jovović, Z. (2020). „Tranzicija iz nedemokratskog u demokratski poredak: slučaj - Rumunija”. *Medijski dijalozi: časopis za istraživanje medija i društva*. No. 35-2020. Podgorica: Istraživački medijski centar.
- Jovović, Z. (2020). „Svjetski sistem: kriza liberalne demokratije”. *Medijski dijalozi: časopis za istraživanje medija i društva*. No. 36-2020. Podgorica: Istraživački medijski centar.
- Jovović, Z. (2017). „Suvremeno demokratsko društvo: odgoj i obrazovanje za toleranciju”. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*. Vol. 63, No. 2-2017. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Jovović, Z. (2014). „Konsenzualna demokratija, parlamentarizam i manjinske grupe u tranzicijskom društvu”. *Politički život: časopis za analizu politike*. Br. 11-2014. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju.
- Jovović, Z. (2018). „Globalizacija, nacionalno društvo kao zajednica građana i demokratije”. *Politički život: časopis za analizu politike*. Br. 16-2018. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju.
- Jovović, Z. (2019). „Demokratska tranzicija u Mađarskoj”. *Politički život: časopis za analizu politike*. Br. 17-2019. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju.
- Kasapović, M. (2007). „Komparativna istraživanja polupredsjedničkih sustava u Srednjoj i Istočnoj Europi: problemi koncepcijske rastezljivosti, selekcijske pristrasnosti, tipologiji-

- ranja i denominiranja". U: *Analiza Hrvatskog politološkog društva*. Zagreb: Hrvatsko politološko društvo.
- Linc, H., Stepan, A. (1998). *Demokratska tranzicija i konsolidacija*. Beograd: Filip Višnjić.
- Ljubić, F. (1996). „Privatizacija – Zašto, kako i što?” U: *Tranzicija gospodarstva: zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Mostaru 10. prosinca 1996. god.* Mostar: Ekonomski fakultet Sveučilišta, Split: Ekonomski fakultet Sveučilišta.
- Milardović, A. (2006). *Političke stranke u doba tranzicije i globalizacije*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja.
- Mitrović, B. (2000). *Tranzicija – Postsocijalistička privreda (primer Jugoslavije)*. Niš: Prosveta.
- Orlović, S. (2002). *Političke partije i moć*. Beograd: Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Čigoja štampa.
- Orlović, S. (2011). „Konsolidacija demokratije u Sloveniji i Srbiji – uporedna analiza”. *Politički život: časopis za analizu politike*. Br. 3–2011. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju, Službeni glasnik.
- Pavlović, V., Stojilković, Z. (ur.) (2010). *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju.
- Puhovski, Ž. (2005). „Politički pluralizam bez socijalnog utemeljenja”. U: *Slaba društva i nevolje sa pluralizmom*. (pr. Dvornik i Horvat). Zagreb: Fondacija Heinrich Boll.
- Pečujlić, M., Taboroši, S. (1997). *Četvrti talas: tranzicija*. Beograd: Savet projekata *Konstituisanje Srbije kao pravne države u uslovima tranzicije* i Centar za publikacije Pravnog fakulteta.
- Rossi, M. F. (2012/10), *The Elite Coup: the Transition to Democracy in Bulgaria*, COSMOS WP 2012/10, COSMOS–Centre on social movement studies, Mobilizing for Democracy – ERC Project, Department of political and social sciences, European University Institute.
- Sorokin, P. (2002). *Društvena i kulturna dinamika*. Beograd: JP SLUŽBENI LIST SRJ, Podgorica: CID.
- Vučičević, D. (2012). „Uloga političkih partija u procesu konsolidacije demokratije u Srbiji”. *Politička revija*. Br. 3–2012. Beograd: Institut za političke studije.
- Vasović, V. (2002). „Nova raskršća postkomunističke demokratije”. U: *Postkomunizam i demokratske promene: demokratska rekonstrukcija države i političkog sistema*. (priredili: Vasović, Pavlović). Beograd: Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Fakultet političkih nauka.
- Vidojević, Z. (1997). *Tranzicija, restauracija i neototalitarizam*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za sociološka istraživanja.
- Vidojević, Z. (2000). „Pretpostavke i izgledi demokratije u Istočno-evropskim zemljama”. U: *Procesi demokratizacije u zemljama tranzicije*. Beograd: Institut društvenih nauka.

I kapitalistički i socijalistički sistem utemeljeni na ideologiji*

Nova knjiga Tome Piketija *Capitalism and Ideology* (The Belknap Press of Harvard University Press, 2020) nadovezuje se na prethodni bestseller – *Kapital u 21. veku* (2014). Piketi eksplicitno tvrdi da je svaki privredni sistem i sistem nejednakosti proizvod neke ideologije. Ovo je težak udarac za većinu mejnstrim ekonomista, koji veruju da su mnogi ekonomski principi na kojima je moguće organizovati privredni sistem posledica zdravog razuma, a ne neke posebne ideološke orijentacije. Piketi eksplicitno izjednačava kapitalističke i socijalističke sisteme u ovom pogledu – oba su utemeljena na ideologiji. Iako analizira različite sisteme nejednakosti kroz istoriju, Piketijeva glavna namera je da argument o nejednakostima dovede do današnjeg dana i dokaže kako su postojeće nejednakosti proizvele štetne posledice po ceo svet. One se vide u raspadu posleratnog političkog konsenzusa, rastu desnog (antiestablišment) populizma, dominaciji identitetskih političkih rascepa, koje iz temelja menjaju sistem, ali ne tako što će smanjivati postojeće jednakosti i dovesti do pravednijeg društva, već tako što će ih produbiti i napraviti društvo još nepravednijim. Nejednakost kao istorijski konstrukt Piketi identifikuje u svim globalnim privrednim sistemima. Najviše pažnje posvećuje socijal-demokratskom društvu i njegovom raspadu početkom 1980-ih godina. Ovaj raspad je ključan za razumevanje trenutne krize i uspona populističke desnice. Ideje (i ideologija) u kojima Piketi vidi problem počele su najpre teorijski da se formiraju u drugoj po-

* Prof. dr Dušan Pavlović je redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Tekst je usled donamike izlaženja časopisa, objavljen u listu Danas, 23. 10. 2021.

lovini 1970-ih godina u anglosaksonskoj akademskoj zajednici, a potom u SAD i Velikoj Britaniji 1980-ih godina na nivou ekonomske politike. Ova hiper anti-egalitarna i neoliberalna ideologija imala ogroman uticaj na ekonomsku politiku u Zapadnoj Evropi tokom 1980-ih godina, a potom i na post-komunistička društva, koja su 1990-ih počela da se takmiče u tome ko će brže i bolje da je sprovede. Kao posledica ovog narativa, nejednakosti su brzo rasle svim delovima sveta. Neoliberalni narativ najviše je išao na ruku ruskim i ukrajinskim oligarsima, meksičkim magnatima, kineskim milijarderima, indonežanskim finansijerima, saudijskim investitorima, indijskim industrijalcima, evropskim rentijerima i bogatim Americancima. Ne zaboravimo centralno-evropske i balkanske tajkune, koji su se pojavili posle 1990. godine. Koncepti koji dominiraju neoliberalnom ideologijom su vlasništvo, preduzetništvo i zasluga (meritokratija). Za razliku od prethodnih društava kad su nejednakosti bile izvedene iz društvenog statusa, nejednakosti su sada izvedene iz naših shvatanja (ideologija) o tome da ljudi koji poseduju privatno vlasništvo i preduzetnički duh zaslužuju da zauzmu bolje društvene pozicije. Zasluga ide i u suprotnom pravcu. Oni koji nemaju vlasništvo i preduzetnički duh, zaslužuju da ostanu na nižim pozicijama. Ovakva ideologija je po Piketiju dovela do stvaranja velikih razlika, nezadovoljstva i ozlojeđenosti među nižim slojevima što je potom dovelo do uspona političkih snaga koje mimo postojećih procedura žele da razmontiraju sistem koji perpetuira ovakve nejednakosti. Ovo je potpuno drugačije razumevanje društvene zasluge, jer su u prethodnim sistemima (recimo, robovlasništvo ili feudalizam) nejednakosti bile posledica tradicionalnih društvenih pozicija. Siromašni u takvim sistemima nikad nisu optuživani za lenjost, nerad, ili odsustvo preduzetnički duha. Prethodni pravdajući narativi su jednostavno naglašavali funkcionalnu komplementarnost različitih (nejednakih) društvenih grupa. Kmetovi, iako siromašni i obespravljani, podjednako su bili korisni za održavanje sistema kao i feudanci. Svi slojevi bili su podjednako vredni članovi zajednice. Meritokratija je ključni predmet Piketijeve kritike. Ovaj koncept već izvesno vreme doživljava kritike sa različitih strana. Politički filozof Majkl Sandel u knjizi *The Tyranny Of Merit* (2020) tvrdi da sistem meritokratije uništava zajednicu, jer deli više i manje vredne članove. U knjizi *Capitalism, Alone* (2019), Branko Milanović objašnjava da meritokratski sistem kapitalizma više nije superiorniji na svetskom nivou. Kineski sistem političkog kapitalizma (koji podrazumeva značajnu korupciju) može da bude podjednako uspešan i samo je pitanje vremena kad će manje zemlje početi izraziti da imitiraju kinesku varijantu kapitalizam umesto američke i evropske. Kao i u prethodnoj knjizi, Piketi i ovoga puta nudi rešenje u temeljnoj reformi privrednih i političkih institucija. Ovo je (kao i prošli put) manje zanimljiv deo knjige. Ipak, progresivno oporezivanje i pravednija redistribucija dohotka i kapitala čini se neizbežnim delom bilo koje reforme koja za cilj ima smanjenje nejednakosti i štetnih političkih posledica.

Program:

Word for Windows

Pismo:

latinica

Font:

Times New Roman

Veličina fonta:

12

Prored:

1,5 (1.5 lines)

Minimalni obim:

15.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Maksimalni obim:

20.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Svaki tekst treba da ima naslov, ime i prezime autora, naučno i/ili nastavno zvanje, naziv ustanove u kojoj je zaposlen (univerzitet, fakultet, ime i prezime).

Pri navođenju, strana imena prvi put pisati u originalu, a zatim ih transkribovati.

Svaka tabela i/ili grafikon treba da sadrže broj, naslov, izvor, kao i da pokažu svoju funkciju u tekstu.

U fusnote upisivati samo propratne komentare.

Na kraju citata otvoriti zagradu i u nju uneti prezime autora, godinu izdanja i stranu.

- jedan autor: (Beyme, 2002: 155)
- dva autora: (Evans and Whitefield, 1993: 548)
- slučaj kada se citira autor čija su dela navedena u spisku literature više puta a izdata iste godine: (Sartori, 2003b: 143)

U spisku literature autore treba navesti po abecednom redu.

Red navođenja u slučaju knjiga: prezime, ime, godina izdanja, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, izdavač.

Primer:

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Primer navođenja teksta u knjizi:

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein (1967). "Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction". In *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Primer navođenja teksta iz časopisa:

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe. *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No 4 (Oct., 1993), pp. 521-548.

Internet izvori:

Prezime, Ime, datum, „Naziv teksta“. Naziv institucije,
<http://www.ipsa.org/publications/ipsr> (Datum posete: 05. 6. 2011)

Autori snose odgovornost za sadržaj, stavove i verodostojnost činjenica u tekstu.

Objavlivanjem teksta autor prenosi sva autorska prava na izdavača časopisa.

Politički ŽIVOT

Časopis
za analizu politike

Juni 2021

Broj

20

ISSN 2217-7000

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

CENTAR ZA
DEMOKRATIJU